

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЕЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОЙИ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖҲРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Хайриддин СУЛТОНОВ
(масъул секретарь),
Худойберди ТҲХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХҲЖАНАЗАРОВ,
Урие ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ.

(24)
1983
ЙИЛ,
ДЕКАБРЬ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Еш гвардия» нашриёти

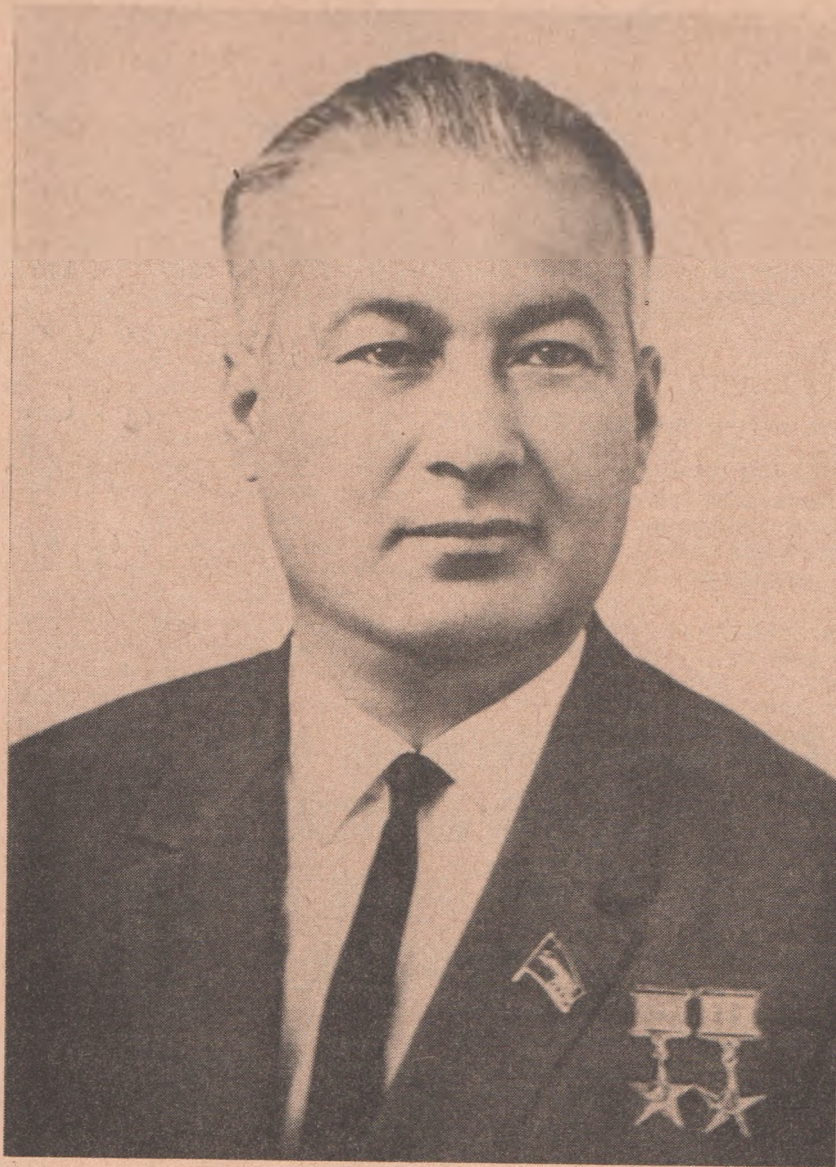
МУНДАРИЖА

КПСС МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ, СССР ОЛИЙ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИ ВА СССР МИНИСТРЛАР СОВЕТИДАН	4
ЎЗБЕКИСТОН КОМПАРТИЯСИ МАР- КАЗИЙ КОМИТЕТИНИНГ НАВБАТДАН ТАШҚАРИ ПЛЕНУМИ	6
НАСР	
Саъдулла СИЕЕВ. Бир чора замон истаб... Қис- са. Охири	7
НАЗМ	
Омон МУХТОРОВ	37
Жаҳонгир ИСМОИЛОВ	53
Абдулҳамид МУҲАММАДИЕВ	73
ПУБЛИЦИСТИКА	
Турсунали АЗИЗОВ, Жўра САЪДУЛЛАЕВ. Адоват ва адолат. Ҳужжатли қисса	62
ҚАЛДИРҒОЧ	
Набижон БОҚИЕВ. Ҳикоялар	38
Инобат РИЗАЕВА. Шеър	45
Ўктам МИРЗАЕРОВ. Шеърлар	46
Мейлибек НОРБОЕВ Шеърлар	49
ЗАМОНДОШ БИЛАН МУЛОҚОТ	
Оқ толадай оқ толе	50
ДАВРА ГУРУНГИ	
Ижтимоийлик — гражданлик — бадийят	54
ФАН — ТАРАҚҚИЕТ ҚАНОТИ	
Қудрат ДУСТМУҲАММЕДОВ. Машина сув билан юрадими?	71
НАФОСАТ ЧАМАНИ	
Шерали СОКИН. Катта йўл бошида	47
АДАБИЙ ТАНКИД	
Хуршид ДУСТМУҲАММЕДОВ. Англаш лаҳ- залари	60
ЕШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ	
Тургун ДАДАБОЕВ. Вақт	74

«ЁШЛИК»
ЯНГИ ЙИЛДА
муҳтарам
журналхонлар
эътиборига
Неъмат АМИНОВ,
Мурод МУҲАММАД
ДУСТ,
Тоҳир МАЛИК,
Анвар ОБИДЖОН,
Ғаффор ҲОТАМОВ
ва бошқа ёзувчиларнинг
асарларини,
Абдулла ОРИПОВ,
Ҳалима
ХУДОЙБЕРДИЕВА,
Омон МАТЖОН,
Усмон АЗИМОВ,
Хуршид ДАВРОН
ва бошқа шоирларнинг
туркум шеърлари ҳамда
достонларини
тақдим этади.

МУҚОВАДА

Биринчи бет: Н. ШАРИПОВ.
Чимён тоғларида.
Тўртинчи бет: А. ГЕРАСИМОВ.
«Олтин куздан, зумрад баҳордан
қолишмайди қишнинг зийнати...»

**Шароф Рашидович
РАШИДОВ**

КПСС Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва СССР Министрлар Советидан

Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва СССР Министрлар Совети Коммунистик партия ва Совет давлатининг таниқли арбоби, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси, икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Шароф Рашидович РАШИДОВ 1983 йил 31 октябрда тўсатдан вафот этганлигини чуқур қайғу билан маълум қиладилар.

КПСС
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ

СССР ОЛИЙ
СОВЕТИ
ПРЕЗИДИУМИ

СССР
МИНИСТРЛАР
СОВЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН КОММУНИСТИК ПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ, ЎЗБЕКИСТОН ССР ОЛИЙ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИ, ЎЗБЕКИСТОН ССР МИНИСТРЛАР СОВЕТИДАН

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети, Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми ва Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Коммунистик партия ва Совет давлатининг таниқли арбоби, Ўзбекистонда партия ва совет қурилишининг атоқли ташкилотчиси, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси, икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ленин мукофоти лауреати Шароф Рашидович РАШИДОВ 1983 йил 31 октябрда тўсатдан вафот этганлигини республика коммунистларига, барча меҳнаткашларига чуқур қайғу билан маълум қиладилар.

ЎЗБЕКИСТОН КОММУНИСТИК
ПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР
ОЛИЙ СОВЕТИ
ПРЕЗИДИУМИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР
МИНИСТРЛАР
СОВЕТИ

ШАРОФ РАШИДОВИЧ РАШИДОВ

КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси Шароф Рашидович Рашидов 1983 йил 31 октябрда тўсатдан вафот этди. Коммунистик партия ва Совет давлатининг таниқли арбоби Шароф Рашидович Рашидов ўзининг бутун ҳаётини коммунизм қурилиши улуғ ишига бағишлади.

Шароф Рашидович Рашидов 1917 йил 6 ноябрда Ўзбекистон ССРнинг Жиззах шаҳрида камбағал деҳқон оиласида туғилди. У 1939 йилдан буён КПСС аъзоси эди. Самарқанд Давлат университетини ва ВКП(б) Марказий Комитети ҳузуридаги Олий партия мактабини тамомлаган. Меҳнат фаолиятини 1935 йилда ўқитувчиликдан бошлади. Бир неча йиллар мобайнида журналистика ишида бўлди. У 1941 йилнинг августидан бошлаб комсомол ишида ва Совет Армиясида партия ишида бўлди, немис-фашист босқинчиларига қарши жангларда қатнашди. 1943 йилда оғир жароҳатлангандан кейин Совет Армиясидан қайтиб, Самарқанд область газетасида редактор бўлиб ишлади. 1944 йилда у Самарқанд область партия комитетининг секретари этиб сайланди. 1947 йилдан бошлаб республика «Қизил Ўзбекистон» газетасининг редактори, кейинчалик эса Ўзбекистон Езувчилар союзи правлениесининг раиси бўлди. Ш. Р. Рашидов 1950 йилдан 1959 йилгача Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Раиси ва 1960 йилгача СССР Олий Совети Президиуми Раисининг ўринбосари, 1970 йилдан буён СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси эди.

Ш. Р. Рашидов 1959 йилнинг мартидан умрининг сўнгги кунларигача Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари лавозимида ишлади. Партиянинг XX съездида Марказий Комитет аъзолигига кандидат этиб, XXII—XXVI съездларида эса КПСС Марказий Комитетининг аъзоси қилиб сайланди. 1961 йилдан 1966 йилгача КПСС Марказий Комитети Президиуми аъзолигига кандидат, 1966 йил апрелидан эса КПСС Марказий Комитети

Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат бўлди. Ш. Р. Рашидов III—X чақириқ СССР Олий Советининг депутати эди.

Ш. Р. Рашидов партия, давлат ва жамоат фаолиятининг барча соҳаларида коммунизм ишига чексиз садоқат, партия сиёсатини амалга оширишда ирода ва қатъият кўрсатиб келди. Янгиликни ҳис этиш, партия ва давлат турмушига доир масалаларни ижодий ҳал этиш, кишиларни жипслаштириш ва уюштириш маҳорати унга хос фазилатлар эди. У қарийб чорак аср мобайнида республика партия ташкилотига бошчилик қилиб, ўзининг бутун бой ҳаётий тажрибасини, ташкилотчилик истеъдодини республика экономикаси ва маданиятини ривожлантиришга бағишлади. Шу йиллар мобайнида Ўзбекистон ССРда қудратли ишлаб чиқариш ва илмий-техника потенциали вужудга келтирилди, саноатнинг янги тармоқлари ривожлантирилди, қишлоқ хўжалиги йирик, механизациялаштирилган тармоқ бўлиб қолди. Ўзбекистон мамлакатнинг асосий пахтачилик базасига айланди.

Шароф Рашидович Рашидов — таниқли совет ёзувчиси ва публицистидир. Бир қанча романлар, повестлар, адабиётнинг, интернационал тарбия ва халқлар дўстлигининг актуал масалаларига доир назарий асарлар унинг қаламига мансубдир. У СССР Езувчилар союзининг аъзоси эди.

Коммунистик партия ва Совет давлати олдидаги катта хизматлари учун Ш.Р. Рашидовга икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони юксак унвони берилганди. У кўпгина давлат мукофотлари: Ленин орденлари, Октябрь Революцияси, Меҳнат Қизил Байроқ, Қизил Юлдуз, «Хурмат Белгиси» орденлари ва медаллари билан тақдирланган.

Коммунистик партия билан совет халқининг содиқ фарзанди, оташин ватанпарвар ва интернационалист Шароф Рашидович Рашидовнинг порлоқ хотираси совет кишиларининг қалбларида ҳамisha сақланиб қолади.

Ю. В. АНДРОПОВ, Г. А. АЛИЕВ, М. С. ГОРБАЧЕВ, В. В. ГРИШИН, А. А. ГРОМИКО, Д. А. КУНАЕВ, Г. В. РОМАНОВ, Н. А. ТИХОНОВ, Д. Ф. УСТИНОВ, К. У. ЧЕРНЕНКО, В. В. ШЧЕРВИЦКИЙ, В. И. ВОРОТНИКОВ, П. Н. ДЕМИЧЕЗ, В. И. ДОЛГИХ, В. В. КУЗНЕЦОВ, Б. Н. ПОНОМАРЕВ, М. С. СОЛОМЕНЦЕВ, Э. А. ШЕВАРДНАДЗЕ, М. В. ЗИМЯНИН, И. В. КАПИТОНОВ, К. В. РУСАКОВ, Н. И. РИЖКОВ, Т. Н. МЕНТЕШАШВИЛИ, Е. АЙТМУРОВО, И. Г. АНИСИМКИН, Ю. П. МАКСИМОВ, В. К. МИХАЙЛОВ, М. М. МУСАХОНОВ, Т. Н. ОСЕТРОВ, О. У. САЛИМОВ, И. Б. УСМОНХУЖАЕВ, Н. Ж. ХУДОЙБЕРДИЕВ, К. КАМОЛОВ, Н. М. МАҲМУДОВА, У. УМАРОВ, Р. АШУРАЛИЕВ, Р. Ғ. ҒОЙИПОВ, В. П. ЕСИН, М. КАМОЛОВ, А. КАРИМОВ, А. К. КАРИМОВ, С. МАМАРАСУЛОВ, Ҳ. УМАРОВ, В. А. ХАЙДУРОВ, М. ХУДОЙБЕРГАНОВ, Ҳ. А. ШОҒАЗАТОВ, Г. М. МАРКОВ, О. С. СОДИҚОВ, Х. РУСТАМОВА, Н. П. ЖЕЛЕЗНОВ, Ж. ЮСУПОВ, С. О. АЗИМОВ.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг навбатдан ташқари пленуми

1983 йил 3 ноябрда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг пленуми бўлиб ўтди.

Пленум ташкилий масалани кўриб чиқди.

Пленум ўртоқ Иномжон Бузрукович Усмонхўжаевни Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари қилиб сайлади.

Пленум ишида КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, КПСС Марказий Комитети секретари ўртоқ В. И. Долгих иштирок этди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Иномжон Бузрукович УСМОНХЎЖАЕВ

Иномжон Бузрукович Усмонхўжаев 1930 йил 21 майда Фарғона область Бағдод районининг Бағдод қишлоғида туғилган. Ўзбек.

Олий маълумотли: 1955 йилда Тошкент политехника институтини тамомлаган.

1958 йилдан КПСС аъзоси.

Партия XXVI съездида КПСС Марказий Комитети аъзолигига сайланган. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг аъзоси. СССР Олий Советининг депутаты, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутаты. Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган бинокор.

1955 йилдан бошлаб «Ферганаводстрой» трестда инженер, трестнинг қурилиш участкасининг бошлиғи, Марғилон шаҳрининг бош архитектори бўлиб ишлади. 1960—1965 йиллар мобайнида область партия комитетининг инструктори, колхозларда қу-

рилиш ишлари область бошқармасининг бошлиғи, «Сельхозтехника» область бирлашмаси раисининг ўринбосари, Фарғона шаҳар ижроия комитети раиси бўлиб ишлади.

1965 йилдан бошлаб Ўзбекистон Компартияси Сирдарё область комитети секретари, 1969 йилдан эса КПСС Марказий Комитетининг ташкилий-партиявий ишлар бўлими инструктори бўлиб ишлади. 1972—1974 йилларда Наманган область ижроия комитети раиси, 1974—1978 йилларда Ўзбекистон Компартияси Андижон область комитетининг биринчи секретари бўлди. 1978 йил декабридан — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми Раиси, СССР Олий Совети Президиуми Раисининг ўринбосари.

Ленин ордени. Октябрь революцияси, иккита Меҳнат Кизил Байроқ, «Хурмат Белгиси» орденлари ва медал билан тақдирланган.

Саъдулла
Сиёев

Бир чора замон истаб...

Қ И С С А

Мутрибнинг «Тумори»

ваз уйга сиғмай қолди. Пишканикдан қайтганига ўн кунча бўлди. Ичкари киради, кўчага чиқади. Нима қиларини билмайди. Тўрт мучаси соғ одамга бекорчиликдан ёмон дард йўқ экан. Ун қадоқ жўхори туфайли

шу кўйга тушаман, деб Аваз сира ўйламаган эди. Не ажабким, марҳум Шариф тарро хондан бир ғалвир ошлик сўрамаганида, унга ўлим йўқ эди. Котиб тирик бўлганида, эҳтимол, Аваз яна бир озгача саройда юрарди, дўкони ёпилиб, Пишканикка кетмасди. Ноибнинг қаҳрига йўлиқиб, у ёқдан ҳам қувилмасди. Мана, энди уйга ҳам, кўчага ҳам сиғмай, саргардон бўлиб юрибди. У гоҳо, «Шеърият доманин бекор тутибман-да», дея пушаймон ейди. Қайданам шу дардга йўлиқди? Акаларига ўхшаб, сартарошлик қилиб болачақасини боқиб юраверса бўлмасмиди? Бирон бошқа ҳунарнинг бошини тутса ҳам эплаб кетарди. Худога шукр, билагида кучи бор. Қўлидан котиблик келмайдими? Келади. Чокардай йўнувчилик қилолмайдами? Қилолади. Ана, Файзулла

қўшниси. Қўли гул темирчи. Тунукани хамир ийлагандай эшиб ташлайди. Шунинг ҳам куни ўтиб турибди. Аваз назмгўйлик қилиб, шеър айтиб нима топди? Елғиз ранжу озор. Ғазаллари сарой анжуманларида мақталса, ён-веридан тўра шорларнинг учирғи эшитиларди. Иложи бориचा унинг шеърларини ерга уришга, Ферузнинг кўзи олдида обрўсизлантиришга уриндилар. Қулоғи фисқу фасоддан бўшамай қолди. Бир ёқда хонзода Ғозий, бир ёқда Саид Носир тўраю яна бир томонда Оқилу Ҳақирий. Табибий билан Доғийнинг Авазга ён босиб айтган таҳсинлари нотавон кимсанинг бўрондаги товушидек кўмилиб кетарди. Бас, энди у шеър ёзишни йиғиштиради. Барчаси абас экан. Бу замонда шеър тинглайдиган аҳли дил қолмабди асли. Одамларнинг қулоғига байту ғазалдан кўра кумуш танганинг жаранги хуш ёқадиган бўлибди. Шунчалик кадринг тушдими, ғазал? Шу қадар хор бўлдингми, кўз қароғим? Унда сенга алвидо айтажакман. Барибир мендан узоқ умр кўрмассан, кўзим юмилгани ҳамон унут бўларсан...

Шундай тушкун хаёллар билан Аваз бир неча кун қўлига қалам-қоғоз олмайди. Кўчаларни, расталарни кезади. Файзулла қўшнисиникига чиқади, босқон тортиб, унинг ишини жимгина кузатиб ўтиради. Файзулла билакдай темирни олиб саксовул ёнаётган ўтхонага ташлайди. Темир қип-қизил бўлгач, «кампироғиз»да қисиб олади-да, кундага қўяди. Муштдай болга билан аямай ура бошлайди. Темирнинг бир учи ялпайиб қулчадай бўлади. Файзулла темирнинг иккинчи учини илмоқ қилиб қайиради, сўнг сувга тикади, яна оловга солади. Қора пешмати билан манглайини артиб, ёғоч курсига ўтиради. Чарчоқ кўзларини Авазга тикиб уҳ тортиб илжайди.

— Ишимиз мана шундай, Авазхон. Темирни ўтга солмоқ, ўтдан олиб сувга солмоқ. Шунда пишади жонивор. Тошни чопсанг кесадиган бўлади кетмон. Азондан бери уринаман, ясаганим икки хабон кетмон бўлди. Сенга яхши-да, Авазхон. Бундай қилиб хомани оласан,— дея Файзулла олдидаги чўпни олиб сувга тикди-да, тунукага «ёза бошлади»,— бундай қилиб байту ғазал деганингни тўқиб ташлайверасан. Сўнг хофизлар қўшиққа солиб тўйларда айтиб юрадилар.

Аваз темирчининг соддалигига кулди.

— Менинг байту ғазалимдан не фойда?— деди босқонни аста-аста тортиб.— Мен ўзим учун ёзаман. Ғазалдан оч одамнинг қорни тўймайди. Сизнинг кетмонларингиз ўзингизни ҳам боқади, деҳқонни ҳам. Сизники дуруст, Файзи оға.

— Йў-ў...— Файзулла рози бўлмайди.— Ким айтади сени мадраса кўрган мулла йигит деб? Мен саводсизман, бироқ бу сўзингни олмайман. Биласанми, Авазхон, одамнинг қорни тўқ бўлгани билан кўнгли оч бўлса ёмон. Қорни очга бир бурда нон кифоя. Худо кўнгли очдан асрасин. Ундайлар имонингни еб қўяжак. Мана, ўзинг ўйла. Бувакни тўйдириб бешикка беласанг ухламайди, а? Гингшиб йиғлайди. Бир замон алла айтсанг, ухлаб қолади. Бувак қорни тўқ бўлса-да, аллани соғинади. Менга қолса, яхши ғазал ҳам шундай. Одамнинг жонини овутади сара ғазал, Авазхон!

Аваз нимадир деб эътироз билдирмоқчи эди, Файзулла оғиз очгани қўймади:

— Қани, дамингни чаққон-чаққон торт,— деди ўрнидан туриб,— тагин бир-икки урсак, хабон эмас, жонон кетмон бўлади. Бисмилло!

Файзулла яна «кампироғиз» дейиладиган катта қисқичини қўлига олди. Аваз ярим соатча дам тортиб ўтирди-ю, бу тор, нимқоронғи устахонадан зеркиб, чиқиб кетди. Ичанқалъа томон юрди. Мадрайим гармон Богча дарвоза ёнида яшарди. Уни борлаб ўтди. Уйда йўқ экан. Мутриб, Суханворий, яна кимлардир бир ҳафта бурун Питнакка тўйга кетган экан, ҳали қайтишмабди. Аваз Патрак тарафга ўтди. Қалта минор маҳалласидаги Мамат маҳрам мадрасасига кириб, собиқ ҳамхужралари Нодим билан Аминни кўриб кетгиси олди. Худойберган девоннинг уйи ҳам Патракда эди. Анча бўлди кўрмаганига. Саломатмикан оға? Петербургга, Оқпошшо қабулига бориши керакмиш, деб эшитган эди Аваз.

Мамат маҳрам мадрасасидаги собиқ хужралари бўш, Худойберган оға уйда йўқ экан. Аваз сўпайиб қайтди. Қибла дарвозадан қалъага кирди. Чарчиликда тўхтаб, болаларига лавзина-ҳалво олди. Дўконига дараклаб борди. Эшикка хоч шаклида икки тахта қоқилган эди. Бу хон фармони билан қилинганини Аваз фаҳмлади. «Хай, бир кун очиларсан,— деди ичида,— оғоч ҳам чириб битар».

У Ичанқалъани қоқ ўртасидан кесиб ўтган тош йўлдан кунчиқишга қараб кетди. Жоме масжидини айланиб, жинкўчалар оралаб Паҳлавон Маҳмуд қабрига ёвуқлашди. Полвонлар пири, шеърда воҳиди замон Пурейвалини зиёрат қилиб, қабр бошида андақ ўтирди. Сўнг Тошҳовли тарафга юрди. Хон девонидаги доно сипоҳилардан бири — валиаҳд Исфандиёрнинг қайнотаси Исломуҳжа номига барпо этилаётган мадрасаю минорага маҳлиё бўлиб, бир замон нафас ростлади.

Яна йўлга тушди. Яна юрагини танҳолик қурти кемира бошлади. «Тавба! — деди фиғони чиқиб.— Шундай шаҳри азимда дардингни айтиб, дардини сўроқлайдиган бир мусулмон қолмаса-я? Э, Рўзимбой оға-чи? Самоварига қўшиқ айттириб ўтиргандир».

Рўзимбой Хивадаги созандаю хонанда, назмгўй, котиб, қилқалам, халфаю талқинчиларнинг қарера туришини, шу топда қайда юргани, энди не ерга боражагини ипга тизиб ўтирадиган зийрак чойхоначи эди. Мутрибнинг касалланиб Питнакдан қайтиб келганини Аваз Рўзимбойдан эшитди. Юраги потирлаб шаҳдам қадам билан қалъадан чиқиб кетди.

Йўл-йўлакай Аваз Мутриб оғасини ўйлаб боряпти. Мутрибни Хонахаробий деганларича бор. Мутрибнинг туриш-турмуши ўта хароб эди. Аваз ҳар сафар уникига борганда негадир номуси келади. Икки бўлмали кичкина, пастқам уй, том босай деб турибди. Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди. Саройдан тушадиган ҳадяларни бир ой тўплаганда тўрт қадоқ этга етмайди. Яхшиям куз, хусусан, киш ойларида тўй-тумалоқ дегандай бўлиб туради. Мутриб Хевадагина эмас, бу ёғи Чоржўй, Тўрткўл, Хўжайли томонларда ҳам донг чиқарган созанда эди. Гоҳо талқинчиларга қўшилиб тўйга бориб турарди. Беш-ўн танга, баъзан сарпо-сурпо тушади.

Аваз кирганда Мутриб пахтаси чиқиб кетган эски тўшакларни устма-уст ташлаб ўраниб ётарди.

Аваз унинг олдига тиз чўкди. Пешонасига қўл қўйди. Муздек.

— Терлабсиз, оға. Ўзи шифо беражак энди.

Мутриб қайта-қайта йўталди.

— Бу Ўтар бобомнинг шифоси. Икки кун бўлди, қатнайди.

Аваз ажабланди:

— Отам менга индамади. Тавба...

Мутриб ота-боланинг уч-тўрт кундан бери кўришмай юрганини эшитган эди.

— Отангни кўрмагансан-да,— деди хиёл кулиб.

Аваз ростига ўтди.

— Бўлмаса, бугун ёнимда ўтирасан. Иккалангни кўриштириб савобга ботай.

Авазнинг меҳри товланди. Бечора Матҳасан оға! Ўзи не аҳволдаю, кўнгил олиш ғамида. Мутрибдек кишини биродар, оға тутиниб Авазнинг ёруғ кунлари зиёда бўлди. У дилхун, ўзини қайга уришни билмай қолган кезларида, кўнглини садпора этадиган аччиқ саволларга жавоб тополмайдиган дамларида тасалли, руҳий мадад истаб Мутриб ёнига ошиқади. Бу хокисор, доно, камсуқум ва қаноатли шоирдан ҳамиша илиқ бир сўз эшитади, оқилона бир дастур олади.

Мутриб ёнбошига ағдарилди.

— Қани, шоирим, сўлла, шунча кун нерда эдинг? Биз сайёд эдик, сен-чи?

— Мен сайд бўлдим,— деди Аваз ва Пишканикдаги воқеаларни бирма-бир гапириб берди. Мутриб жилмайди.

— Қўрқоқ бола зўр йигитга дўқ урганда хаёлингга не келади, биласанми? Ҳалиги ожизнинг ортида мушти катта оғалари бўлади. Султонали ҳожи Ғозийнинг қудаси-да, билмасмидинг? Ғозий борки, ноиб томоғига зўр беради. Йўқса, Утар бобонинг ўғлига қўл кўтариб жинни бўлибдими!

Авазнинг ёдига ноиб тўқиган тухматлар тушди. Демак, у Ғозий жанобларининг олдига югуриб келиб, саройдаги гаплардан хабардор бўлиб юрган экан-да. Аваз анча ўтириб кўнглини ёрди:

— Оға, ўн кунча бўлди, қўлимга қалам олмадим. Назмдан тамом совидим. Байту ғазалининг остина хат тортсамми, деб юрибман.

Мутриб оғир йўталиб туфдонга тупурди. У Аваздан ҳар не қутган, аммо бунчалик қалтис қарорга келар деб ўйламаган эди. «Аваздек шоир шеър ёзишни ташласа не бўлади? Хева шоирлари деб аталмиш шода маржоннинг йирик бир кўзи узилиб тушмайдами?»

— Сен бу гапни айтмадинг, мен эшитмадим,— деди Мутриб кескинроқ товушда.— Сени биламан, мен майли, ташла, десам-да шеърни ташламайсан. Негаки, энди кеч бўлди. Аҳли дилларга нозу фиरोқ ярашмас. Сен Муҳаммад позачи эмассан. Бир жуфт нағма чалдим, бас, деб ноз қилолмайсан. Табибий ёдингдами:

Эй кўнгил, шеър фикрини қилгил,
Токи жон пайкарингда бор бўлғай.
Негаки шеър токи явмул ҳашр
Олам аҳлига ёдгор бўлғай.

— Табибийни эсга солманг, оға.

— Биламан, ёмон кўриб юрибсан. Табибийда гуноҳ йўқ. У сенга, менга яхшилик тилайди.

Аваз сабр қилмай гап қўшди:

— Нега бўлмаса шоҳга ҳам. сизга ҳам ялтоқланиб... қуйруқ қоқади. Мунофиқлигини кўрмаганимда, эҳтимол ҳурматим йўқолмасди. Бир кун

ўзи саройдан элчи бўлиб келди. Сал ўтмай дўконимни ёпдилар.

Мутриб уҳ тортди.

— Оч итнинг худоси — суяк. Саройда биз ҳам дум ликиллаб — куйруқ қоқиб юрибмиз. Начора, мен Утар бобонинг фарзанди эмасман.

Гапининг Мутрибга тегиб кетишини Аваз ўйламаган эди, хижолатдан дами ичига тушди.

Мутриб шифтга қараб бир оз ётди.

— Тур, ана минодан¹ устоз Огаҳийни ол, — деди кейин. Аваз ирғиб туриб, тоқчадаги бир даста қоғозлар орасидан варақлари зарафшон қилинган катта куллиёт кўтариб келди. Мутриб хатчўп солинган бир саҳифани очдию «Ўқи!» деди. Аваз Огаҳий таржимасида Шайх Саъдий «Гулистон» идан ҳикоят ўқий бошлади.

— Алқиссани ўқи!

Аваз ҳикоят хотимасида берилган бир байтга кўз югуртириб, қизарди. Уни синчиклаб кузатиб турган Мутриб луқма ташлади:

— Ана шу байтни тумор қилиб осиб ол бўйинингга! Худо умр берса, йўлинг ҳали олис. Бу байт Мутриб ўлганда ҳам асқатади сенга.

Мутриб узоқ йўталди. Бўғилиб қолай деди.

— Лаънати йўтал-а! Бойваччалар дарё ўртасинда шаробхўрлик қилиб ўтираверишди, биз соз чалавердик. Солда ўтириб ёмон аёзлабман...

Авазнинг қулоғига унинг гапи кирмас, у тарсаки егандек, шайх Саъдийнинг шох байтига тикилиб ўтирарди. У ўрнидан туриб куллиётни ўрнига қўяр экан, номуси келиб пичирлади:

Чун қотиглиқ ичра қолсанг, берма ожизлиққа тан,
Душманингни пўстини юлғил, дўстингни пўстинин.

— Ажаб шохбайт экан! — деди Мутрибнинг ёнига тиз чўқаркан. — Болаликда ўқиганман шекилли, хотиримдан чиқибди. Бу менга, филҳақиқат, тумор янглиғ таъсир этди. Кўнгили тўрига ёзиб қўяжакман.

Уй соҳиби муртида кулиб ҳазиллашди:

— Хўп, энди сарой шоирларидан мавлоно Мутриб Хонахаробийнинг сара ғазалларидан бирига қулоқ осинг, мулла Авазбек!

Мутриб ёстиқ тагидан найча қилиб ўралган қоғоз олди, чиройли қироат билан дона-дона қилиб ўқишга тушди:

Ул сиймбар ўзгаларга ёр экандур, билмадим,
Шавқида қон юганим бекор экандур, билмадим.
Телмуриб йўлига ҳар дам васл умидин айласам,
Мендин ўзга интизори бор экандур, билмадим...

Ғазал интиҳосига етган сари Авазнинг чеҳраси ёришиб борар, Мутрибга хос нозик, оқар сувдай кўнгилга ажиб бир дилнавозлик элтувчи ўйноқи сатрлар Авазга тетик кайфиятгина эмас, илҳом бағишлар, унинг кул босган кўҳна, ўтли туйғуларини титкилаб, қайта яллиғлантираётгандек эди.

Ғазал битганда Мутриб билан Аваз бир-бирига боқиб кулиб ўтирардилар. Гўёки беморнинг дарди енгиллашгандек, Авазнинг кўнгилида неча кунлар саросар кезиб юрган қора булутлар офтоб нурларига дош беролмай тарқаб кетгандек эди.

Даҳлизда Утар бобонинг ҳасса дўкиллаб келаётгани эшитилганда Аваз ирғиб турди.

Ота эшикдан Авазга ҳазил ташлаб кирди:

— Али маҳрамнинг одами тополмайдиган ерга келиб олибсан-а, болам? Уйда ҳам кўришиб турайлик, ўлмагыйсан. Ол энди, мулла Матҳасан, ўксирик пишдими? Ё бизнинг Авазхондай хомроқми ҳали?

Уста бобонинг кайфи чоғ эди. У, умуман қувнок, баъзан сатранж устида хонга ҳам ҳазил ташлашдан тоймайдиган тиниб-тинчимас чоллардан. Мутриб ўрнидан туриб ўтирди. Утар бобо унинг биллагини ушлаб, томир уришини текширди, кўрагига қулоқ тутиб, ўпкасини эшитди, сўнг ётқизиб яғринига қориқ¹ қўйди. Беданахалтадай кичкина қопчигидан ҳақдори олиб, сопол пиёлага солди.

— Бу хонада узун кун чўзилиб ётма. Тушликда ҳовлига чиқ. Қуёшламага орқа бериб ўтир. Сенинг елкангга ҳам офтоб тегсин! — Утар бобо муолажа баҳона сўз ўйини қилаётган эди. Нуктадон Мутриб дарҳол ҳовлисининг кичиклигидан кун тушмаслигига ишора қилиб, пайрав билан жавоб берди:

— Офтобингиз бизнинг ҳовлига яқинлашганда юзига турма рўмол² тутиб олади, уста бобо! Ўзим ҳам офтобрўйни кўролмайдим доғман.

Кулишдилар.

Алла-паллада ота-ўғил ўринларидан турдилар. Зимистон кўчалардан туртанакланиб уй томон кетишмоқда. Тошмачитга етай деганларида рўпарадан ёнига қилич осиб, қўлига гаврон ушлаган тунқотар чиқди.

— Тўхталсин! Ким у бемаҳалда сандирақлаб юрган? — деб ўдағайлади тунги миршаб.

— Мен Утар бобонгман, манглайи қора, танимадингми?

Тунқотар эгилиб қуллуқ қилди.

— Ассалому алайкум, уста бобо! Саломатгина юрибсизми?

Утар бобо унга енг учиди қўл бериб ўтиб кетди.

Уйда Авазнинг олти-етти яшар ўғли «Ака, лавзина!» деб югуриб чиқди. Аваз киссасига қўл солди: лавзина йўқ эди. Рўзимбойнинг чойхонасидами, Мутрибникидами қойлабди. Утар бобо чўнтагидан бош бармоқдек чайнама қанд олиб берди. Жуманиёз чопқиллаб ичкари уйга кириб кетди.

Ота-ўғил ёлғиз қолдилар. Аваз Пишканикдаги жанжалларни отасига айтмаган, лекин Утар бобо саройдаги сипоҳилардан эшитиб билган эди. У бир томондан, шўрлик Амаτζоннинг бошига бало ёғилмасин, деб ташвиш тортса, Авазнинг эртанги кунини ўйлаб, яна хавотирланади. Бу бола хоннинг қамчисидан қайиқмади, худди жонида қасди бордек, муттасил шамолга қарши тупуради. Не қилса бўлар экан-а?

Утар бобо жун ёстиққа ёнбошлади. Тасбеҳ олиб ўгирди. Аваз катта, чорхари хона ўртасидаги устунга орқа суяб чордана қурган.

— Ол энди, шоирим, сўлланг, — деди ота кесатиб, — бу ёғига не иш қилмоқчилар?

— Сафар халтамни ҳозирлаб қўйдим. Саётга кетаман. Меҳржон³ яқин, ишлаб келай.

Саёт Авазнинг қайин юрти эди.

— Пишканикни пишириб келдинг, энди Саётни-да тушириб келаман, де? Тасанно, ўғлим!

¹ Қориқ — банка.

² Турма рўмол — қалин рўмол.

³ Меҳржон — куз ўртаси, пишиқчилик маъносига.

¹ Мино — тоқча.

— Ота, менда на гуноҳ бўлса, бир ёғи ўзингизга ҳам тегишли. Мен сизнинг ўғлингизман. Лойимни ўзингиз қоргансиз. Тўғри бўл, ҳаромдан ҳазар эт, дегансиз. Йиғлаб турган ғарибнинг ёнига кир, кўнглини ол, дегансиз. Тирик мурда бўлиб юрма, инсонсан, инсондай қилиқ қил, деб ўргатгансиз, ота. Мен ота фарзандиман, мунофиқликни ўлим деб билурман.

Ўтар бобо ўғлининг гапидаги мантиқни ўйлаб бир нафас жим қолди. Ота ўғли билан фахр этар, унинг аҳли илм, аҳли шеър орасидаги нуфузи кўксини севинч туйғулари ила тўлдирарди. Аммо унинг бу кетиши бўлса, ногаҳон жувонмарг бўлишини ҳам сезиб қўрқади.

— Тўғри, — деди ниҳоят ота, — мен сени одамийликка ўргатганим рост. Илқ, хонга ўлим тила, хонзодаларни шарманда этиб байт тўқи, деб ўргатганим йўқ.

— Буни менга хоннинг ўзи ўргатди. Шариф тарронинг тил-забони йўқ эди. Бегуноҳ ўлди. Хонингиз оқпошонинг бир қўлини ўпиб туриб, бир қўлини тишлайди. Хўп, мен ёш бир шоир эканман, сизда на гуноҳ бор эди? Нечун сизни дарёга оқизди? Имони саломат кимса ва ё юрт отаси шундай диёнатсизлик этурми?

Ўтар бобонинг кекса қалби бир сесканди. Бир йил бурун Муҳаммад Раҳимхон «меҳри товланиб» кетиб, Ўтар бобога ўн уч яшар бир қизалоқни назир қилган, лекин уста бобо неварасидан ҳам кичик бу қиздан базўр қутулган эди. Хон ғазабланиб, уста бобони Амударёга чўктиришни амр этди. Устани балиқчилар аранг қутқазиб қолган эди.

Ота ўғлини гап билан енгиб бўлмаслигини фаҳмлаб, ирғиб турди. Нариги хонага ўтиб, Авазнинг ўғли билан уч-тўрт яшар Бибижон қизини етаклаб келди.

— Ўзингни ўйламасанг, мана бу қорақўзларни ўйла! Етим бўлиб қолаверсинми? Қул ўлмас, ризқи узилмас. Буларнинг қорнини тўйгазарман, кўнглини нетаман, а? Ҳеч ўйлайсанми, хомкалла!

Ўқусираб турган болалар отаси билан бобосига жавдираб қарашдию йўргалаб ичкарига чопишди.

— Таваккали олло, — деди Аваз, — биз кўрмаган ёруғ кунларни мана шу оқтиқларингиз кўрса ажабмас. Мен бедаво савдога йўлиққанман шекилли. Бу дардимга ё халқ, ё худо шифо берар. Халқдан шифо топсам керак.

— Худо шифо берсин, — деб Ўтар бобо ўрнидан турди. Хона бурчагига бориб номоз ўқиди. Аваз ўй суриб қимирламай ўтирди. Отаси номозни тутатгач, бориб қўлини олди.

— Бир-икки кун сабр айла, — деди Ўтар бобо, — мен Худойберган пўтадан сўрандим. У хон билан сўллашиб дўконингни очтириб бермоқчи.

Шу билан гап-сўз тамом бўлди. Ота-бола ўз бўлмаларига кириб кетдилар.

Икки-уч кун ўтди. Худойберган пўтадан дарак бўлмади. Аваз яна бекорчиликдан эзила бошлади. Бир куни у пешин чоғи саратон иссиғидан қочиб, Полвонёп бўйидаги чойхонага борди. Сувга яқинроқ катда оёқ осилтириб ўтирди. Чойнакка чой қайтараёғиб, сал наридаги жулдур қийимли, қовоғи солиқ кимсага кўзи тушди. Аваз унинг телпаги билан қўлидаги оқ ҳалқасига қараб дарров таниди. Бу Хева хонлигида таҳқирланган, ҳақ-ҳуқуқсиз бир гуруҳ вакили эди. Ҳалиги киши бир нима демоқчидай Аваздан кўз узмай турарди. Аваз қўлидаги пиёлани чўзди:

— Ҳой, мусулмон фарзанди, ма, чойдан ич!

Бегона қўрққанидан турган ерида бир калқиб тушди. Сўнг, калтак еган кучукдай чўрт изига бурилдию тез-тез юриб кетди. Ен тарафдан келатган файтўн аравани кўриб югургилашга тушди. Чойхонада ўтирганлар Авазни маломатга кўмдилар:

— Ҳалқаликка чой узатиб нетасан. бетавфиқ? Ўзинг ичавер!

— Шуни айт-а! Раис эшитса, терингга сомон тикажак. Ўтар бобонинг шу ўғли тарсо чикди ўзи.

Елғиз отлиқ файтўн гужум олдида таққа тўхтади. Чойхўрлар дув ўринларидан туриб қуллуқ қилишди. Файтўнда Муҳаммад Раҳимхоннинг жияни Ҳусайн Муродбек ялпайиб ўтирарди. У ҳам шоирлик даъво қилади. Саройдаги мушоираларда Оқил тахаллуси билан шеър айтади. Авазга унинг айрим ғазаллари мақбул. Ҳусайн Муродбек юксак рутбани эгаллаб турса-да, бир қадар инсофли, раиятга кўпда зуғум қилавермасди.

Аваз илкис туриб Ҳусайн Муродбекнинг қўлини олди.

— Ҳм, Аваз шаккокий, — дея мулоим ҳазил қилди Муродбек, — сувга телмуриб лаққа кутиб ўтирибман?

— Бу замонада лаққанинг ҳам лақмаси қолмоғон-ов, тақсир. Лаққанинг ихтиёри ўзида бўлса, баковулнинг қозонини соғинадими?

Ҳусайн Муродбек билан Авазнинг савол-жавобидаги пинҳоний маънони иккаласидан бўлак ҳеч ким тушунмади.

Оқил Авазнинг шуҳратини билади, унга етказиб ғазал айтолмаслигини ҳам ўзича тан олади. Бу йигитдаги руҳий ва ақлий қувватнинг бирлиги гоҳо Муродбекни ҳайратга солади. Кўнглида ғайирлик қурғи қимирлаб кечалари оромини олади. Оқил узок тунлар зўр бериб ўнлаб ғазаллар машқ қилади, аммо мушоирада хон тоғаси негадир Табибий билан Авазнинг назмларини баланд қўйиб, ҳадаялар беради. Бу Оқилга алам қилади.

Шуларни ўйлаб, Оқил Авазга юзланди:

— Бекор бўлсанг, қишлоққа олиб кетай. Ўқишма бўлади. Ҳаз этиб келасан.

Муродбекни Шўркўлдаги аҳли иродат меҳмонга чақирган, ҳозир шу ёққа йўл олган эди. У бир томони муридлари орасида шеър ўқиб, Аваздек доврўқли шоирга маъқуллатиб ўтирмоқчи эди. Лекин, Авазнинг дарров рози бўлавермаганини кўриб, бу тентак йўқ деб, жамоат олдида изза қилмаса гўрғайди, дея хаёлланди.

Аваз кулди.

— Сиздек муҳтарам зот таклиф этади-ю, биздек фақир бош тортадими? Кетдик! — деб файтўнга чиқа бошлади. Боядан бери Аваз шаънига тош отиб ўтирган чойхўрлар энди уни бир оғиздан макташга тушдилар:

— Ўтар бобонинг шу боласи кўп эслик, дейишарди. Рост экан. Ҳусайнбек тўрам анов-манов одамни меҳмонга чорламайди.

— Юраги ҳам бор экан, ўлмасин! Ҳалқаликка чой тутиб турибди-я! Бир куни ҳаммамизга шу ҳалқалик керак.

Катта йўлга чиққанда Аваз бир шумлик ўйлади: «Худойберган ога жимиб кетди. Хон

Аҳли иродат — мухлислар, муридлар.

барибир дўконни очтирмаса керак. Уни хоннинг манави эрка жиянига очтирсам-чи?»

— Тақсир, каллам қурсин, ёнимда тоза ғазаллардан йўқ эди-я!— деди Аваз ёлгондан ташвишланиб.— Муридларингиз, қани Аваздан ҳам эшитайлик, десалар, оғзимни очолмай сизни хижолат этаманми?

— Ғазаллар нерда, уйдами?

— Йўқ, дўконда.

Муродбек фойтўнчига бақирди:

— Кўҳна Аркка ҳайда, Қурёз!

Фойтўн тарақлаб дўкон олдига келиб тўхтади.

— Иби!— деди Аваз Ҳусайнбек тўрага қараб.—

Дўконга бир шайтони лаин оғоч қоқиб қўйибди-ку, энди нетиб очдим?

— Қурёз! Югур, чўкки топиб кел!— деб бужурди Муродбек.— Дарров оч!

Фойтўнчи ирғиб тушиб Калта минор томон зинғиллаб кетди. Бирпасда узун сўйил топиб келди, тахталарни кўчириб ташлаб, дўконни очди. Аваз дўконга кириб, бир чангал қоғоз олдию қўйнига тиқиб қайтиб чиқди. Эшикни сардўз билан боғлаб қўйиб, чакқонгина фойтўнга ўтирди. Икки ғилдиракли ўрисарава Қўйдарвоза томон тарақлаб кетди...

Аваз Шўркўлдаги ўтиришмадан етти хуфтонда қайтиб келди. Ҳусайн Муродбек муридлари олдида Аваздан анча-мунча мақтов эшитгани учун уни уйига ташлаб кетди.

Эртасига Аваз бамайлихотир Кўҳна Арк ёнидан ўтиб дўконига кириб келди.

Кутилмаган меҳмон

Ёзининг ўрталари. Кун иссиқ. Ичанқалъа мис товадек жизганак бўлиб ёнади. Расталарнинг аксарияти ёпиқ — савдогарлар чошгоҳ палласига-ча савдо қилишади, сўнг уй-уйларига кетиб, намозгар салқини тушганда қайтишади. Кўчаларда одам сийрак. Гоҳо чачвон ё бўз рўмол ёпинган кексароқ бир аёлми, кашкулини шақиллатиб юрган қаландарми ўтиб қолади. Кўҳна Арк дарвозасини қўриқлаб ўтирган соқчилар ҳам милтиқларини тиззаларига қўйиб мудрайди. Зиндон ёнида бир кўппак кўзларини юмганча девор тагида узала тушиб ётибди. Шаҳар гўё маст уйқуда — карахт, дунё билан иши йўқ, одамлар гўшанишин. На қорихоналардан қиссахонларнинг ҳазин товуши эшитилади, на шоҳ суворийларининг шовқин-сурони. Фақат муаззинларнинг беш маҳалги азонигина Хевада ҳаёт шаъми ўчмаганидан дарак бериб турибди.

Сартарошхонага камдан-кам одам оёқ босади. Аваз кун қизигунча дўконни очиб ўтиради. Дахлизга қалин қилиб сув сепади. Бўйра тўшаб, устига олача ташлайди. Каттароқ патнидек келадиган хонтахтани олдига қўяди. Ўрис қалам билан бир ўрам қоғоз олиб, шеър бўстонида сайр этади. Сурма янглиғ қоп-қора, бармоқдек йўғон қаламнинг тўмтоқ учини тишлаб хаёлга ботади. Беихтиёр пичирлайди: «Эй кўнгил, шеър фикрини қилгил, токи жон пайкарингда бор бўлғай...» Бирдан бу матлағнинг Табибийга тегишли эканини эслаб, тилини тишлайди. Табибий билан ҳамон араз, ўша Патрак муюлишида хўшлашганларидан кейин қайтиб кўришмадилар. Орадан икки ойча

фурсат ўтди. Лекин, Авазнинг наздида гўё бир умрлик давр кечгандай. У Аҳмаджон оғанинги бир оз кўпчиган сўлгин, оқиш юзини, киртайган кўзларини, аҳли донишга хос каттиятли, ўтли ўгитларини эслади. Гўё Табибий: «Жоним Аваз, сенинги борар йўлинг олис, сувдан таълим ол, ўлмагйсан», дея мунглиқ-мунглиқ телмуриб тургандек эди. «Устозни бекор инжитдим,— деб пушмон бўлди Аваз,— ўзим ҳам ёмон ўжакдай¹ қайсарман-да». Кейин ўзига-ўзи қарши чиқди: «Йўқ, мўйнингга атаб чилвир олиб келганинги жазоси шул эди. Мен бировнинг этагин ўпиш одатин тарк этганман». Аваз хаёлан шундай деди-ю, барибир Аҳмаджон оғасини кўргиси келиб кетди. У билан ёнбошлашиб сатранж сурганлари, зарофатли хангомалари, шеър баҳси, Табибий, Чокар, Мутриб, Ходим, Аваз — бешаласи хондан яшириқча «Панж ганж» деб аталмиш махфий девон туза бошлаганлари ёнига тушди. Хусусан, яқинда эшитган хунук бир хабарни хотирлаб, Авазнинг кўнгли вайрон бўлди. Табибий майга ружу қўйган эмиш! У илгари ҳам ўқтин-ўқтин шароб ичиб турар, хонадонида бўладиган мушоираларни, албатта бир-икки кўза мусаллассиз ўтказмасликка тиришар эди. Энди, узунқулоқ гапларга қараганда, Табибий ҳатто сабуҳий ичишга тушганмиш. Кеча Рўзимбой оға ҳам айтди. Устоз «Вомиқу Азро» билан сўллашиб ётибди, деди. Табибий неча замондирки, Шарқда машҳур қисса — «Вомиқ ва Азро»нинг назмий нушасини тайёрлаётган эди. «Наҳотки, устоз икки ошқининг кўз-ёшларини шароб дарёсига айлантириб, унда сузаётган бўлса? Бир куни ғарқ бўлмасми?» Авазнинг хаёлига тагин Табибийнинг ўша шеъри келди:

«Эй кўнгил, шеър фикрини қилгил,
Токи жон пайкарингда бор бўлғай.
Негаки, шеър токи явмул ҳашр
Олам аҳлига ёдгор бўлғай...»

Аваз ўйланиб қолди. Устознинг ёниқ бир қасам ила айтилган бу сатрлари унинг шу кунлардаги хатти-ҳаракатларини инкор этар, майхўр Табибий шоир Табибийнинг иқтидорини, юксақ маснадини мазах қилаётгандек эди. «Мулланинги айтганини қил экан-да, устоз?» дея кинояли илжайди Аваз. Аммо, шогирднинг бурчи кинояли илжайиш эмас, билъакс, мушкул аҳволда қолган устозга имдод бермоқ учун дарҳол йўлга чиқмоқ эканлигини Аваз хаёлига келтирмас, эҳтимол бунга ўша жиндак кибру ҳаво ё бачкана араз туйғуси халал бериб турар эди.

Авазнинг кўнглига шеър сиғмай, хомаю қоғозни йиғиштирди. Ичкаридан танбур олиб чиқиб тингиллатиб ўтирди. Шу пайт йўрғалаб Сайфиддин кирди. Сайфиддин мадраса талабаси. Йигирма ёшлардаги ориқ, новча, соқол-мурти сийрак бу муллавагачани негадир Авазнинг жини суймайди. Унинг юриш-туриши йигитниқига ўхшамайди, қандайдир ясама. Ҳадеб жилпанглайверади. Ово-зигача заифона. Сайфиддин эрмак учун ғазал битади. У тез-тез дўконга келиб, Авазнинг майда-чуйда юмушларига қарашади, унинг янги ғазалларини сўраб олади, енг учиди, қисиниб-қимтиниб ўзининг қораламаларини кўрсади.

¹ Ужак — бузоқ.

Сайфиддин узоқдан қўл қовуштириб, бел букиб Авазга яқинлашди.

— Ҳм, мулла Сайфий, аҳвол нечук? — деди Аваз ўтирган ерида қўл чўзиб. — Таътил қилмадингми?

Сайфиддин шолчага тиз чўкиб юзини сийпаб қўйди.

— Мутавалли жувоб бермади. Сенинг оёқ-қўлинг чакқон, усталарнинг чой-чилимина қарашиб тур, деди. Мадраса жузъий таъмир этилаётир.

Сайфиддин бўй чўзиб хонтахтадаги қоғозларга қаради.

— Тоза ғазаллар бўлса, ўқийлик, устоз, — деди тамшаниб. Аваз қоғозни йиғиштирди.

— Битсин, сўнг ўзим ўқиб бераман.

— Мен жўраларимнинг олдида фахр этиб юраман. Аваз оғам ғазалларимни ўқиб, рағбат берди, дейман. Жўраларим сизнинг оғзингиздан абёт эшитмакка муштоқ...

Бундай «даромад»дан кейин Сайфиддин, албатта бир нима илтимос қиларди. Аваз «Дардингни айта қол!» дегандек, муллаваччанинг кўзига тикилди. Сайфиддин чап кўкрагини қаппайтириб турган ўрама қоғозни олиб ёйди.

— Оға, сизнинг бир оғиз сужи сўзингизни эшитмакка интизор бўлиб... мана шуларни битиб эдим...

— Шеър ёзишдан муддао ширин сўз эшитмакми? Қайси аҳмоқ айтди сенга буни? Шеър битиб нон ейиш ҳам, калтак ейиш ҳам мумкин. Қани, кўрайлик-чи.

Сайфиддин бир варақ қатини ёйиб, Аваз томон сурди.

— Хатимиз сал баднамороқ, оға, айб этмайсиз...

— Шеър баднамо бўлмаса, бас. Хай, ўзинг ўқи.

Сайфиддин бир ютинди, чийилдоқ овозда, маддоҳлар оҳангида ғазалини ўқишга тушди. Ҳар бир байт ўтган сари Авазнинг қоғоғи солиниб борар, пешонаси тиришиб, бу назм деб аталмиш қофияли алжирашнинг тезроқ тугашини кутарди.

Муллавачча оғиз кўпиртириб ғазалини ўқиб тугатдию ҳайитлик кутган боладай Авазга жавдираб боқди.

— Хўш, на бўлди, мулла Сайфий? — дея елка қисиб сўради Аваз. — Мен на ранжидим, на суюндим. Ғазалинг менга юкмади. Ростини айтсам, ғазал қандоқ ёзилмоғи керак, буни ҳануз билмасман. Аммо назм бу тарзда битилмаслиги лозимдир. Буни билурман.

Сайфий бидиллади:

— Мен сизни устоз деб этагингиздан тутганман, оға. То қиёматгача хизматингизда бўлай. Жон оға, менга ғазал қандай... ёзилмаслиги керак, шуни ўргатиб қўйинг!

Аваз энсаси қотиб сўради:

— Неча ёшга бординг?

— Йилим ҳамдуна. Меҳржонда туғилибман. Бу йил пахта очилса, йигирма иккига тўламан.

Аваз сесканди. «Йигирма икки. Е алҳазар! Мир Алишерни нари қўй, Бобур Мирзо билан Огаҳийни бери қўй. Ҳатто саройдаги собиқ каллакесар Нуржон боланинг назмидан ҳам хароб-ку абёти! Догий қарт бир одам, шоирлик даъво этиб ёқангдан олмайди. Бу гўдак-баччага не дей? Назмгўйлик сенга нолойиқ десам, бахилликда айблаши тайин. Бундайлар шуҳрат йўлида бай-тулҳарамни ўтга бермақдин ҳам тоймас».

Сужи — ширин.

— Мулла Сайфий, мен сенга шеър ёзмоқни ўргата билмасман. Назмгўйлик темирчилик эмас, уни ўрганиб, ўргатиб бўлмас. Қаллангни ишлатиб ўйла: одам боласи йиғламоқни, кулмоқни бировдан ўрганурми? Шеърят ҳам шундоқ. Инсон онадан шоир бўлиб туғилиши керак, сўнг илму ирфон, ранжу меҳнат орқасида камолга етажак. Сен андак кеч қолибсан, Сайфий. Йигирма икки ёш — назм алифбосини ўрганур чоғи эмас, девон тартиботини ўйлайдирган фурсатдир. иним!

Сайфиддин Авазнинг гапларини устознинг одатдаги ўғитлари деб тушунди.

— Майли, сиз кўмак этсангиз, девон ҳам тузажакман, — деди меровлик билан. — Дунёда ягона, биргина орзуим бор. Сиздек улли... катта шоир бўлсам дейман. Куни-туни ётиб ўйлайбераман, ўйлайбераман... Сизга ҳавасим келади, устоз. Кўчадан ўтсангиз, халойиқ: «Ана, Аваз!» деб кўрсатадилар. Бир куни «Ана, шоир Сайфий келаётир!» деб менга-да ишора этармиканлар деб юрагим ўйнаб кетади.

Авазнинг кўнгил ғашлиги ловиллаб ғазабга айланди. Бироқ ўзини босди. Боядан бери бу манглайи қоранинг қулоғига танбур чертаётгани алам қилди.

— Менга қара, шоир Сайфий! — деди кесатиб. — Бирламчи, мен улли шоир эмасман. Ана, Табибий улли шоир, Баёний, Мутриб... Иккиламчи, шоирлик — эл аро керилиб юришга асос эмас, гумроҳ! Шоирлик — бу қисмат. Шеърят — бу дард, алам, азият, бир умрлик қашшоқлик! Улуғ шоирнинг шуҳрати ўзи ўлгандан кейин келади. Сен шон-шавкатга шу қадар ўч экансан, ғазал битиб, Шайх Саъдийнинг арвоҳини безовта қилиб нетасан? Манглайингга «Шоир Сайфий» деб ёрлик ёпиштириб ол! Ҳамма танийди шунда. Ана сенга овозан олам, мулла Сайфий!

Бошқа ғазалларини ҳам ўқишга шайланиб, умидвор бўлиб ўтирган Сайфиддиннинг дами қирқилди. Арзон шуҳрат ё мартабага ўч кимсаларга хос муштарак бир ҳислат бўлади. Улар ўрни келса, отаси экан-у, ҳатто пирининг ҳам бетига қорақуя чаплаб, мақсад сари талпинади. Худо Сайфиддинга таъби назмдан бермаган бўлса-да, уни ичиқораликдан бенасиб қўймаган эди. Муллавачча Авазнинг гапларини тинглаб, бир нарсани фаҳмлади: донғи чиққан шоир унга шеър ёзишни тарк эт, демоқчи. «Бекорларни ўйлабсан, бахил! Ўзим бўлдим, бас, ортимдагилар менинг абётимдан сув ичиб юраверсин, экан-да? Сени шоир этган отанг — Ўтар бобо, анави кўса Табибий. Сенга инъом бера-бера Феруз овозангни ёйди. Биздек тоза ниҳоллар қадини ростласа, сенинг бўйинг кўринмай қолади-да, худнамо!»

Сайфиддин қоғозларини йиғиштириб олдию тагин «лому алиф» мақомида таъзим бажо айлаб кулимсиради:

— Мен сиздан устозлик этармикансиз, деб умидвор бўлиб эдим, оға. Машойхларнинг гапи бор. Шогирдсиз устоз — бамисоли мевасиз дарахт эмиш...

Авазнинг кўксига липиллаб ўча бошлаган ғазаб ўти лов этиб ёнди.

— Мен ёш вақтимда ҳар очик эшикка бош суқиб устоз изламагман, билиб қўй! — деди ингичка мурти пир-пир учиб. — Бахил ҳам эмасман. Бахиллик иқтидорсиз одамларга ярашади. — У шахт

билан ўрнидан турди.— Хева тўла шоир, биронта устоз топиб оларсан, муллабола!

Аваз танбурини кўтариб ичкари кирди. Сайфиддин «Бизга хизмат бўлса айтиб туринг», дея мингиллаб чиқиб кетди.

Аваз дўконда яна бирпас китоб мутолаа қилиб ўтирди. Кун қиза бошлагач, эшикка сардўз боғлаб, Полвонёп бўйидаги ўша салқин чойхонага равона бўлди.

Чойхоначи уни айрича илтифот билан кутиб олди. Хусайн Муродбек Авазни фойтўнига миндириб олиб кетгандан бери чойхоначи унга чўчиброқ муомала қиладиган бўлиб қолган эди. У чоғроқ бадяни тўлдириб қанд-курс, новот, ёглиқ папир, иккита иссиққина сомса келтирди. Ўзи чой қўйиб узатди. Аваз чойхоначига бир эркалик қилгиси келди.

— Ешулли, югурдак болангиз йўқмиди?

— Ҳовва, бор. На эди, оға?

— Инжимасангиз, шу болангизни... бир ера юборсангиз.— Аваз Мутрибнинг маҳалласини айтди.— Мағҳасан оғанинг уйи деса, ҳамма билади. Шоир, созанда Мутриб. Бу ёна бошлаб келсин шу оғани.

Чойхоначи «Хўп, ажаб!» дедию хужрасига шўнғиди. Ҳадемай ўн ёшлардаги болакай чиқиб, Мутриб турадиган маҳаллага югуриб кетди. Аваз сомсанинг устига товоқ тўнкариб қўйиб, чой шопиришга тушди.

Бир чойнак чой бўшаганда олисдан Мутрибнинг йўл-йўл яктаги кўринди. Аваз сўридан тушиб, унинг истиқболига юрди. Мутриб одатича ерга қараб, елкасини қисиб, бир-бир одим ташлаб келарди. Аваз анча кундан бери уни кўрмаган эди, қучоқ очди. Мутриб тўрга чиқиб ўтирдию, дуо қилди:

— Оқиллар омон бўлсин!— деди у, Хусайн Муродбекнинг тахаллусига, Авазнинг бугунги оқибатига ишора қилиб. Уларни четроқда илжайиб кузатиб турган чойхоначи ҳеч балога тушунмай юзига фотиҳа тортди.

Икки дўст то пешингача қаймоқлашиб ўтирдилар. Номоз маҳали яқинлашгач, ўринларидан туришди. Аваз «Бозорга кириб, икки зомча¹ олакетайлик», дея Мутрибни Қўйдарвозага бошлади.

Улар энди бозор оралаб ҳандалак савдо қилаётганда маҳалла миноридан азон эшитилди. Одамлар ёв қувгандай тирақайлаб ҳар тарафга тарқалди. Авазнинг рўпарасидаги бир деҳқон: «Муллака, бир танга ташланг, етади», дея белидаги фўтасини еча-меча ўзини номозхонлар орасига урди. Мутриб билан Аваз тўртта ҳандалак кўтариб бозордан чиқишди. Дарвозада уларга қўлида қамчи тутган, икки ёнида икки мулозим эргаштирган муҳтасиб йўлиқди. У Авазнинг йўлини тўсди.

— Номоз вақти бу нечук саланглаб юриш? Ёинки аҳли мўмин эмасмулар? Масиҳий² бўлсанглар, айтинглар! Хўш?

Аваз муҳтасибни таниб, танимаганга олди:

— Тақсир, ўзлари ким бўладилар, кўзимга оловдай кўриндингиз?

Бир мулозим олдинга чиқди.

— Бу раис жаноблари бўладилар, Аваз оға,— деди у шоирни танишини муҳтасибга писанда

қилмоқчидек. Сўнг ялтоқланиб хўжасига ўғирилди:— Утар бобонинг фарзанди шоир Аваз шуда, тақсир.

Муҳтасиб мулозимига бақирди:

— Ҳазрати Алининг фарзанди бўлмайдими?! Бенамоз, деб ёз!

Авазнинг шўхлиги тутиб раисга тегишди:

— Тақсир, иншоолло, биз ҳам аҳли мусулмонмиз. Қуръони шарифда айтилибдирким, «Вало тақрабу ил-ассалоти...», деб. Яъниким, номозга яқинлашманг...

Муҳтасибнинг кўзи қинидан чиққудай бўлиб қичқирди:

— «Ва антум сукаро»-чи, бетавфик?! Номозга яқинлашманг, қачонким, мастона ҳолатингизда!

Аваз муҳтасибни кулиб енгмоқчи бўлди:

— Биз хонимизнинг ҳиммат шаробидан лайлу наҳор ҳамиша мастмиз-да, тақсир. Узр, бугунги номозни масжида жомеда ўқимоққа жазм этдик.

Аваз Мутрибни енгдан тортди.

Бозордан узоқлашгач, Мутриб деди:

— Бу мутаассибнинг қамчисидан нетиб қутулар экансан, деб қўрқиб туриб эдим. Панжасидан лаққадай сирғалиб чиқиб олдинг-а?

Аваз гурурини яширолмайдилжайди:

— Минг жилд китоб ўқиб, бир жоҳилга гап топиб беролмасам, мана бу каллани нимага кўтариб юрибман? Илло, зомча ислик экан, қаранг, оға!

Иккаласи ёз ҳарорати гуркираб турган муштдай, сап-сариқ ҳандалакларни тўйиб-тўйиб ҳидлаганча масжид қолиб, дўкон сари юришди.

Атрофда муаззинлар овози ўчган, Ичанқалъа сукунатли ҳарорат оғушида ҳансирар эди.

Дўкон айвонида чўнқайиб ўтирган кебанак чопонли кишини Аваз олисдан кўрди. Бир ҳожатманд дилгир бўлибди-да, деб қадамини тезлатди. Яқинроқ келиб қараса, ўша қаландар йигит экан. У шошилиб ўрнидан турди, қоп-қора кўзларида ҳадик ва умид аралаш бир ифода жилваланди.

— Ҳа, худонинг суюкли бандаси, кел,— деди Аваз ва эшикка тортилган каноп ипни ечди. Мутрибни ичкари ўтказди, ҳандалакларни даҳлизга қўйиб чиқди.— Ҳазал эшитмакка келдингми, йигит?

Қаландар бош чайқади. Аваз киссасини кавлади.

— Керак эмас,— деди йигит ва кашкулини шиқирлатди,— бугунги томоғимга етади. Ортиқ-часи ҳаром.

Аваз ҳайрон бўлди.

— Соч-соқол билан видолашмоқ ниятинг йўқдир? Ҳазал тингламасанг, садақадан бош тортинг... Сенга не керак ўзи, ўғлон?

Қаландар хўрсинди. Авазга мўлтираб боқди.

— Дардим бор. Сизни кўп ахтардим. Топилмадингиз. Ўзингизга айтадиган икки оғиз гапим бор.

— Сенда дард не қилади, йигит? Сенинг дардинг ҳаққа етишув эмасми?

— Ҳақ... Ҳақиқат йўқ экан. Кўп уриндим, илло етишолмадим.

Аваз йўл бошлади.

— Ундай бўлса, бу ёна кел. Зора сен тополмаган ҳақиқатни бирғалашиб топсак.

Қаландар истиҳола билан бўсага ҳатлади. Пойгакка чордана қурди. Кулоҳи билан кашкулини олиб бир четга қўйди. Ичида нимадир пичирла-

¹ Зомча — ҳандалак.

² Масиҳий — христиан, ғайридин.

ди, фотиҳа қилди. Мутрибга қараб қўйиб гудран-ди:

— Бу муллакани танидим. Ушанда ҳам ёнингиз-да эди.

Аваз хонтахтага чаққонгина бўз дастурхон ёзиб ичкари ўтаркан, муртида кулди:

— Матҳасан оғам ёнимда бўлса, кўчада қўрқмай юраман. Бу менинг қалқоним-да!

Аваз мис баркаш олиб чиқди. Битта ҳандалакни тилимлади.

— Ол, художўй, ризқинг қўшилибди. Муҳта-сибнинг жини қўзиғанда бу неъмат йўқ эди.

Қаландар йигит бир тилим ҳандалакни ийманиб ушлади. Оғзи куядигандек авайлаб еди. Пўстлоқни секин баркаш четига қўйиб, тўнига қўл артди. Авазинг қисташига қарамай қайтиб ҳандалакка қўл урмади. Аваз дастурхонни йиғиштирди. Сўнг жойига келиб чўқди. Қаландар йигит гуноҳкор кишидек анчагача бошини эгиб ўтирдию уҳ тортиб Авазга ўгирилди.

— Оға, мен сиздан мадад истаб келдим. Сиз мени оллонинг суюкли бандаси, дейсиз. Суюкли бўлсам, танграм мени шунча балоларга гирифтор этиб, кўча-кўйда саргардон қилиб қўярмиди? Ёзиғим не? Ўзимдай бир ғарибани яхши кўрганимми?

Одати бўйича кўзини юмиб қаландар йигитга қулоқ солаётган Мутриб кўзини очди. Йигит хижолат чеккандек бўлди:

— Оға, дардим узун, айбситмайсиз...

— Бемалол,— деди Аваз,— ҳозир ҳамманинг дарди узун, қувончи қисқа. Сўллайвер.

Қаландар йигит ҳикоясини бошлади.

Оқ ҳалқа фожияси

... Алқисса, арпани ўриб, бойлаб олдим. Сўнг ё худо деб йўлга чиқдим. Марҳаматнинг маҳалласи Тошдарвоза ўнгинда экан. Қийналмай топиб келдим. Сўнг каллам оғриди. Маҳалласини, ана, топдим, хўш, у қизни не ердан излайман? Отасини билмасам, энасини билмасам. Кун ёйилганда борган бўлсам, то пешингача ғассоллар элатини кезиб чиқдим. Дўконларга, мачитларга мўраладим. Отам рост айтган экан, салом берсам, одамлар алик олмайди. Билагимга бир қараб қўйиб, бег бурадилар. Бари бир-бирига менгзаган бадқовоқ, тажанг, асабий. Сўлласа жеркиб, силтаб сўллайди.

Белимдаги зоғора нонни сувга ботириб еб кунни кеч қилдим. Оқшомгача бир аёл қорасини учратмадим.

Азонлаб келдим. Бу элатда улкан бир гужум бор. Ости чойхона, ёнида катта ҳовуз. Тўғри бориб гужум тагига ўтирдим. Бир замон чойхоначи келди. Элликдан ўтган, қорасоқол, оёқларини кериб лапанглаб юрадиган беўхшов кимса экан. У ҳовуздан сув ташиб хумларга куяберди. Икки ўтди, уч ўтди, сўнг тўхтаб усти-бошимга қаради. Ўтирган еримда салом бердим. Алик олмади.

— Сен кимсан?— деди ҳансираб.— Бизнинг элатда нетиб юрибсан?

Миқ этмадим. Не дейман, бир қизни ахтариб юрибман, дейманми?

Чойхоначи сатилдаги сувни хумга қуйиб, қайтиб келди. Ёнимга ўтирди.

— Ювғувчи керак бўлса, кадхудонинг уйина бор. Киминг ўлган?

— Энди кераги йўқ,— дедим эзилиб,— энамни ўлганига бир йил бўлди.

Чойхоначи юзига фотиҳа тортиб, насиҳат қилди:

— Эса, бундийин ўтирма. Оқсоқол кўрса, мени тахтага тортиради, сени раисга топширади. Таёқни остида қоласан. Бизлар билан сўллашиб бўлмайди, биласанми?

— Биламан,— дедим,— отам айтган.

— Билсанг, йўлингдан қолма, ўғлон. Нерда турасан?

— Гандимиёнда.

— Мусофир экансан, уйингга бор, бу ерда гуноҳга ботма.

— Иложим йўқ, ёшулли. Ўлдирсалар ҳам кетмайман. Мен... бир қизни кўрувим керак. Унга берадиган омонатим бор. Энам раҳматлик мени ювган қизга бер деб, бир буюм қолдириб эди. Уни Марҳаматнинг ўзига беришим керак.

Шу пайт олисдан йўтал эшитилди, бир-бир босиб келаётган икки қарт киши кўринди. Чойхоначи чўчиб иргиб турди, билагидаги оқ ҳалқани ечиб узатди:

— Ма, дарров тақиб ол. Имиллама, манглайи қора!

Ҳалқани тезгина билагимга ўтказдим. Ҳамма кўрсин деб энгимни шимариб қўйдим. Қариялар чойхонага бурилмади, мачит томонга ўтиб кетдилар.

Чойхоначи мени ичкари бошлади, олдимга дастурхон ёзди, бир бош узум билан нон қўйди. Қорним оч эди, энди нонга қўл чўзиб синдирмоқчи эдим, «Тўхта! Нонни қўлингга ол!» деди чойхоначи. Ҳайрон бўлиб нонни кўтардим.

— Ана шу нонни ушлаб қасам ич, бола!— деди у.— Ёлгон сўлладингми ё ростми? Рост айтсанг — жонимни бераман.

Нондан кўрқдим. Кўзимга ёш келди.

— Ёлгон сўлладим, ёшулли, кечиринг...— дедим ерга қараб,— шу қизни наврўзда кўриб эдим... Тинчим йўқолди. Томоғимдан овқат ўтмайди... Топмасам, сарсон бўлажакман.

Чойхоначи оғанинг жаҳли чиққандек эди.

— Ҳов, топганда нишатасан? Бизни расмни биларсан, у қизни сенга бермайдилар, сен ололмайсан. Ўт билан сувни бир-бирига қўшиб бўларми? Ўт билан сув қўшилса бир-бирини еб адо қилажак.

— Адо бўлсам-да, гадо бўлсам-да, розиман...

Чойхоначи тиззалирига уриб нола қилди:

— Э, яраган худойим-ей! Нега бировнинг йўлига бировни термилтириб зор қилиб қўйдинг-а!

Шу пайт ташқарида биров «Қадамбой!» деб чақирди. Чойхоначи талтанглаб чиқиб кетди. Анчадан кейин қайтиб кирди.

— Ана шу одамнинг қизи ҳам Марҳамат. Беш-олти йил бўлди, ким қиз тувса, отини Марҳамат қўяди. Зора, хон раҳм этиб марҳамат қилса, фармон ўзгариб, биз ҳам жамики мусурмонлардай одам қаторига кирсак, деб марҳамат зотини кўлайтириб юбордик... Уф, қайси падарлаънати хон берган экан бу фармонни-я, ёзуғимиз на эди...

Қадамбой оға тунча-самўрга саксовул солгани нари кетди. «Марҳаматнинг отаси ўз оёғи билан келди, энди ўзини ҳам топарман», деб суюниб ўтирибман. Оға инқиллаб ёнимга қайтди.

— Менга қара, болам,— деди елкамга қоқиб,— сенга ёмон бир маслаҳатим бор. Отанг касалманд экан, энанг ўлибди, ёлғиз ининг бор экан. Бу йўлингдан қайт. Уйингга бориб мол-жонингга

қара. Ювғувчининг қизига ошиқ бўлиб ҳеч ким муродига етган эмас.

— Кет десангиз, кетаман. Нон-тузингизга рози бўлинг,— деб ўрнимдан турдим,— бироқ ўлсам-да, бу элатдан чиқмайман. Шу қизни топмагунимча ҳар куни келабераман.

Билагимдаги оқ ҳалқани чиқариб патнисга қўйдим. Кетдим. Ҳовуздан ўтганимда Қадамбой оға сас берди:

— Ҳай Матпано, мунда ке!

Хўмрайиб қайтиб бордим. Чойхоначи оға ҳалқани қайта билагимга солиб қўйди.

— Ўлгундай қайсар экансан. Бу феълинг бўлса, ё муродингга етасан, ё бошингни ейсан.

Гужум остига бориб ўтирдик. Қадамбой оға чой дамлади.

— Бор, таваккали олло,— деди хўрсиниб,— ёнимда юратур-чи. Худо менга ўғил бермади. Ўғирликча ўғиллик бўлсам бўлибман-да, хай! Йўқотганинг игна эмас, одам экан, бир кун топилиб қолар.

Шундай қилиб, чойхонада қолиб кетдим. Бир куни эртароқ, бир куни кечроқ келаман. Елиб-югуриб хизматини қиламан оғанинг. Ҳеч ким йўғида икковимиз ўтириб сирлашамиз. У бармоқларини букиб ўзича гўлдирайди:

— Анави Эшчи калтаники билан тўрт... Дўнанники билан беш... Тагин Раим қассобда бириси бор — олти. Матпано, сўраб-сўраб топганим олти бўлди. Марҳамат деган олти қиз бор экан. Учисининг бўйи етган, учиси ҳали жўжиқ... Ҳай, у қизни кўрсанг ўзинг танийсанми?

— Танийман,— дейман қувониб.

Шу тахлитда кунлар кечди, оғалар. Бир оёгим қишлоқда, бир оёгим қалъада. Пешингача тариққа сув ёяман, кечлатиб Хевага чопаман. Баъзи кунлари чойхонада ётиб қоламан. Тушдан кейин уйга келиб буғдой ўраман, хуфтонгача молларга қарайман, арпадан бўшаган ерни ҳайдаб, мола босаман. Саҳарлаб тагин шаҳарга югураман.

Бир куни отам ёнига ўтқазиб насиҳат қилди:

— Қалъага нега қатнаб юрганингни биламан. Маззангга фол очирдим. Ойнасига боқиб айтиб берди. Бир қизга ошиқ бўлиб қолибсан. Овора бўласан, бола. Мен сенга ювғувчининг қизини олиб бермайман. Отам юрт олдида шарманда бўлиб ажалидан бурун ўлсин десанг, боравер. Вўлмаса, оёгингни уз. Бошқа сўзим йўқ.

— Шундан сўнг бир ҳафта уйдан чиқмадим. Саккизинчи куни чидамадим. Тилимни осилтириб чойхонага кириб бордим. Қадамбой оға пишиллаб ёғоч ёраётган экан.

— Ҳов, на бўлди, ҳошиқ?— деди аразлаган бўлиб.— Дарёга чўқдингми? Мен қизингни топиб қўйдим.

Унинг қўлини олишни ҳам унутиб тахта бўлиб қолдим. Оғам бир четга имлаб, воқеани айтиб берди. У, чойхўрлардан ҳалиги уч Марҳаматнинг боши очик-ёпиқлигини суриштирибди. Иккитасига нон синдирилган экан. Учинчи Марҳамат жуда қайсар қиз эмиш, кимдан совчи келса, ўламан олло, тегмайман, деб қайтариб турган эмиш.

— Қиз кўнмайдими, демак, унинг кўнгли бошқа бировда,— деди Қадамбой оға.— Энди сен бундай қиласан...

Ярим қоп саксовулни орқалаб Раим қассобнинг уйини кўзлаб жўнадим. Қассоб Етим авлиёнинг биқинида турар экан, топиб бордим. Бир қўрқув-

дан, бир севинчдан титраб эшикни аста тикиллатдим. Товуш бўлмади. Эшикни қаттиқ-қаттиқ урдим. «Ке-ем у?» деган аёл товуши келди.

— Ўтинчиман, эна-а! Сазақ¹ келтирдим,— дедим. Сўнг «Чодирхаёлда-ан!» деб қўшиб қўйдим. Аёл «Марҳамат-ув, қара-чи!» деди, кейин, «Қўй, ўзим чиқай», деб кавушини тапиллатиб кела бошлади. Эшик қия очилди. Семиз, бети очик қорача хотин менга хушламай боқди. Сал нарида ҳуррак кўзларини жавдиратиб синик юзли қиз турарди.

— Ўт... ўтин, эна... сазақ, Чодир... хаёлдан...— дедиму қиздан кўз узолмай қолдим. Бу менинг Марҳаматим эди.

Сўнг на бўлгани ёдимда йўқ. Бир қарасам, елкамда қоп, кўчанинг ўртасида турибман. Эшик тақа-тақ ёпиқ. Ичкаридан аёлнинг қарғиши эшитилди:

— Ҳув сазагинг билан куйиб ўт бўлгур!.. Ҳов, шарманда қиз, сен нега сувдан чиққан бақадай анграйиб турибсан? Е бу болани тушингда кўрибмидинг? Бор, уйга кир, бети йўқ!

Марҳамат худди мени эшитсин дегандек, «Тушимда эмас, ўнгимда кўриб эдим, билдингизми?» деди қаттиқ товушда. Хайрият, танибди, деб қувондим, қопимни орқалаб жўнадим.

Эртасига миямга бир фикр келди. Қадамбой оғадан катта-катта икки пақир сўраб олдим. Марҳамат турадиган кўчанинг бошида эски қудуқ бор эди. Шу қудуқдан сув ташиб мазористондаги гужумларнинг тагига қуя бошладим. Ҳар бориб келганимда умидвор бўлиб Раим қассобнинг эшигига қараб қўяман. Зора, пақирини кўтариб Марҳамат сувга чиқиб қолса, икки оғиз гаплашсам дейман.

Оқшомгача мазористонга сув ташийбериб ўлардай чарчадим. Бир замон қудуқ бошида пақирни тўнкариб, устига чўқдим. Наврўзни чиқарганларни ҳам, бадбахт фармон берганларни ҳам бўралаб сўқдим. Хўрлигим келди. Ортимда ингичка йўтал эшитилди. Қайрилиб қарадиму ирғиб турдим. Рўмолининг учини тишлаб... Марҳамат илжайиб турарди! Қўлида пақир. Наврўздаги қизил нимчаси, ҳарир дурраси, тўрт қадам нарида, ҳадиксираб менга мўлт-мўлт боқади... Шошиб пақирга қўл чўздим.

— Келинг, сулувим, сув тортиб берай...

— Елғончи экансиз, ўтинчи бола,— деб қиз пақирини ерга қўйди. Атрофига олазарак боқди. Ҳовлиқиб арқонни пастга туширавердим.

— Энангиз урмадими, сулувим? Қаҳри ёмон экан.

Қўлим арқонда-ю, кўзим Марҳаматда.

— Елғончи экансиз,— деди у яна эрка товушда,— ахир, сиз ҳалқалик эмассиз. Мен ҳалқаликка бораман.

Биров келиб қолмасин деб, бидилладим:

— Сиз учун ҳалқа эмас, бўйнимга дор илишга-да розиман. Ўзим қишлоқиман, қалъадан нарида тураман, отим Матпано. Сизни уч ой изладим. Худога шукрким, топдим, сулувим. Сизни кунига шу ерда кутаман.

Сувга келаётган хотинлар кўринди. Марҳамат чўчиб пақирни кўтарди.

— Отам мени ҳалқаликка беради,— дедию бир

¹ Сазақ — саксовул.

² Бораман — бу ерда «тегаман» маъносида.

кулиб қўйди. Кулгиси жонимни ўртади. Унинг изидан қараб турдим, сўнг, бўш пақирларимни ликиллайтиб чойхонага югурдим.

Эртасига Қадамбой оға ёнига бир жўрасини олдию оқшомлатиб совчиликка жўнади. Мен жонимни ҳовучлаб чойхонада кутиб ўтирдим. Оға бирпасда қайтиб келди. Қовоғи солиқ.

— Баттол қассоб сўзга қулоқ ҳам осмади, — деди у, — бир пиёла чой бермай калишимизни тўғрилаб қўйди. Бир боқма болам бор, деб энди оғиз очсам, боқма бўлса нега уйингда турмайди, қизимни чойхонага узатаманми, деб бобиллади. Жойим торроқ, яқинда бир кунжак солмоқчиман дедим. Баччағар қассоб, олдин кунжагингни битир, сўнг оқсоқолни чақириб, масжидга халойиқни йиғна боқма болангни ҳаммага таништир, сўнг менга элчи бўлиб кел, деб бақирди.

Индамай ўтиравердим. Қадамбой оға насиҳат қилган бўлди:

— Сен уйинга бориб отанг билан кенгаш, болам. Ота рози — худо рози.

— Отам рози эмас.

— Унда инжимаёсан. Мачитда қуръон ушлаб, сени ота-энаси йўқ ғирт етим деб қасам ичувим керак. Отанг тирик ахир, Матпано, қарғишдан кўрқаман. Ортимга бир этак болам бор.

Дунё кўзимга қоронғи бўлиб кетди. Миқ этмай ўрнимдан турдиму қишлоққа равона бўлдим. Уйга келиб мук тушиб ётиб олдим. Тўйиб-тўйиб йиғладим. «Э худо, нега бировни ортиқ, бировни кам қилиб яратдинг?! Бизни ўзинг яратиб қўйиб, бунча хўрлаганинг нимаси? Шоҳ ҳам, гадо ҳам, мендай деҳқон, Раим қассобдай ювғувчи ҳам сенинг банданг-ку, ахир! Мартабаси тенг бўлмаса, имони тенг, саловоти, тоат-ибодати тенг эмасми? Охирад куни барча баравар олдингда жувоб бермайдими? Мен энди нетай? Бошимни қайси тошга урай? Қайси гўрга кириб ётай? Бунча бераҳм бўлмасанг, худойим!»

Икки кун ўтказиб яна Хевага келдим. Энди чойхонадан кўнглим совиган эди, яқинламадим. Қудуқ бошига бориб ҳақ деб ўтириб олдим. Сув олгани ўн етти ёшлардаги бир қиз келди. Марҳаматдан бўйи чўзиқроқ, этлик. Пақирини ерга қўйди.

— Мен Назираман, — деди тескари қараб, — Матпано оғамисиз?

— Ҳа, ҳа, ўзимман! — дедим юрагим пўкиллаб. Назира ғамгин товушда деди:

— Марҳаматни тўйи бўлаётир...

Қалламга калтак тушгандек бўлди. Пақирни қудуққа ташлаб юбордим.

— Қачон?.. Нега бўлади, Назира? Ахир, мен...

— Сув тортинг, ўлмагйисиз. Биров келиб қолади...

Қандай сув торганимни билмайман. Узимга келганимда Назира сал нарида турарди. Қия ўғирлидию «Эрта оқшом... мазористон дарвозасина келинг», деганча шипиллаб жўнади.

Минг азобда тонг оттирдим. Пешиндан кейин шаҳарга келиб мазористонга кириб олдим. Узун чўлтоқ супурги топиб, йўлкаларни супуриб юравердим. Кунга қараб-қараб қўяман. Упкам оғзимга тиқилиб, кеч бўлишини кутаман, бу худонинг куни мунча узун бўлмаса, дейман хунобим чиқиб.

Кун ботди, қоронғи тушди. Дарвоза ортида бекиниб турибман. Бир маҳал пастак паҳсадан икки қора ошиб тушди. Икковиям паранжи

ёпинган. Уларга қараб юрдим. Узунроғи тўхтади, шериги югургилаб келди, бўйнимга қўл солиб йиғлаб юборди. У Марҳамат эди. Марҳамат обдон йиғлади. Юз-кўзларини, сочини, муздек ориқ қўлларини силаб овутаман, қани кўнса-чи!

— Оға, мен сиз билан хўшлашгани келдим, — деди йиғи аралаш, — худойим бизни бир-биримизга насиб этмади. На гуноҳимиз бор, билмадим. Бундай... жумла оламдан беруна мохов қилиб яратгандан яратмагани авло эди...

— Йиғлама, сулувим, биз қочиб кетамиз... Узоқ-узоқларга, отангни қўли етмайдиган ерларга кетажакмиз...

— Йўқ, йўқ, оғажон! Унда акам энамни ўлдиражак... Бизни ҳам ўлдирадилар. Биз бирга бўлмаймиз. Кимда-ким ҳалқаликка уйланса, бахтсиз бўлади. Сизга қасрим тегади... Илоё сиз дунёда тирик юргайсиз... — Марҳамат ғалтак тумор олиб узатди: — Мана, оға, Марҳаматингиздан ёдгорлик... Илоё сизни бало-қазодан асрагай... Энди мен бораё, Назира ёлғиз турибди, қўрқади...

У яна тўлиб йиғлади. Мен унинг кўзёшларини артиб, бошини кўксимга қўйдим. Бир нима деб овутай десам, ўпкам тўлиб товушим чиқмади... Шу пайт темирдай беш панжа билагимдан сиқиб тортиди. Рўпарамда девдай икки йигит турарди. Бириси Марҳаматни юлқиб нарига отиб юборди. Иккинчи йигит қўлидаги таёғи билан юз-кўзим аралаш ураверди, ураверди... У ёғи не бўлганини билмайман. Кўзимни очганимда қора қонимга беланиб гужум тагида ётардим. Атрофда хўроз қичқириб, сўфи азон айта бошлаган эди.

Шу-шу, Марҳаматдан умидимни уздим. То қора кузгача Хевага бормадим. Бу орада отамнинг дарди кучайиб, оламдан ўтди. Инимни кичик холам ўзига ўғил қилиб олди, Мени-да чорлади, кўнмадим. Уйлантириб қўяйлик, деди, кўнмадим. Хевага бир борганимда билдим, Марҳамат ўзини қудуққа ташлаб ўлибди. Шундан сўнг салби вужуд¹ айлашга онт ичдим. Бошимга кулоҳ кийиб, мўйнимга кашкул осдим. Дарвешлар ҳалқасина бориб қўшилдим. Бир йилдан бери ёху тортиб юрибман, оғалар...

Аваз бу нотавон етимнинг ҳолига ачинди. Бундай бенаволар Хевада оз эмас, ҳар замонда пешонангга келиб уриларди. У Матпанога қандай илиқ сўзлар топиб айтишни, уни не деб овутишни ўйлаб тарадудланди.

— Мақсадингни англа, Матпано! Кўринган одамга ҳасратингни айтиб, дунёдан йиғлаб ўтмоқчимисан?

— Йиғлаб юришдан фойда йўқ экан, билдим. Энди мен қасд олмоқчиман. Мадраимхонни ўлдириб хумордан чиқаман.

— Агар сен шу гапни айтгани келган бўлсанг, адашибсан, Матпано. Унда бошқа қопини тақиллатишинг керак. Хоннинг боши тилладан, деган гап бор. Хон учун сендай юз кишининг калласини кесадилар.

Матпано тутатди:

— Унда нишатай, оға?! — деди иккала муштини шифтга ўқталиб, — Улиб ўлолмасам! Падарлаънати хоннинг калласина тегма, десангиз! Худога не ёздим? Наҳот ўтган-кетганнинг қўлига телмуриб, қариб-чириб адо бўлажакман?

Аваз сиполик билан деди:

¹ Салби вужуд — ўзликдан тониш.

— Бадбахтнинг бурчи ўзидек бадбахтларни урчитиш эмас. Қўлингдан келса, уларнинг саногини камайтир. Бир донага бўлса ҳам. Сенинг бу қилигинг на фарзга, на суннатга, на инсонийлик тариқатига тўғри келгай.

Матпанонинг ранги бир оз очилгандек бўлди.

— Хўв бирдаги байтингиз... жонимни ўртади. Тилимда, дилимда минг карра такрор айтдим. Маънисига ета билмадим. Менинг турмушимга менгзаган чигил экан. Бошимда айланаб турган тош на ўзи? У тоша боқсам нега каллам айланур?

— У тош — замон юки, виждон юки, — деди Аваз ва Матпанога кулиб қаради, — сен буларни тушунмайсан. Қўзларинг йиғидан парда тортган. Дунёга мана бу кашкул тешигидан боқиб юрибсан. Қўнглингда икки унсур ҳукмрон экан: бири тақдири азал шукронаси, бири — қасди жон. Бу унсурлар ила видолашмоқ керак. Каллангни ишлаб, Матпано! Ахир сен ҳам одамсан, одамга ўхшаб яшашинг керак. Йиғлаб турган гўдакни йиғлаб овутмайдилар. Атрофингга боқ. Йиғлаган кўп, кулган оз. Манави чиркин хирқага ўралиб, кашкулни шиқирлатиб... охираб қўшиқларини вайсагунча, мард бўлсанг, менинг бошимни сила! Дардимни тингла, қўлимдан тутиб жинкўчадан чиқариб қўй! Ўзингни балчиққа қориб, йиғлаб, ёлвориб, деҳқоннинг оғзидагини, косибнинг бўғзидагини умид этишга ор қилмайсанми, Матпано?

Матпано бошида калтак кўтарилган кимсадек қунишди.

— Оға... не қил дейсиз... Мен сиздан... кўмак истаб келдим...

Аваз илгаригидан баттароқ шиддат билан давом этди:

— Тиланчилик йигит кишининг ўлимидир. Сен уч йил бурун оламдан ўтибсан. Энди қайта тирилмоқ мавсумидир. Манави кашкул билан кебанак чопонни эгасига бер. Дарвешона соқолдан воз кеч. Менинг олдимга эмаклаб келма, ер тегиб, билакни шимариб кел. Сўнг сўллашаман сен билан.

Йигит шошиб ўрнидан турди. Назарида Аваз уни ҳозир ёқасидан олиб кўчага итқитиб юборадигандек эди. Матпано куймалакланди, кўзлари чақнаб бўсағага борди.

— Оға... қачон келай? — деди чўчиброқ.

— Тирилган кунинг кел, эшик очиқ! — зарда қилди Аваз. Матпано кашкулни қўлтиғига қисганча пиллапоядан ҳақкалаб тушиб кетди.

... Кун ботар олдида Мутриб билан Аваз Меҳтарободга кириб боришди. Ўтар бобонинг катта долонида уларга Амазжон дуч келди. У бўш сават, хуржун кўтариб олган эди.

— Отамни зиёрат этгали келиб эдим, — деди Амазжон, сўнг Авазни четроққа тортиб уқтирди: — Анави гўсхўр Султонали ҳожи устингиздан хат йиғнаб юрибди. Шу Авазни бир оёқ остина олдирмасам, соқолимни қириб ташлайман, дейди. Оғажон, эҳтиёт бўлинг... Хўш, мен югурдим.

Аваз кулимсиради:

— Ҳожига айт, соқолини ўзим бепул қириб қўяжакман.

Лўкиллаб кетаётган Амазжонга қараб, Аваз бош чайқади.

Қалтис мушоира

Ўтар бобонинг кўпдан бери кўнглига тугиб юрган бир нияти бор эди. Умр карвони манзилига етай деб қолди. Худо ёрлақаса ҳадемай саксонни уради. Энди қолар тоғни эмас, борар боғни ҳам ўйлаш керак. Қарт киши ўз уйининг меҳмони. Оқшом «Бисмилло» деб тўшакка кирасан, азонлаб «Алҳамди» ни айтишга улгурасанми-йўқми, буни бир холиқи оламдан ўзгаси билмайди. Бас, гоҳи-гоҳида эл-жамоатни бир ерга йиғнаб, дуосини олиб қўйиш мусулмонлик шарти эмасми?

Саратон ўтган, кузнинг ўртаси — меҳржон палласи эди. Кекса уста ўғилларини тўплаб маслаҳат солди. Қўшнилларини, Саёт қишлоғидаги уруғларини чақиртирди. Ўтар бобонинг яхши-ёмон кунларидаги маслаҳатгўйлари Худойберган пўта билан Аҳмаджон Табибий эди. Ўтар бобо ўғилларига иш тошпириб бўлиб, Авазга ўғирилди:

— Сен Аҳмаджон оғангни чорлаб келасан, шoir.

Авазнинг юраги шув этди: «Бу чол ер остида илон қимирласа сезади-ёв! Араз эканимни қайдан билди? Мутриб айтдими?» Аваз бир томондан суюнди: Табибий тўйга келса, баҳонада ярашиб оларди. Аммо ўзи унинг эшигига зулфин қоқиб боришини ўйлаб тайсаллади. Ҳамон ўша бачкана ғурур туйғуси дилига қутқу солиб турарди.

— Ака, Аҳмаджон оғага... бошқа биров борсачи? — деди итоаткорона.

— Йўк, сен борасан! — дея чўрт кесди Ўтар бобо. — Аввал сен саксонга кир, сўнг менга ақл ўргатасан.

Аваз ноилож ўрнидан туриб кавушини кийди.

Ўтар бобо ўғлининг тунд башарасига қараб, сирли кулимсиради:

— Борақол, азамат. Отам сўроқлаб турибди, деб олдинга солиб кел.

Авазнинг қадами бир секинлашади, бир тезлашади. «Ишқилиб уйда бўлмасин-да, — дейди умид билан, сўнг ўзининг соддалигига ичида кулади, — ҳов, бугун бўлмаса, эрта бўлади. Отам чорласа, келади. Табибий мен билан араз, отам билан қадрдон».

Аксига олиб, Табибий уйда экан. У эшик аста урилганини, кимдир «Аҳмаджон оға!» деб чақирганини эшитди. Юраги бир сапчим тушди. Товуш таниш эди, йўк, қулоққа ёқимли эшитиларди. «Наҳотки Аваз бўлса?» деб гумонсиради у ва ўрис калишини оёғига шошилинич илиб, ташқарига отилди.

Аваз эшикни қия очиб, ийманиб тураверди. Ана, дўмбиллаб Табибий келаётир. Бошида кўҳна тақя, эғнида олди очиқ ёзлик яқтак, ҳайрат ва қувонч тўла кўзларини Аваздан узмай йўргалаб келаётир.

— Ҳов, на туриш бу?! — деди олисдан Табибий. — Киравермайсанми? Одам ўз уйига ҳам тақиллатиб кирадимми?

Аваз ичкари ўтди. Табибий пилдираб келиб унинг бўйнига осилди. Қучоқ-қучоқ қилиб обдон кўришди, юзини-юзига ишқади. Авазнинг димоғига энгил шароб ҳиди урилди. «Рўзимбой оғаннинг гапи ростга ўхшайди. Устоз кейинги пайтларда кўзани биқинидан нари жилдирмайдиган бўлибди».

Қанча йиллардан бери дилга туташ ўша қадрдон хосхонага кирдилар. Аваз пойгакка омонат чўкка-ламоқчи эди, Табибий уни зўрлаб тўрга ўтказди.

Аваз устоднинг салқиган қовоқларига, ҳаммомдан чиққан кишининг панжасидек оппоқ, қилвираган бармоқларига разм солди. Унинг бармоқлари билинар-билимас титради.

— Саломатлигингиз... яхшими, уста? — антикброқ сўради Аваз. Табибийнинг нимчўтир, бир оз кўпчиган юзига табассум югурди.

— Таомилга кўра, яхши, дейилади. Шукрилло, яхшиман. Хусусан, бундан сўнг дим сара бўлмай, нечукким, бугун кулбаи вайронамга Авазим ташриф буюрди.

Аваз нимадир деб мингиллаган бўлди. Йўқ, у узр айтормади. У ҳеч қачон, ҳатто ўзидан айб ўтганда ҳам узр сўраб ўрганмаган. Шогирдининг бу феълени Табибий хўб билади. Шунинг учун Авазга оғиз очтирмади.

— Сени... гоят соғиндим,— деди хаста товушда,— нега инжитдинг Авазни, деб бирда ўзимни койидим...

Сал чимирилган қошлари демаса, Авазнинг рафторидан бир нима англаб олиш қийин эди. Аслида эса, ҳозир унинг кўнглида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисми жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди. У устод билан тагин қайта топишганини ўйлаб шукрона келтиради. Табибий билан муносабатлари бузуқлигини эшитиб, Саид Ғозига ўхшаган ҳарифлари пинҳона кулиб юрган эди, энди уларнинг дами қирқиладиган бўлди. Яхшиям, отасининг сўзига киргани, акс ҳолда Табибийдек доно, зукко бир устод, оқил дўстдан айрилиб қолиши ҳеч гап эмас экан.

— Дўст топмоқ ҳар замон мушкул эди, минбаъд ҳам шундоқ қолур,— Табибийнинг ингичка, паст товуши эшитилди,— шукрим, менинг душманам етарли, вало дўстим озроқ. Мен ана шу озгина дўстларим ила тирикман. Фарзандим, отам, рафиқам, мендин сўнг ёнар чирогим — ана шу дўстларим. Мен хон таёғидан қўрқмасман, дўстдан ажралишдан қўрқаман. Дўстдан айрилганим — ўлганим! Эҳ, Аваз! Сени кўрмаганимга олти ой бўлди. Шу олти ой ичинда биласанми неча кўза шароб ичдим? Буни ёлғиз Машариф майфуруш билади. Сабаби — яқ дона... Дарвоқе, Вомиқу Азронинг ҳам андак «гуноҳи» бор...

Гап чалғиб достонга ўтганидан Аваз енгил тортиб лўкма ташлади:

— Достон¹ битибди деб эшитдик, оға. Қачон ўқиймиз?

— Сен ҳозир ўқийсан.— Устоднинг кўзларида азалий нозик лутф жилваланди.— Ҳали номаҳрамнинг кўзи тушмади.

Табибий тиззаларига суяниб оғир кўзғалди. Токчадан қора саҳтиён жилдли китоб келтириб, ичидан беш-олти варақ олди-да, Авазнинг олдига қўйди.

— Мана. Қораламаси тайёр. Кўчирмакка Чокарга берсамми, деб турибман.

Аваз бир вараққа тикилиб қолди. Бу Маҳинбону билан Шакардухт учрашуви тасвирланган парча экан. У аввалига достонни пичирлаб ўқиб ўтирди-ю, устод шеъриятининг сеҳрига берилиб кетиб беихтиёр қироатга ўтди:

Ҳилол бўлмиш нега моҳи тамоминг,
Утар ғам бирла невчун субҳу шоминг?
Нечун бу навъи чеккунг нолаи сард,

¹ «Вомиқ ва Азро» достони.

Нечун бундоқ бўлубдур оразинг зард?
Дегил розинг, эрурман маҳрами роз,
Ниёз аҳли эрурман, қилмағил ноз...

— Офарин! Дим сара!— деб юборди Аваз завқланиб.— Танбур чертмак Мутрибга, маснавий айтмоқ Табибийга чиқарилган асли!

Табибийнинг юмалоқ оқиш чехрасига табассум югурди. У суюкли шогирдини қайта топганигами, эндигина битирган достонининг унга манзур бўлганигами ё Утар бобо тўй маслаҳатига чорлаб эъзозлаганигами — нимага мамнунлигини билиш қийин эди. Эҳтимол, у мана шу уч хосиятли воқеанинг барчасига бирдай суюниб, юраги дарёдай тўлқин уриб чайқалаётгандир...

Табибий билан Аваз чақчақлашиб тўйхонага кириб келдилар. Утар бобоникида элбурутдан тўй тарадудди бошланган эди. Икки табақали катта эшик серқатнов. Ташқарида тўнининг этагини белига қистириб олган чўғирма телпакли йигит ортига тисарилиб сув сепеди. Ичкарида, очиқ деразалардан кайвони хотинларнинг бақириб-чақириб йўл-йўриқ бергани эшитилади. Ҳовли адоғидаги бир туп тутга қора қўчқор боғланган. Девор тагида дошқозон, унинг ёнида қумғон-самовар шиғиллаб қайнаб турибди.

Авазларнинг уйи кенг-мўлгина эди. Утар бобо хон саройида қирқ йил хизмат қилиб, табиблик ва сартарошлик туфайли орттирган беш-ўн тангасини ҳовлини кенгайтириб, уй солишга сарфлади. Аваз хотини, уч боласи билан икки бўлмада турар, қолган хоналарда ака-укалари, ота-онаси яшарди. У отасини йўқлаб атрофга олазрак боқди, сўнг устодни эргаштириб ўртаси устунли танобий меҳмонхонага кирди. Бу хона Утар бобонинг ёнбошлаб дам олиб ётадиган суюкли ери. Меҳмонхона қадимий, Утар бобонинг бобосини кўрган эди. Бу хонага зоти покларнинг назари тушган, отасининг таъбири билан айтганда, «дуо кетган». Негаки, мана шу шифти баланд, чор бурчагига дорчўп қоқилган улкан хонада бир вақтлар Огаҳийдек маликул каломлар шеър ўқиган. Комил Хоразмийдек, Мунисдек алломани замонлар суҳбат қурган. Авазнинг наздида мазкур нодири давронларнинг руҳи поки то ҳануз бу меҳмонхона узра чарх уриб, тафаккур гулининг хушбўй исини таратиб, бу хонадонга қутлуг бир ҳаёт, саодатманд бир иқбол тилаб тургандай эди. Аваз гоҳо ижод маҳали байт битмоққа кийналиб, саркаш сўзлар ила олишиб хун бўлган кезлари Огаҳийни кўз олдига келтиради. Муаззам устод, шеъриятда пири комил Огаҳийнинг гавҳардек бебаҳо назмларини эслайди. Хаёлан унинг руҳига сиғинади, ундан мадад истайди. Езганларини фикран Огаҳий ҳукмига ҳавола этади. Тасавурида, гоҳо у буюк зот Авазнинг ҳали сиёҳи қуримаган байтларига иноят назарини солиб, «Маъқул, болам» дегандек бош силқийди, аксар ҳолларда «Назмнинг ғалат-ку», дея гўё надомат ила бош чайқаб қўяди...

Ҳадемай дарчада Утар бобонинг қилвираган сариқ тўни кўринди. У саройдаги сипоҳиларни тўйга айтгани кетган эди, мамнун қиёфада ҳассасини тўқ-тўқ уриб кириб келди. Уста Табибий билан кўришиб, ўғлига: «Кўзойдин энди, шоирим!» дея кўз қисиб қўйди.

Номозгардан сўнг саройдан Отамурод қори, Ниёзмуҳаммад охунд келишди. Улар Утар бобо-

нинг қирқ бир хил фазилатини айтиб, мактаб ўтиришди. Бир-бирига навбат бермай, «шу ердан ўтган зоти мубораклар арвоҳига, Чодирли авлиё руҳига, Утар бобонинг етти пуштию қавм-қариндошлари ҳақиқа» узун-узун суралар бағишладилар. Кейин, «Азонги паловга ўлмай етказсин», дея семиз бўғчаларини қўлтиқлаб жўнашди.

Танобий хона майин мусиқа, жаранг кулги, зарофатли гурунг ила яшнаш бошлади. Аваз чойнак кўтариб энди даҳлизга чиқувди, Сайфиддинга дуч келди. У «Ассалому алайкум, устоз!» дея икки букилиб турарди. Авазнинг кўнгли ғаш бўлди. Ҳув ўша бирдаги нохуш суҳбатдан сўнг Сайфиддин дўконга хийла кам келар, келганда ҳам, ўғридай у ён-бу ёнга кўз ташлаб, «Бизга хизмат йўқми?» дея, тез чиқиб кетарди. Аваз буқаламундай товланувчи бу мулла-ваччани жини суймаса-да, дўкондан нари қувмас, бир куни ўзи безор бўлиб оёқ узар, деб ўйларди. Таассуфким, у Авазнинг этагига чакиртиканақдай осилиб юрибди. Мана, бугун тўйдан дарак топиб, ўзи келибди. Нима дейди у? Меҳмон — атои худо.

— Сенга кўзим учиб туриб эди, ма, чой келтир! — деб Аваз унга чойнак тутқазди. Сайфиддин «Ажаб, уста!» деганча чойнакни оласолиб «бош чойхоначи» Рўзимбой оранинг олдига югурди.

Сайфиддинга худо берди. У гоҳ патнис кўтариб эркаклар бўлмасига чопар, гоҳо ўзидан-ўзи ўчоқбошини айланиб келар, вазири акбарнинг садоқатли мулозимидек кирган-чиққанга қуллуқ қиларди. Дили потирлаб, миясида бири биридан тотли ўйлар чарх уради. Ахир, қувонмасинми? Бу ҳовлига оёғи етмай юрган эди. Тўй баҳона кириб олди. Худо хоҳласа, энди икки-уч кун шу ерда туради. Ҳовлидаги қари тут тагидаёқ ётар. Машҳури олам халфа Анаш сулувнинг жонон термаларини эшитади, улли шоирларнинг мушоирасини кўради. Кимсан — Табибийнинг ўзлари ташриф буюриб турибди-ю, мушоира бўлмайди? Бўлади, албатта! У ора-чира дарчага бориб, ҳаммани кулдириб, ўзи кулмай ўтирган маликул калом шоирга кўз қирини ташлаб келади. Оқшом, эҳтимол, тоза абётини ўқир? Эҳтимол, биров ҳиммат этиб, Сайфийга ҳам сўз бериб қолар. Сайфий эҳтиёти шарт дегандай, қўйнига беш-олти ғазал кистириб келган. Агар навбат тегиб ўкиб қолсами, мадрасадагиларнинг оғзини очирмас эди. Буни фасоҳат соҳиби мавлоно Табибийнинг ўзлари маъқуллаганлар, деб шаккоқларнинг тилини қисиб қўярди. Унда... эҳтимол анави бахил, кўрс Аваз ҳам андак ийиб, ёзганларига рўйхушлик берармиди...

Сайфий хомхаёл оғушида кимдир биқинини чимчилаганини сезмади. Қайрилиб қараса — Ҳасан қайғичи экан.

— Ҳорма, шоир Ҳайфий! — деди Ҳасан тегажожлиқ қилиб. — Хоннинг айғоқчисидай ис чиккан ерни бир ҳафта олдин биласан-а?

— Ўзинг-чи, ўзинг! — ўдағайлади Сайфий. — Калтабақай — бурнимни қоқай!

— Худованди каримнинг даргоҳи улуғ. Ҳар кимга етмаган нарсасини беражак. Сенинг оёғинг узун, ақлинг калта, менинг оёғим калта...

Ҳасан қайғичи эгилиб узун гаврон олди. Сайфий, уради шекилли бу дардисар, деб ортига тисарилди.

— Ваҳ-ха-ха! — кийқириб кулди Ҳасан қайғи-

чи. — Мажикнинг¹ ҳам юраги йўқ экан ўзингда, шоир Ҳайфий! — У калтакни кўтариб ёлғондан пўписа қилдию ичкарига йўналди. Бир оздан кейин меҳмонхонадан гур кулги эшитилди. Сайфий бўш чойнак сўраган бўлиб ичкари мўралади. Ҳасан бошига бировнинг чўғирмасини кийиб олибди, қўлида ҳалиги гаврон, букчайиб Утар бобонинг юришини қилиб ҳаммани кулдирадди.

Кун ботди, қоронғи тушди, аммо мушоира бошланай демасди. Сайфийнинг ичини ит таталади. «Наҳотки бугун шеър айтиб мавлоно Табибийнинг назарларига сазовор бўлолмасам? Пинжимдаги ғазалларни тагин хароб ҳужрамга олиб кетажакманми? Бу кадиқовоқлар «Сувора»ни тўхтатиб, назмгўйликка ўтса ўладими?»

Хуфтонга яқин Сайфий бетоқат бўла бошлади. Мушоира бўлмаса, кетаман, деб энди бир баҳона топишни ўйлади. Шу пайт ичкаридан «Омин!» деган жўр овоз эшитилди. Беш-олтига бегонароқ меҳмон ҳўшлашиб чиқиб жўнади. Уйдагилар яна жой-жойга ўтиришди. Улар синашта, хеш-ақраболар, яқин кўшнилари эди. Сайфий ҳам пилдираб кириб пойгакка чўккалади. Мутриб ичида ниманидир пичирлаб, қафтларини юзига суркади. Сўнг, қадимий мушоира одатига кўра, устоз Оҳағийдан бир ғазал айтди. Бу — шеър оқшоми бошланганини билдирадди. Мутриб Табибийга маъноли қараб қўйди. Табибий ўрнидан қўзғалди, тиззаларига чўккалаб томоқ қирди, жаранг товушда чиройли қироат ила ғазал бошлади:

Ҳар ўзингни даҳр халқи ичра султон бўлди тут.

Лек жисминг оқибат ер бирла яксон бўлди тут.

Нечаким жам айлабон сийму зару молу манол,

Ўлган ул мажмаънинг борин паршон бўлди тут...

Ҳар байтдан сўнг сомелар «Бале!» деб қўярди, Мутриб кўринишдан одатдагидай мунглиқ алфозда. Чоқар завқдан илжайиб, Утар бобо калласини осилтириб ўтирибди. Доғий ичида Табибийни такрорлаётгандек лабларини қимирлатади, Аваз гўё бефарқ, устунга суяниб, муштини тугиб, ўйчан кўзларини шифтга қадаб сергак қулоқ соляпти.

Ғазал поёнига етди. Табибий камтарона кулимсиради. Ҳар ёндан олқишлар эшитилди. Сайфий чидамай, «Тасанно, устоз!» деб юборди. Аваз унга таънаомуз қараб қўйди. Лекин Сайфий уни кўрмас, унинг шавқданми, «Мен шундай ғазал битолмайманми?» деган худбин ҳисданми ёнган кўзлари Табибийнинг туксиз юзига қадалиб қолган эди.

... Аваз завқиб туйғудан тебраниб сўз олди. Анчадан бери у хон сипоҳларига, хон югурдақларига атаб, «Фалони» туркумида шеърый топишмоқлар ёза бошлаган, ҳозирча улардан бир нечтаси тайёр эди. У жамоатдан изн сўраб, ҳажвий чистонларидан ўқишга тушди:

Фалонким, суханчилик илмин ўзга қилмиш фан,

Солурга халқи оламнинг бошига бул ажаб савдо.

Айирмоққа ато бирла ўғилни бир-бирисидин

Бирин бир айбини минг айлаб, айлар бирига ифшо.

Оносига қизин душман айлар, қизга оносини,

Дебон ёлғонни чин монанд бўхтон айлабон гўё.

Худо қодир эрурким фош этиб асрорини онинг

Ики оламни мулки ичра, тонг йўқ, айласа расво.

Утар бобонинг қозондек улкан чўғирмаси бир тебранди. Бу надоматми, ички бир қониқишми —

¹ Мажик — чумчуқ.

билиш маҳол эди. Ҳасан қайғичи чидамай қийқириб юборди:

— Али маҳрам жанобларининг худди ўзгинаси! Кўчадаги мешкобчи-да танийдиган бўлибди. Воҳ, Аваз оға! Енбошини сўкибсан ул энағарни!

Табибий сергак тортди. Муҳаммад Раҳимхоннинг бу бош айғоқчисидан дод демаган одам йўқ, унинг чақимчилиги туфайли товони тилиниб туз сепилган, калтакдан чалажон бўлган, ер-суви тортиб олиниб, кимсасиз қумликларга бадарға этилган бечоралар хонликда тўлиб ётар эди. Кейинги пайтларда одамлар лоф тўқиган: ана, Али Маҳрам деса, бешикдаги бувак ҳам қўрқиб йиғлашдан тўхтар эмиш. Булар бари рост, аммо... уни мана бундай аччиқ, заҳарли алфоз ила эл-юрт олдида ошкора шарманда этиш ақли расонинг ишими? Аваз душман тегирмонига сув қуйиб, ўз қўлига ўзи чилвир тўқиб бермаётибдими мазкур шеър билан?

Табибий шуларни ўйлаб, «Вассаломми?» деди умидвор оҳангда.

— Муборак назарларингизга бахшида тағин бир чуғз қолди,— деди Аваз ва негадир овозини хиёл баландроқ кўтариб иккинчи «Фалони»га ўтди:

Фалон авбошдек лаънат маош олам аро йўқдир,
Ки мажмуи ҳаромизодалар бўлмиш анга чокар.
Кеча-кундуз қимор ўйнаб, иши ошоми ҳамр этмак.
Бўлурга масти бепарво ҳам ул бад тийнати зангар.
Аноси бирдурур, аммо атоси сонини билмон,
Эмас дин аҳлидин асло ва ё тарсо била кофар.
Ҳаводис боди етса гар анинг умри чароғига,
Қилурга маҳв мутлақ базми оламдин эди хуштар.

Хонага қабристон сукунати чўқди. Ўтар бобо «Э, бола-я, бола! Ўлгандан эсинг кирмайди сенинг! Бир куни бошингни еб қутуларсан», деган маънода ўғлига изтироб, дард тўла киртайган кўзларини тикди, чўзиб «Тавба-а!..» деди. Табибийнинг ранги оқарди, лабини тишлаб ерга қаради: «Яхшиям бегона йўқ орамизда. Манави муллаваччани бир-икки кўргандайман. Дўсти хонадон бўлса ажабмас. Қолганлар хешлар, биродарлар. Авазга не деб бўлғай? Сўзини кессанг, терс қараб кетади. Илоё, бу чуғз саройга етмай шу ерда қолсин».

Шўх Чокар билан беғам Ҳасан ҳам қилт этмай нафасларини ютиб қолишди. Файзулло, Рўзимбой, Сайфийни ҳисобга олмаганда, чистон қаърига яширинган «лаънат маош» соҳибини ҳамма таниди. У — Исфандиёр, шаҳзодаи валиаҳд, хоннинг тантиқ ва такаббур ўғли. Аҳли райят, Али Маҳрам Азроил бўлса, Исфандиёрнинг қўлида етти дўзах калити бор, деб хавфсирарди. Муҳаммад Раҳимхон фоний дунёдан кетиб, ўрнига Исфандиёр ўтирса, Амударёни қонга тўлдирajak, дея элбурутдан аза очиб юрганлар ҳам йўқ эмас эди.

Авазнинг ҳамфикрлари, хусусан, Ўтар бобо, Табибий, Мутриблар хаёлида мудҳиш бир иштибоҳ, совуқ шарпа кезади: Али Маҳрам исковуч ит, бирда қолиб, бирда қоптириб умр ўтказар, илло ҳар рўзи шаб падари бузрукворининг ўлимига кўз тикиб, тиш қайраб ўтирган Исфандиёрдек ваҳший шербаччага қамчи кўтариб Аваз гумроҳлик қилмадими? Шаҳзоданинг онаси Эрондан келтирилган жориялардан эди. Эрта ўтиб, бириси кун тахтга чиқадаган шаҳзодага «Тагинг паст сенинг, қулбачча!» деб тош отиш ихтиёран каллани кундага қўйиш эмасми? Бу алфози учун Исфандиёр Авазни зеру забар қилдириб тилини, қулогини, қўлини... кесдиради-ку!

Ўтар бобо «Ўзинг сўлла!» деб Табибийнинг тиззасига туртдию ўрнидан турди. Табибий атрофига таҳликали разм солиб чиқди.

— Мазкур фалон кас кимлигини англадик. Исмини атамоққа ҳожат йўқ деб билурман. Таърифоти хўб айтилибдур. Каминанинг бир фикрим бор. Аваз ризо бўлса, чистондаги бир байтни фақирга бағишласа. Мен ўшал байтни кўксимда ардоқлаб асрасам. Бу дунё бебақодур. «Фалон авбош» ҳам, фурсати етиб, омонатини топширур. Ё дасти кўтоҳ бўлур. Шул замон байтни биз тағин ўз шодасина қайтарурмиз.

Қизиққон Доғий сапчиб тушди:

— Жаноблари Исфандиёр тўранинг онасина нисбат берилган байтни кўзда тутаётирми? Мен норозиман, мавлоно! Қаранг, нечук заҳарханда бор унда!— Доғий оғзини тўлдириб, Табибий қисқартирмоқчи бўлган сатрларни ёддан ўқиди:

Аноси бирдурур, аммо атоси сонини билмон,

Эмас дин аҳлидин асло ва ё тарсо била кофар.

Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожику, мавлоно! Менга қолса, байт ўз ўрнида муқим тургани маъқул. Шеърни тожидан маҳрум этишга ризо эмасман.

Табибий чистон мағзини ошкор этгани учун Доғийга ранжиброқ боқди:

— Фикри ожизимча, тақсир, ақл мезони тож ила ўлчанмас. Дунёда тождор аҳмоқлар оз деб ўйдайсизми? Иккиламчи, бир тожни асрайман деб, лочинни қанотидан айириб қўймасак, деб хавотирдаман. Парвоз учун тож эмас, аввало, қанот лозимдир.

Табибийнинг Авазни эҳтиётлаётганини барча, жумладан, Авазнинг ўзи ҳам тушуниб турарди. У кутилмаганда устодга ўгирилиб таъзим қилди:

— Оға, сизга бир байт эмас, ана шу шеърни бутунича бағишладим. Инон-ихтиёри ўзингизда.

Доғий норози бўлиб мингиллади. Мутриб «Маъқул, Аваз» дегандек бош силкиди. Табибийнинг қалитдан бери ҳадик, умид шуъласи зуҳур этиб турган сарғиш чехраси бирдан ёришди. Рости, у Аваз рози бўлар, деб кутмаган эди.

Муסיқа, ғазалхонлик, гурунг яна алламаҳалгача давом этди. Аммо бирон кимса Сайфийга «Сен ҳам абётингдан ўқи!» демади. Гўё унинг бор-йўғи бу ердагилар учун бефарқдай эди.

Ўтиришма тонгга яқин тугади. Сайфий бомдод маҳали «Мутавалли жанобларига йўлиқиб келай», деб чиқиб кетдию тўйхонага қайтиб келмади.

Сўнги учрашув

Ўтар бобонинг тўйи тарқаб, дошқозонлар йиғиштирилди. Уста бобо дорихалтасини қўлтиқлаб саройга, Аваз дўконига қараб кетди.

Хевада куз, Хевада тўкинчилик. Ичанқалъа минг бир кўчага бўлинган улкан бозорни эслатади. Қай кўчага кирсангиз, қовун қўлтиқлаган, сават-сават шафтоли ё узум кўтарган харидорни, молини сотиб, эшакаравасини тарақлатиб кетаётган деҳқонни, тирикчилик қўйида қоп орқалаб бораётган ҳаммолни кўрасиз.

Куз қарияпти. Севалаб ёмғир ёғиб ўтган. Кўчалар салқин. Ола-була, чиройли белбоғли Қалтаминор, кун сайин осмон гумбазига санчилиб бораётган Хўжа минор артиб қўйилган чинни кўзадек ялтираб кўзни олади.

Авазнинг дўкони гавжум. Енгинасида, ўнг

бикинида «Зингер» ширкатининг маҳкамаси жойлашган. Маҳкама хизматчилари маҳаллий бойлар билан тикув машиналари етказиб бериш ҳақида аҳднома тузар, ўзлари оврупоча кийимлар тикиб, Хевадаги чор аскарлари, чор савдогарларини таъминларди. Улар ёзнинг иссиғига дош беролмай олис Кавказ, Қора денгиз бўйларига истироҳатга кетишган эди. Яқинда қайтиб келишди. Дўконга бот-бот ўша зингерчилар киради. Аваз ҳазиллашиб уларни «занғарчалар» дейди. Ширкат аъзоларининг соч-соқолини олиб юриб, сочини оврупоча оройиш қилишга Авазнинг қўли келиб қолди.

Дўконга деҳқонлар, косиблар, ҳар хил бозорчию домангирлар бош суқиб ўтишади. Авазнинг иши тигиз, бир соат-ярим соат ўтириб китоб мутулаа қилишга ҳам фурсати йўқ. «Фалони» туркумидаги чистонларини давом эттирмоқчи эди. У беш йил саройга қатнаб озмунча «фалони»ларни кўрдими? Бу ёқда «Бизга не атагансан?» деб Саид Ғози тўра турибди. Аваз унга «Махфий» тахаллус қўймоқчи. Илк сатрлари ҳозироқ тайин:

**Фалони гарчи кўп олий насабдур,
Вале нодону жоҳил, беадабдур...**

Бу ёқда қўлинг сингур котиб Сирожиддин Жоҳилий турибди. Матвафо баққолдек юхо бойлар навбат талашяпти... Езилаверсин-чи, устоз Табибий айтмоқчи, бу — таърих, Муҳаммад Раҳимхон замонида улус сўнганини кемирган икки оёқли махлукларнинг сайрату сурати эл оғзида тоабат сақланиб қолажак.

Аваз бугун қаттиқ чарчади. Дўконини барвақтроқ ёпиб, уйига кетди. Чарчаганигами, хаёли паришон. У Жоме масжидини айланиб ўтиб, Боғча дарвозага бурилди. Анча юриб, негадир ортига ўгирилди. Қора чопонга ўралиб, чўғирмасини манглайига тушириб олган бир кимса изидан келарди. Аваз аввалига эътибор қилмади. Эллик қадамча юрдию ердан бир нарса олган киши бўлиб энгашди. Секин бошини бурди. Ҳалиги киши ҳам тўхтаб турарди. Аваз қадамини тезлатди. Бир муюлишга бориб мўралаб қаради. Қора чопон лўкиллаб келаётган эди. Авазнинг шубҳаси қолмади: бу изқувар хуфяга ўхшарди. Дили изтироб ила чайқалди: «Изимдан одам қўйиб нетади ифлослар? Мен бекиниб юрибманми? Кунига дўконданман. Керак бўлсам отга судратиб обкетмайди-ларми?»

У жаҳл билан тез-тез юриб кетди. Кўчасида улоқдан каттароқ бир ит ириллаб оёғига ташланди. Аваз қўшнисини Файзулла темирчининг итини таниб ажабланди: «Бугун бир бало бўлганми ўзи? Гоҳ икки оёқлиси таъқиб этса, гоҳ тўрт оёқлиси ҳамла қилади». У кўппакни аямай тепди. Ит вангиллаб қочдию сал нарига бориб вовулла туриб олди.

Аваз уйга асабийлашиб кирди. Ҳовлига оқшом тушди. Наздида, оқшом унинг кўнглига ҳам киргандек бетоқат, ўтирса — тор хужрага сизмас, турса — кенг ҳовли торлик қилаётгандай эди. У, кайфи бузилиб, изидан юрган хуфяни ўйлади. Тўй кунини айтилган «Фалони»ларни эслаб, орада бир алоқа қидирди. Сўнг, дарров саройга ким етказарди, шу ерда ўқилди, шу ерда, уйда ётибди-ку, дея ўзича иштибога борди.

Эшик тақиллагандай бўлди. Ташқарига чиқди. Кўчада ҳеч ким йўқ эди. У атрофига аланглаб, қайтиб кирди.

Анча вақт ўтди. Аваз ўй сура-сура, ечинмоқчи бўлди. Ўтириб энди этигини тортаётган эди, эшикни биров қаттиқ тепгандай бўлди. «Қайси бефаросат экан?» дея долонга бориб тамбани туширди. Кўчада икки отлик турарди. Ғираширада Аваз улар хон навкарлари эканини дарров сездди. Бири тулқитумоқ кийган, бўйдор, иккинчиси дўнгалак телпакда. Иккаласининг ёнбошига эгри қилич осилган.

— Утар бобонинг уйими бу? — деб сўради тумоқли навкар.

— Ҳовва. Лекин отам йўқ.

— Бизга уста бобо керакмас. Аваз деган ғаламис шаккок керак.

— Менман Аваз. На ишларинг бор? — жеркиброқ сўради Аваз.

— Ўзинг бўлсанг, тезда олдимизга туш. Сени хон ҳазратлари сўраб турибдилар.

— Менинг хонда ишим йўқ, бориб айт! — Шундай деб Аваз ўғирилмоқчи эди, телпакли навкар уни енгидан ушлаб тортди.

— Хоннинг сенда иши бор. Бу ёна юр!

Аваз силтанди. Енги чокидан шир этиб сўкилди.

— Шошма, каззоб! — деди Аваз. — Мен кийиниб, болалар билан хўшлашиб чиқай. Шабистонда келган элчидан кўрк, дейдилар.

У ичкари юрди. Катта навкар «Хўв, қочиб юрма! Ернинг остидан бўлса-да топиб олажакман», деб бақириб қолди.

Аваз хотинига хон йўқлаётганини айтмади, отам чорлабди, деб қайтиб чиқди. Розия барибир ишонмади, бемаҳалда уйдан ғойиб бўлган эрининг ортидан пиқиллаб йиғлаб қолди.

Муҳаммад Раҳимхон Тозабоғдаги қароргоҳида эди. Икки отлик навкарнинг олдига тушиб Аваз зим-зиё кечада Патрак томон кетмоқда. У ўйлаб ўйининг охирига етолмайди. Бемаҳалда нега чақиртирди экан? Аваз саройда шунча йил хизмат қилиб юриб, бир нарсанинг тубига етган. Хон кечаси йўқлатса яхшиликка бўлмайди. Навкарларнинг муомаласи ҳам дағал. Бисмиллосидан сўкиб гаплашди. Гуноҳи не бўлди экан?

Бир-бирини ювадиган гуноҳ-савобларни ўйлаб, бир-бирига зид фикрлар исёнидан Авазнинг калласи шишай деди. Охири, кўнгли интиқомда тўхтади. «Моҳирўйжаҳондаги сўзим учун олмоқчи! Хўш, шунча вақт ўтиб, хоннинг калласига энди келдим бу хаёл? Бор, билганини қилсин! Бир бошга бир ўлим».

Тез қайнаган тез совир, дейдилар. Аваз ҳар нарсадан дарров таъсирланадиган, адолатсизлик кўрса лов этиб ёниб кетадиган чарс табиатли бўлгани билан жаҳлидан тез тушар, кек сақламас, дилхиралигини қайдаб, ўзини идора эта оладиган шахслар сирасидан эди. Мана, ҳозир ҳам у қўли орқасида, отлар туёғига ҳамоҳанг аста қадам ташлар экан, ўзини овутишга уриниб, ортидаги қовоқбош навкарлар устидан, оддий бир сартарош ила олишиб ўтирган мамлакат султони Муҳаммад Раҳимхон устидан кулди.

Тозабоғнинг милтиллаган чироклари кўринди. Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни ўз ихтиёри ила тарк этган эди. Мана энди зуғум билан, бандисифат, қўллари орқасига қайрилиб қайтиб келди. Энди бу ердан қутулиб бўлармикан? Ёхуд Шариф тарро мисол, оёқларини олдинга қилиб кўтариб чиқармиканлар? Бу ёғи хоннинг саволларига, Авазнинг жавобларига боғлиқ.

Навкарлар уни дарвозадаги икки барзанги тунсоқчига топшириб, отларнинг бошини буришди. Аваз неча йилдан бери таниш ҳовлилардан ўтиб, саломхона остонасида тик бўлди. Уша, ҳамойил олаётиб кулган бақалоқ ҳудайчи лўмбиллаб ичкари кириб чиқди.

— Ут, ҳароми! — деди кўзларини чақчайтириб. Аваз ҳамиша эҳтиром ила эшик очиб тиржайиб турадиган ҳудайчига ўқрайиб қарадию эшикни тепиб очиб, саломхонага кирди. Ҳудайчи энги билан афтини артиб изма-из бўсага ҳатлади.

Саломхона чароғон эди. Утган олти ой ичида хона тамона ўзгарибди. Қизил бўёқли шарафалар, қизғиш нақшлар ўрнида ям-яшил кошнлар, ерда ҳам қизил эмас, оппоқ, сарғиш гиламлар. Шишасининг қорни қумғондай келадиган қўшпиликли ўрисчироқлар. Тахтга ҳам яшил бахмал сирилган. Аваз тикка кириб Ферузга қаради. У ўз ўрнида, эғнида яшил мовут тўн, елкаларида генераллик рутбасини билдирувчи эполет-нишонлар, кўкрагида оклошшога вассаллик тимсоли — кўк шойи тасма қийшиқ ташланган. Бўйнида тилла занжирга осилган шапалоқдай солиб. Одатдагича унинг қўйкўзлари бефарқ, бежило, нурсиз.

Хон жим. Аваз жим. Барча сукутда. Саломхонада йигирма чоғли одам бор. Хоннинг ўнг ёнида бош вазир Матмурод девонбеги, қозикалон, қози аскар, шаҳзода Абдулла тўра. Ортда Юсуф ясовулбоши. Деворга қапишиб Пишканик ноиби Султонали ҳожи, Қодирхўжа мирзабоши ўтирибди. Чап тарафда, бўйрадек дераза олдида бошини ҳам қилиб Утар бобо тиз чўккан. Доғийнинг ола кўзлари жавдираб, олма-кесак теради, Табибий қўлларини икки энгига яширган. У гуноҳқор одамдай ердан кўз узмайди.

Ниҳоят, тахт томондан босиқ, таниш овоз келди:

— Одам санаб бўлдингми? Сўлла, Аваз!

Таомилга кўра, хон олдида тиз чўкиб, ерга қараб гапириш лозим эди. Аваз тизза букиш нари турсин, таъзим ҳам қилмади. Фақат қўлларини кўксига қўйиб жавоб берди:

— Фақир қулингизни йўқлатган экансиз, ҳазрат. Келдим.

Ферузга Авазнинг «ҳазратим» демагани оғир ботди. У энгил киноя аралаш сўради:

— Машойхларнинг гапини билурсан? Қайтиб келар эшигингни қаттиқ ёпма, демишлар.

Аваз «Мен ихтиёран кетиб эдим, зўрлик туфайли келдим» деёлмаслигини сизди, хон фикрини ойдинроқ билмоқчи бўлиб дарҳол жавоб қайтарди:

— Ҳузурингизга келишдан аввал хонадонимнинг эшигини аста ёпдим, олампаҳоқ.

Аваз шундай дея отасига қараб қўйди. Утар бобо икки қўли билан тиззаларига аста уриб, «Чўккала, аҳмоқ!» дегандек имо қиларди. Аваз умрида ҳеч кимнинг олдида, ҳатто ибтидоияда ўқиган кезларида домланинг рўпарасида ҳам тиз букмаган қайсар эди. У отасидан кўз узиб хонга юзланди:

— Ҳазрат, бу фақир қулингиз гуноҳимни билолмай лолдирман.

Хоннинг кўзлари совуқ йилтиради:

— Гуноҳинг йўқми? Халифат ул-исломмусан?

— Беайб парвардигор. Осий бандаман. Яратганинг олдида ёзулиқдирман. Илло ҳазратларининг номи муборақларига хилоф иш тутганимни билмасман.

Аваз бу гапи билан «Подшолар худонинг ердаги соясидир» деган азалий ақидани супуриб ташла-

гандек бўлди. Хон бошини буриб ўнг томонга қаради. Қулоғини динг қилиб ўтирган Шариа-тилло охунд ярим қадам олға юрди, шанғиллаб ваъз айтди:

— Аҳли мўмин! Бу шаккокнинг сўзига инонманглар! Имонини ютиб ўтрик¹ сўллаётир. Хоним, бу ножинс лайлию нақор сизни мазаҳ этмак ила машғулдир! Ўзи икки ракаат номоз ўқимас, вало, номозхон бандаларни йўлдан уриб, шайтони ланилик қилур! Бул шариа-тимизни оёқости этиш эмасму? Дўқонида сатта имони йўқларни йиғнаб, ношаръий байтлар битур. Бундай байтларини одамларга зўрлаб ёд олдирур...

Хон Авазга тиш орасидан гап отди:

— Биз дўқонни ёпиш хусусида амри фармон берган эдик. Ё бизнинг амримиз сенга вожиб эмасму?

— Вожиб,— деди Аваз.— Дўқонга мен қўл урмадим, хоним. Ҳусайн Муродбек тўранинг ихтиёри ила очилди.

Феруз Юсуф ясовулбошига қараб бақирди:

— Хевада ким хон, Ҳусайнбекми, менми?! Қани ўзи? Ер остидан бўлса-да топтиринг!

Ясовулбоши югуриб чиқиб кетди. Саид Ғози тўра кесатиб лўкма ташлади:

— Эшитдик, Ҳусайн Муродбек Авазни эргаштириб ўтиришмаларга олиб борармиш. Қарға-қарға билан топишибди, ажаб...

Аваз тўранинг гапига парво қилмади. У ўз хаёли билан банд, яна қандай айб қўйишар экану қандай жавоб берсам экан, деб ўйларди. Шариа-тилло охунд лабини ялаб тилга кирди:

— Бу гумроҳ қалъани булғаб бўлиб овулга ўтибди, ҳазратим. Ижозат берсалар, мана Пишканик ноиби Султонали ҳожи гапирсинлар...

Хон бош силкиди. Аллақачон ўридан туриб, тахт олдида келиб қолган ноиб қўрқа-писа, тутилиқиб ёлдиради:

— Шу... раиятнинг кўнглига қараб, ҳазрати олийларининг хизматларин адо этиб... шоду хуррам юриб эдик. Манави бетавфиқ бориб, шу... хароб этса-да! Ёт, десам ётиб, тур, десам турадирғон чорикорларимни бузди. Миясина на гап келса айтиб, шу... хонлиққа қарши қилиб қўйди. Ҳов, иним, бу не қилғонинг десам, шу... бир куни менга қўл кўтариб, ураман деса бўладими?

Аваз чидамай, ноибнинг гапини бўлди:

— Хоним, ноибнинг гаплари ғирт ёлғон! — деди баралла товушда. — Каломулло билан қасам ичаманки, ноиб кўрмаган нарсасини кўрдим, деб ўтлаб турибди! Қуръони шариф келтирсинлар! Агар ноиб кўрқмаса, қўлига қуръон олиб сўлла-син!

Ноиб ялтоқланиб хонга боқди. Авазга қараб ўшқирди:

— Ўзим кўрмаган бўлсам, кўрганлар бор, айтажак! Ҳазрат олийларини ёмонлаб ғазал битганинг ҳам ёлғонми? «Халқнинг қони дарё бўлиб оқди, дод, бу хоннинг дастидан!» деганинг-чи, имонсиз?!

Аваз ноибга ғазаб билан тикилди.

— Ешулли, имонингиз саломат бўлса, бир бечора чорикорни қон қақшатганингизни айтинг! Отингиз билан нетиб ғўзасини пайхон қилганингизни, оғзидаги нонини йириб олганингизни ҳам айтинг!

¹ Утрик — ёлғон.

Айтолмайсиз! Не учунким, сизда забон бор-у, виждон йўқ!

Султонали ҳожи ўсал бўлганга ўхшади, қўллари чулғаб нимадир деб ўзини оқлаган бўлди. Хон унга қулоқ солмади. Аваздан сўради:

— Пишканикда не ғазал битгансан, ўқи! «Халқ»миди?

Авазнинг эти увишди. Ғазалидаги қалтис нуқталар, аҳли ҳукамога наштардай санчиладиган сатрлар, хусусан, сўнгги байт уни чўчитарди. Ёлғонлаб қутулмоқчи бўлди.

— Едимда йўқ, хоним. Баҳорда битиб эдим.

Ферузнинг хиноли қўнғир соқоли силкинди.

— Аммо бизнинг ёдимизда бор.— У ҳув ўша мушоира пайтларидаги каби чиройли қироат билан ғазалнинг матлафини ўқиди:

Йўқ жаҳон мулкида биздек ожизу бечора халқ,
Зулм тиги бирла бўлғон бағри юз минг пора халқ...

Бир чеккада калласини бутига тиқиб ўтирган овсар, банги Саид Абдулла тўра «Хов-ва!» деб қўйди. Унинг дунёбеҳабарлигидан баъзилар енг ичида кулиб қўйишди. Аваз тонг қолди. Ферузнинг ҳофизаси бутун, ўша-ўша, назм кечаларининг сарвари бўлган фасоҳатли Феруз шоир ўтирарди олтин тахтада!

— Хўш, энди ёдингиза тушдими?— кесатди хон.— Давомат қилсинлар...

Аваз узр айтди:

— Йигит жоним гаровингизда, ёдимда йўқ...

Ферузнинг соқоли яна силкинди. Яна ўқиди:

Етган офатни бошига доимо тақдир деб,
Ҳасрату армон била кетгуси бора-бора халқ.

Бу не алжираш, Аваз? Бурун хотиранг тузук эди, саройдан кетиб кўп нарсаларни унутадирғон бўлибсан? Иншоолло, биз сени ҳушингга келтиргаймиз.

Ҳар тарафдан «Иншооло!» деган бўғиқ товушлар эшитилди. Аваз таранг вазиятни юмшатишга умид боғлаб аста деди:

— Камина бу байтларни зулмкор ноиб жанобларига атаб битиб эдим, зора адлу инсофга келгайми-кан, деб.

Қозикалон қаҳрабо тасбеҳини ўгирганча мум тишлаб ўтирган эди. Навбат ўзига келганини сезгандек, саватдай оппоқ салласини чайқалтириб Авазга эмас, дераза тагида мук тушган Ўтар бобога юзлаиб сўради:

— Бу нобакор айтсун, нечун мурдашўйлар бирлан қўл олиб кўришур? Эл-улус кўзинда шариятни писанд этмай, олампахо жорий этган — илоҳо, анинг умрини узун, дасти баракотини фузун айлагайсан — амру маъруфни муқаддас билмас?

Авазнинг ёдига ҳўв бирдаги, ёзда ёлғиз қолиб Полвонёп бўйига боргани, анҳор ёқасида якка чой ичгани, бармоғига ҳалқа таққан, олакўз кимсанинг суқ назар ила тикилиб тургани келди. Эсида, у мурдашўй эди.

Қозикалон ҳозир тасбеҳ ўгириб жавоб кутарди. Аваз ичида кулди: «Баччағар Али Маҳрамнинг одамлари нонини ҳалоллаб ейди-да асли. Ғассолга чой узатганими ҳам кўришибди». Аваз кўпдан бери бу ваҳший удумни ўйлаб изтироб чекар, бу забун, меҳнаткаш тўда хусусида бир шеър ёзишни мўлжаллаб қўйган эди. Аммо у шеър ҳали рўё, рўпарасида унга тикилиб турган дўсту агёр

кўзлари аччиқ ҳақиқат эди. Аваз хонга умидвор бир назар билан боқиб деди:

— Шоҳим, муқаддас мусхабда дарж этилибдур-ким, инсон фарзандини азизу мукаррам қилиб яратдик, деб. Мазкур ғассоллар ҳам инсон боласи. Аларни ҳам олло яратган, парвардигорнинг каломини фарз, пайғамбаримизнинг ҳадисини суннат деб билурлар. Аларнинг кўрган хўрликларин насроний ё масиҳий ҳам кўрмас. Ул ғарибларнинг не ёзуғлари бор, ахир? Сўнгги сафаримизда худованди каримнинг даргоҳина покиза тийнат ила топширғучи ким, ахир? Ана шу ғассоллар эмасми? Қозикалон жанобларининг ғазабларига тушунмадим. Эшакнинг меҳнати ҳалол, илло ўзи макруҳ. Тўғри. Аммо мен қозикалон одам бирла эшак фарқига борувчи ёшда, деб ўйлаб хато қилибман чоғи. Шоҳим! Сиздан ўтинчим бор, бир фармони олий берингким, токи алар ҳам жумлаи мўмин каби доруссалтанатингизда эмин-эркин юрсинлар. Бул сифат фармон этсангиз, саккиз беҳиштнинг савобиға ботгайсиз. Аларни ер остидан ёруғликка чиқаринг. Токи муборак номингиз насли башар тургонча эҳтиром ила ёдлангай, шоҳим.

Ҳар тарафдан «Хоним, бу шайтонбаччанинг сўзина учманг!», «Алар оллонинг қаҳрига йўлиққан, манглайларина битилган тақдири азал шул», деган ингичка-йўғон товушлар эшитилди. Муҳаммад Раҳимхон ўнг ёнбошидаги уламоларга қараб қўл силтади. Норози овозлар дарҳол сўнди. Феруз киноямуз кулимсираб Аваздан сўради:

— Сен не деб ўйлайсан, Аваз? Менинг улус лаънатиға лойиқ ишим бисёрми ёинки раҳматиға лойиқ ишимму? Фавтимдан сўнг халойиқ не деб мазаммат қилур?

Авазнинг жавоби тайёр эди. У анча вақтдан бери, айниқса, саройдан кетгандан буён бу ҳақда бот-бот ўйларди.

— Мен бир ожиз фуқаронгизман,— деди у дарҳол,— аҳли шуаро ила фузало қавмиға кўрсатган иноятларингиз таҳсинга сазовордир.

Табибий маъқуллагандек бош силкиди. Аваз оғиз жуфтлаб туриб қолди. Унинг феълини хўб биладиган нозикфаҳм Феруз сас берди:

— Сўлла! Бўғзингда гап турибди, ютма!

Аваз аввалига индамай қўя қолмоқчи бўлди. Хаёлланди. Хоннинг «ютма!» дегани гўё «Қўрқинг-а, юрагинг бўлса айтардинг» дегандек туюлди. У таваккал қилди:

— Шоҳим, мен сизнинг иккала юзингиз оқ бўлишини истайман...

Саломхона бир гувранди. Койиш, таҳдид, таъна эшитилди. Ўтар бобонинг боши қуйроқ эгилди. Табибий томоқ кирди, ҳатто Доғий «Шаккок!» деб бақирди.

Феруз ичидан ўртанди. Ёз ўртасида, Моҳирўй-жаҳонда «олтин бешик интизори» эканлигини эшитганда ҳам бунчалик зил кетмаган эди. «Буни ўлдирсам, маломатга қолурман, аммо тилини кесмоғим шарт», деди ичида. Ғазабини ташига чиқармай, савол ташлади:

— Менинг бир бетим оқ, бириси қорами?

Аваз қалтис, эҳтимол, тузатиб бўлмас хатога йўл қўйганини энди тушунди.

— Мен ундай демадим, шоҳим. Бу калимани айтишга тилим айланса, йигит жоним қўлингизда. Дилингдаги сўзинг — асиринг, тилингдаги сўзинг — ҳокиминг. Аваз беихтиёр ўз сўзининг

қулига айланиб, лолу карахт серрайиб қолди.

Шу пайт эшик зарб билан очилди. Ҳовлиқиб, рус ҳарбий зобитининг кийимида шаҳзода Исфандиёр кирди.

— Афв этгайсиз, шоҳим!— деди у остонада қуллуқ бажо келтириб.— Амрингизга биноан...

«Бу лақма сир очиб қўяди,» деб ўйлади, Феруз ўғлининг гапини кесди:

— Тушундик, бу ёна ўт.

Валиаҳд шаҳзода баланд пошналар этигини тақиллатиб дадил тўрга қараб юрди. Унинг важохати ёмон эди. «Амрингизга биноан...» «Тушундик...» Бу сўзлар Авазнинг дилига ҳадик солди.

Исфандиёр отасининг қулоғига нимадир деб шивирлади. Хон бош силкиди. Шаҳзода гурс-гурс юриб ўртароққа келди.

— Уста бобо, тўй этишдан мақсадингиз на эди?— деди кўкариб.— Ҳар куни туз ичиб юрган тузлигингизга тупуришмиди?

Ўтар бобо пўстинининг оғир этакларини аранг йиғиштириб секин ўрнидан турди. Бир қадам олға силжиди.

— Сўзингизга тушунмадим, шаҳзодам,— деди карахт бир ҳолатда,— тўйга шоҳим ўзлари ҳиммат этиб ризолик бердилар. Дуои жонларини қилиб, элу юртнинг қарзидан қутулдик. На дейсиз, шаҳзодам?

— Бомдодгача манави нонкўрларга,— Исфандиёр Табибий, Мутриб томонга қўл сермади,— манави манфур ўғлингиза шеър айттириб қулиб ўтирибсиз-ку?!

— Шеър айтмоқ гуноҳми, шаҳзодам? Олампа-ноҳнинг ўзлари ҳам шоирлик бобида нодири даврондир...

— Шеър айтмоқ — кўнгил иши. Аммо сипоҳиларга бўхтон ёғдирмоқ, шоҳ хонадонидаги зоти муборақларни ҳажв қилмоқ-чи? Бунга на дейсиз?

— Мен бундай шеър эшитмадим,— деди Ўтар бобо ҳафсаласи пир бўлиб. Исфандиёр Табибийга юзланди:

— Эҳтимол мавлоно Табибий айтурлар тўй оқшоми нечук байту ғазал ўқилганини?

Табибий дадил ўрнидан турди.

— Иштибоҳингиз ўринсиз, шаҳзодам. Али Маҳрамнинг одамлари бўхтон гап келтирган чоғи. Одатий мушоира бўлганлиги рост, вало шоҳимнинг зоти покларига тегадиган байтлар ўқилмади. Аваз айрим мунофиқ, нодон кимсалар хусусида ҳажв айтди. Бу тахлит чистоний байтлар қадимда ҳам олий ҳазратнинг истаклари ила битилур эди.

Исфандиёр тез-тез юриб Авазнинг олдига келди.

— Не ҳажв эди ул, ўқи, итдан тувғон?!

Авазнинг баданига титроқ кирди, беихтиёр мушти тугилди.

— Қайси бирини айтадилар?— деди ғазабини аранг босиб. Исфандиёр қўшқўллаб Авазнинг ёқасидан олди, жазавасти тутиб ўшқирди:

— Ўқи, эш-шак! Менга бағишланган ҳажвингни ўқи!

«Фалони»га ишорани тушуниб, Авазнинг бада-ни музлаб кетди. «Эшитибди иблис. Ким сотди экан? Орамизда хоин йўқ эди чоғи».

Исфандиёр Авазни ёқасидан тортқилаб ҳамон бақирарди:

— Сўллайсанми-йўқми, мараз?!

Аваз индамаса, шаҳзода уни ерга думалатиб тепкилашдан ҳам тоймасди.

— Ёқамни қўйиб юборинг...— деди Аваз хўрли-ги келиб,— кейин...

Исфандиёр унинг ёқасини бўшатди.

— Мен сизни ёмонлаб ҳажв тўқиганим йўқ. Шаҳзода Исфандиёр деган имо бўлса, айтинг.

Исфандиёр кителининг кўкрак чўнтагидан тўрт букланган қоғоз чиқариб, Авазнинг бурнига тақа-ди:

— Мана бу иблисона шеър кимга бағишланган, ўзинггами?

Шаҳзода ортига ўгирилиб отасига ҳасрат қилди:

— Шоҳим, бу мардуднинг тилини кесмасангиз, эртан сизга атаб ҳажв битмоқдин тоймас. Буни қаранг!

Фалон авбошдек лаънат маош олам аро йўқдир,
Ки мажмуи ҳаромизодалар бўлмиш анга чоқар.

Аваз гаранг бўлди: «Падарлаънати шаҳзода чистонни қаердан олди экан? Ўзида бир нусхагина бор эди, дўконга яшириб қўйиб эди. Оқшом буздириб тинтув қилдими?»

Шаҳзода тагин бир байт ўқиб, тўхтаб қолди. Гўё давом этишга номуси келгандай, бир чедда қуни-шиб ўтирган мирзо йигитни имлаб чақирди.

— Ма, ўқи!— деди қоғозни чўзиб. Мирзо шеърни бошидан бошлади.

— Унисини эшитдилар хоним, меъров! Сўнгни байтни ўқи!

Мирзо учинчи байтга келиб, «Аноси...» деди-ю, қўриб Исфандиёрга қаради.

— Оч бузоқдай нега тамшанасан, аблаҳ! Ўқи!

Мирзо чийиллаб шеърни шариллатиб ўқий кетди:

Аноси бирдурур, аммо, отоси сонини билмон,
Эмас дин аҳлидин асло ва ё тарсо билан кофар...

Исфандиёр шеърнинг охирини эшитишга чида-мади. Авазнинг бетига шапалоқ тортиб юборди. Аваз гандираклади-ю, йиқилмади. Ерга тупурди. Кўзлари тинди. Шу ёшга етиб ҳалигача бировдан калтак емаган эди. Хаёлидан «Сен ҳам ур!» деган телба фикр лип этиб ўтди. Қўл кўтарса, шу ерда, отаси, устози, дўсту душманлари олдида бу қутурган шаҳзода уни нимта-нимта қилиб чопиб ташлашини ўйлаб, тишини тишига қўйди.

Аваз кинояли илжайиб сўради:

— Шаҳзода... кимгадир нисбатан берилган мазкур чистондаги авбош ўзимман деб гумон этасизми?

Исфандиёр жоҳиллик ичида, ўйламай жавоб берди:

— Эса ким, валатизино? Ўзингми? Анави муллавачча... Сайфиддин ўлгани йўқ. «Таърифоти шаҳзодаи валиаҳд» деганингни ўз қулоғи бирла эшитибди.

Аваз Сайфиддиннинг мушоира кунги қилиғини эслади. Муллавачча чой баҳонасида бот-бот таш-қарига чиқиб, узоқ йўқ бўлиб кетарди. Қайтиб кириб ҳам Авазнинг оғзидан кўз узмас, ўзича нималарнидир пичирлаб ўтириб, тагин ташқарига отиларди. Муллавачча чистонларни ўғринча ёзиб олганига Авазнинг гумони қолмаган эди. Шуларни ўйлаб оёқларидан мадор кетди. Тақдири бугун, шу ерда ҳал бўлишига кўзи етди. «Эҳ, тўнғиз Сайфий! Мен сени жоҳил, нодон, шухратта-лаб бир сак деб юрсам, одам қонига ташна зулук экансан-ку, ҳароми!»

Исфандиёр чўрт бурилиб, отасининг олдида борди, энгил таъзим этиб, сўровини айтди:

— Олампах, ижозат беринг, волидаи меҳрибоним ҳаққи, мана шу ҳароми Авазни ўз қўли билан жаҳаннамга юбориб, фарзандлик бурчимни адо этай!— Шаҳзода, отам илтимосимни рад этмасин, дея мук тушди.— Мен бундай ҳақоратга чидасман... Ал-қасосулминалҳақ, садағангиз кетай, олампах, рухсати олий беринг...

Табибий қўрқиб кетди. Агар Муҳаммад Раҳимхон «Анинг жонини сенга бағишладим», деса — тамом. Бу ваҳший Исфандиёр Авазни шу турган ерида тилка-пора қилади. Табибий пилдираб тахт томон яқинлашди. Ферузнинг олдида тиз чўкди.

— Бир қошиқ қонимдан кечинг, хоним, содиқ қулингизман. Фақир бир гумроҳнинг тарафин олмоқ фикридан йироқман. Вало икки оғиз арзим бор. Биз ҳазратимни фазлу камол бобида алломай даврон деб билурмиз. Жаноби олийларидек закий зотлар ҳар калима айтур — ақду идрок тарозусина солиб айтур, ҳар иш қилур — тангри таоло ато этган муруватпешалик ила қилур. Зеро пушаймонлиққа ўрин қолмағай. Шоҳим, фикри ожизимча, Аваз битган шеърдан даргазаб бўлмоққа боис йўқдир. Шаҳзодам нечук бу қадар ранжу озор чекдилар — камина англаб етолмай таассуфдам. Биз, содиқ фуқароларингиз жаноби Исфандиёр тўрани тахтингизнинг муносиб вориси деб танурмиз. Наҳот бул тўра салтанат ҳожатларина камарбаста бўлмоқ ўрнига, бир неча авбошларни атрофига йиғнаб, ношаръий юмушлар ила машғул бўлса? Бунга ақли расо кимсанинг инонмоғи маҳолдир. Шаҳзодаинг волидаи меҳрибонлари, марҳаматли маликамиз тасарруфингиздаги жамики ожиза ва заифалар, муслим ва муслималарга бамисли шафқатли онадир. Наҳотки, Аваздек бир шоир йигит ўз онасига сен фалонсан, дея маломат тошини отса? Наҳотки, бадтийнату бадахлоқ бир заифани шаҳзода янглиғ олийнасаб ўғил «онаман,» деб тан олса? Гарчандки, ул аёл бадахлоқ эркан, шаҳзодага она эмасдир. Мантиқ талаби шу эрур, шоҳим. Филжумла, мазкур шеър Исфандиёр тўра хусусинда бўлмай, зоти паст, бадфеъл бир бетавфиқ борасиндадир.

Хоннинг сийрак қошлари чимирилди:

— Муллабачча ўтрик сўллаган дейсизми, мавлоно?

Табибий энтикди.

— Фақирингиз виждоним буюрган гапни айтдим. Табибийнинг гапи ножўя бўлиб, бир чаламулла боланинг сўзлари эътиборга лойиқ десангиз, миннатингиз бош устига, хоним.

Саломхонадаги таранг вазият бир оз юмшандек бўлди. Аваз хаёлан чуқур жар ёқасига бориб қолгандай эди. Тўсатдан Табибий деб аталмиш мана бу хизрсифат киши пайдо бўлдию уни жарга отиб юбормоққа шайланиб турган Исфандиёрнинг қўлларига ёпишди.

Барча хонга кўз тиккан. У оёқ остига қараб қўл силтади. Ишорага тушуниб, Табибий билан шаҳзода ўринларидан туришди. Утар бобога ҳам рухсат бўлган эди, у базўр жойига бориб чўкди.

Хон ўйга толган. У Авазнинг тили заҳарлиги, бировни ҳажв қилишга усталигини билади. Илгари, Аваз саройда юрган кезларида ҳам хон унга «Аваз, фалон касни бир бошла!» деб амр этар, Аваз хондай ҳомийси борлигига ишониб сипоҳию хизматкор аралаш кулги остига олиб шеърлар битарди. Мана энди ҳажв тиғин шоҳ хонадонига

қаратибди. «Кимики ўқ отмоқ ўрганди мендин, анга мен оқибат бўлдим нишона» — изтироб ва надомат ичра тўлғанди Феруз. Калласидан Авазнинг хаёли, Авазнинг густоҳона қилмишлари кетмай қолди. Тўғри, унинг газаллари фасоҳатли, фикрлари тиниқ, назми ўзгалар назмидан зебороқ, Вало, феъли ўз алфози билан айтганда, «бадтийнату зангар». Нияти не унинг? Хон устидан кулиб раият дилига ғулу солмоқми? Феруз уни илк дафъа кўрибоқ Табибийга башорат қилган эди. Бундайларда садоқат рамзи бўлмас, деган эди. Башорати рост келди. Шунча йил сарой тобоғидан насиба еб, ашъорда камолга етиб, атроф жавонибга овоза солиб... охири не бўлди? Сарой қопқасини хайр-хўшсиз ёпиб кетди. Бош силаган раҳнамога раҳматими бу? Гуноҳидан ўтди, саройга қайтсин, деб Табибийни элчи қилди. Келмади. Феруз бирла бир хонада ўтириб гурунг этмакка, бир қозонда пишган таомни емакка ор қилганими бу? Бунисини ҳам кечди. Моҳирўйжаҳонда на бўлди? Халқи олам ичида шоҳга ўлим тилаб, салтанат соҳибининг юзига оёқ тиради. Бунинг учун дарҳол дорга буюрса бўларди. Эси кирар, деди. Илло, эси кирмади. Пишканикка бориб Саид Абдулла тўрани муқаллидона мазах эттирибди. Рост, бу ўғли ўзига ҳам хуш келмайди. Овсар, хуфя тарёк ичиб девонаваш бўлиб қолди. Илло, хонзодаларни ҳар кўринган кимса мазахлаб юрса, қора халқда тобелик, икром, андиша қолурми? Мурдашўйлар бирла мулоқотга киришиб, хоннинг амри маъруфин нописанд этгани-чи? Олло бировни арз сўргувчи, бировни майит ювгувчи қилиб яратмиш. Бу дунёи бебақода арз сўргувчи ила ўлик ювгувчи тенг бўлурми? Асло! Ана энди валиаҳдни ҳажвига қўшибди. Худодан яширмайди, бу нобакор ўғил ҳам ота умидин оқламаётир. Оқпошшонинг зобитлари билан ўрисча шароб ичадир, қимор ўйнаб туришини ҳам эшитди. Илло, не илож қилсин? Яхшими-ёмонми — фарзанд, нодонми-эслими — тахт вориси.

Феруз Табибийнинг илтимосини ўйлаб, унинг зукколигига ичида офарин айтди. Боринги, Аваз ҳалиги чистонни Исфандиёрга бағишлаган бўлақолсин. Мабодо, хон ўғлининг гапига кириб Авазни унга топширса, Исфандиёрнинг барча кирдикорлари, энг ёмони — маликанинг суюқоёқлиги рост бўлиб чиқарди. «Мияси йўқ эшак! — деди хон ўғлини сўжиб. — Мен Фалонман, онам пистонча деб валдирагунча, бу ерда қорангни кўрсатмай гум бўлмайсанми, сарпоёқ!»

Муҳаммад Раҳимхон Авазга зимдан разм солди. Авазнинг қадди расо, бир мўйи қилт этмай, тахт томонга ўктам боқиб турарди. Боядан бери густоҳона сўзларни бисёр айтган бўлса-да, Авазнинг бу туриши хонга ёқди. Неча йилдирки, Феруз Авазга пинҳона меҳр қўйган эди. Буни худодан яширмайди, аммо бандасига билдирмайди. Бу йигитни ўз ўғилларига қиёслайди. Укинади. Гоҳо ичини ғайирлик қурти кемиради. «Э тангрим, менга ҳам шундоқ бир фарзанд ато этсанг на бўлғай эрди?» деб яратганга илтижо қилади. Бугун Авазни Тозабоққа келтиришдан бурун у кўп иштибоҳга борди. Бир томондан, уни жазолагиси бор («Томоғингни ейди кекириб, тўрингга чиқади секириб, деган ношуқур шу. Тилини тиймоқ керак бунинг»), иккинчидан, Авазга мушфиқ падардек жони ачиди. («Анови ақли ноқис шарият пешволари

салла ўрнига калла олишга фатво берсалар, қирчин ёши қийилиб кетажак бу боланинг».)

Феруз икки ўт орасида қовурилиб, ўнг тарафига ўғирилди:

— Муфти жанобларининг фатвосини эшитгаймиз.

Шариатилло махсум қалқиб илгари юрди. Қўлида аллақачон тайёрлаб ўтирган ўрама қоғозини очиб, шошмай, дона-дона қилиб ўқиди:

— Холиқул олам каломи бўлмиш қўрбони шарифни ўғириб, шариат пешволари шундай фатво берадир: тариқатдан тойиб, шариатимизни оёқости қилғон, аъзами салоти олам саналмиш ҳазрати олийларнинг амру фармонидан бош тортиб, аҳли мўмин дилига шайтоний васваса солғон, тарсо қиладирғон юмушлар ила машғул бўлғон беномоз Аваз Утар ўғли... аркони дин ҳукми ила тошбўрон этилсун! Омин, халладаллоҳу мулкаҳу ва салтанаҳу! Илоё, тангри таоло шоҳимизнинг мулкани ва салтанатини боқий қилгай!..

— Биз розимиз, — деди хон бош силкиб. Воятдан бери, Авазга нари борса юз таёқ урилар, деб умидвор ўтирганларнинг нафаслари ичига тушиб кетди. Доғий ирғиб туриб ер тепинди, ғовурда унинг гўлдиргани эшитилмади. Неча соатдан бери ўрнидан жилмай тик турган Аваз беихтиёр бир қадам олға босди.

— Шоҳим, сиздан сўнги ўтинчим бор. Мен қатлимга розиман. Аммо шармандали ўлимдан халос айланг. Мен сиздан дор талаб қиламан. Маҳкумнинг сўнги илтимосини мустажоб этмоқ сиз учун фарздор.

Доғий ўзлигини унутиб, хонга қараб бақирди:

— Ҳали Шариф тарронинг суяги чиригани йўқ, хоним. Марҳаматингизни дариг тутманг. Мен сизга жонимни бағишладим. Бошга — бош, ризоман. Мева беражак кўчатнинг умрини хазон этманг, майли, бир қари сувутнинг¹ жонини олинг! Авазга эллик таёқ кифоя қилур.

Доғийнинг Шариф таррони эслатгани хонга наштардек ботди.

— Аваз дорга осилсин! Доғийга... Эллик таёқ урилсин, — деди у ва юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан турди.

Машваратхона худди ёв чопгандай тўс-тўполон бўлиб кетди. Кўплар Муҳаммад Раҳимхонни танимай қолгандек эди. «Аваз дорга осилсин! Доғийга эллик таёқ урилсин...» Бу қисқа, мудҳиш амрни хон эмас, хон либосидаги беҳис, бежон бир сурат айтгандек, анжуман аҳли гарангсиб, бир-бирига сукутда боқади. Шариатилло махсум «тошбўрон»нинг «дор»га айланганидан қўрққандек, девор паналаб эшикка юрди. Қодирхўжа Миразбоши сардафтарини жузвдонга сололмай, каловланди. Табибий мурдадек оқариб кетган. Қўзлари тўла ёш. Ўрнидан турмоқчи бўлади, тўнининг этагига чалишиб туролмади. Утар бобо қўлларини чўзиб, хон тарафга интилди. Феруз ён эшикда ғойиб бўлгач, изига қайтиб, саломхонани гир-гир айланди, телбасифат, гоҳ вазири акбарнинг, гоҳ қозикалоннинг елкасига қўл суркади. Минг шамлик машваратхонада ўлим қўнғирогидек акс-садо бериб, икки калима фармон янграйди: «Аваз дорга осилсин! Доғийга эллик таёқ урилсин».

¹ Сувут — тол.

Бир навкар Доғийнинг қўлларини қайирмоқчи бўлиб, тирсагидан олди. Кекса мударрис уни итариб юборди:

— Қоч ори, ҳаромзода! Ўзим чиқажакман!

Доғий ортига ўғирилди, хоннинг хосхонасига қараб қичқирди:

— Хўв, ўлаксахўр Мадрайим! Тонгла маҳшарда ёқангдан олгайман! Мавлоно Огаҳийнинг арвоҳи уради сени!

Саломхона ҳувиллаб қолди. Одамларнинг энг сўнгида азадордек бош эгиб, Табибийни қўлтиқлаб олган Мутриб борарди...

Авазни ўрта ҳовлига олиб чиқиб, қари гужумга боғлаб қўйдилар. Утар бобо, юраги сел бўлиб, ясовулбошини излаб кетди. Унинг охириги умиди ясовулбошидан эди. Хон билан тили бир, кўнглини топсам, зора нажот йўлини кўрсатса, дея, оёқлари чалишиб ташқарига отилди.

Доғийни кичик ҳовлидаги терс айвонда бўйрага ётқизишган, ясовулбоши жаллодга йўл-йўриқ бериб турарди. Утар бобо унинг енгидан тортиди:

— Юсуфбой, хон билан бир сўллаш ўзинг. Йигит жони увол боламнинг. Сенга йўқ демайди.

Пайти келганда «уста бобо»лаб тилёғламалик қилиб юрадиган ясовулбоши бу сафар менсимай боқди.

— Иби, бўлар гапни сўлланг, уста бобо. Хон амри вожиб.

Утар бобо Ясовулбошининг киссасига бир тилло ташлади.

— Қўлимдан на яхшилиқ келса қилай... Жоним иним, қариганда мени тириклай сўймасин хон. Бир сўллашиб бер. На жазо бўлса, майли, ишқилиб, ўғлимнинг жони омон қолса бўлди.

Юсуфбой чўнтагини пайпаслаб, сал юмшади:

— Ута қийин юмуш-да бу, уста бобо. Ўзингиз биласиз-ку. Ҳайронман, ҳазрат олийлари рози бўлармиканлар...

Утар бобо ясовулбошининг ён бераётганига суюниб, унинг киссасига жиринглашиб яна бир тилло ташлади.

— Рози бўлади, Юсуфбой, — деди энтикиб, — сен астойдил сўрансанг, рози бўлади, иншоолло.

Юсуфбой ўзини тарозига солиб, тагин бир оз иккиланди-ю, бисмилло деб ичкари юрди. Утар бобо унинг изидан эргашиб борар экан, ясовулбошининг елкасига қоқиб хушомад қилди:

— Ўзингдан ўтқариб сўллайдиган киши йўқ, иним. Бир сўраниб кўр. Авзим омон қолса, сенга берадиганим бор, қўлимда тайёр турибди. Жон биродар, худо хайрингни берсин, бу яхшилигингни икки дунёда унутмасман...

Ясовулбоши саломхонада ғойиб бўлди. Утар бобо юрак ҳовучлаб баланд эшик кесакисига қапишиб қолди. Анча вақт ўтди. Бир замон ясовулбоши қайтиб чиқди. Утар бобо қўрққанидан тиззалари қалтираб ўғириб қолай деди.

— Уста бобо, киринг, сизни хон сўраб турибди.

Утар бобонинг совий бошлаган баданига қайта жон ингандай бўлди.

— Хўп ажаб, Юсуфбой!.. Қуллуқ... Ҳозир киражакман... — Утар бобо шошганидан қоқила-сурила ичкарига йўналди.

Хосхонада Муҳаммад Раҳимхон, вазири акбар Матмурод девонбеги, қозикалон, муфти — тўртовлон чой ичиб ўтиришарди. Утар бобо бўсағада мук тушиб илтижо қилди:

— Хоним, қирқ йилдирки, эшигингизда баҳоли

қудрат хизмат қилаётирман. Илоё, дунё тургунча туринг, бир мўйингиз тўкилмасин... Шаккок боламнинг гуноҳини кечинг, тобад дуои жонингизни қилиб ўтай.

Ферузнинг кайфи чоғ кўринарди. Ясовулбоши хон иккаласигина тушунадиган тилда ишни пиштиб қўйган эди, шунинг учунми, муртини силаб кулди:

— Юсуфбой айтди, Аваз жинни бўлган, дейди. Ростми?

— Рост, ҳаққи рост!— деб ўрнидан туриб кетди Утар бобо.— Жинни бўлмаса, сиздай зоти муборакнинг кўзига тикка боқиб ғўдайиб сўллайдими? Ўзим сезиб юриб эдим. Сўнгги кунларда девонага менгаб ғалати қилиқлар қилар эди занғар. Мулланинг олдига ўтқазиб бир чилёсин ўқитмоқчиман, хоним...

— Жинни бўлган бир касни дорга тортсак нечук бўлур?— деди ясовулбоши ўзини овсарликка солиб. Келишувга кўра, қозикалон гўё аҳли уламонинг фикрини билдирган бўлди:

— Бу юмуш олампаҳонинг муборак шаънига ярашмас. Жинни одамни хон дорга тортибди, деб халқи олам мазаммат этурлар.

Хон ҳам эснаб туриб, марҳамат қилганнамо деди:

— Унда бу жиллини мазористонга олиб бориб, шайх ихтиёрина топширмоқ даркор. Токи диёнатпешалардан ақл-идрок ўрганиб, имони бутун бўлиб қайтсин.

Утар бобо йиғлаб юборди. Худо ўғлини қайтиб берган эди.

— Элтамиз, ҳазратим... ўзим элтиб, чилёсин қилдиргайман... Қуллуқ, сиз бизни ёрлақанган бўлсангиз, худойим сизни ёрлақаб, давлатингизни зиёда қилсин...

Ташқарига чиққанда ясовулбоши Утар бобога суйкалди:

— Уста бобо, бизга деган совғангизни беринг энди...

Утар бобо «Мана сенга!» деб муштининг орасидан бош бармоғини чиқариб кўрсатмоқчи бўлди-ю, тайсаллади. Бу шумшун аблаҳнинг феъли ёмон. Хўп демаса, ҳали мазористонда ҳам ўғлининг бошига не кулфатлар солиб майиб қилдириши мумкин. Утар бобо бармоғини силади. Отасидан қолган гавҳар кўзли узуги қоронғида ялтираб турар эди. Қария кўзи қиймай узукни чиқарди.

— Ма. Билиб қўй, Юсуфбой, бу омонат. Бир куни ўзим сотиб оламан.

— Кўрамиз, баҳосини келишсак бўлди,— деди Юсуфбой ва бебаҳо узукни ўғри чўнтагига яширди.

Уша тунда Авазни Оқмачит қишлоғидаги Зоҳир эшон қўлига олиб бориб топширдилар.

Тафаккур тонги

Оқмачит қишлоғи Амударё томонда, Хевадан ўн чақиримча келарди. Қўли кишанли Авазни сарбозлар етти хуфтонда ўша қишлоқдаги катта мазористонга олиб келишди. От дупурини эшитиб, хонақоҳидан Зоҳир шайх чиқди. Қўлида бир қарич шам. Шайх уйқули кўзларини сарбозларга тикиб хавотирда сўради:

— Хуш кўрдик, азаматлар. Биздин не хизмат даркор?

Бир навқар Авазни елкасидан туртиб олдинга ўтказди.

— Мана бу... худо йўлидан озғон жиннини келтирдик, шайх бобо. Хон ҳазратларининг амри. Гуноҳ-савобини ўзингизга бағишладилар.

— Иншоолло, бул гумроҳни ҳақ йўлига қайтаргаймиз!— деди шайх ва бир қўллаб фотиҳа қилди. Сарбозлар шайхга кишан калитни топшириб, от чоптириб кетдилар. Шайх ичкаридан бир муриддини эргаштириб чиқди. Авазни кичкина ҳужрага олиб кириб қамаб қўйди. Аваз кундузи қаттиқ чарчаган эди. Унинг устига анави лаънати сарбозлар ҳам қишлоққа етгунча отларини қичаб, уни судратма қилиб олиб келдилар. Аваз икки газча келадиган чиркин бўйрага ёнбошлади.

Ҳужранинг на туйнуги, на дарчаси бор эди. Аваз бадбўй бир ҳиддан бўғилиб уйғонди. Зимистон. Эшик тирқишидан ипдек нур тушиб турибди. Аваз тирсагига тиралиб турди. Эшикни тепди. Қирқ ёшлардаги патак соқол, суяги бузуқ, бадбашара киши кирди.

— На дейсан, бетавфиқ?— деди у эшикни тўсиб.

Аваз унга ўқрайиб қаради. Патак соқол беихтиёр йўл берди. Аваз ташқарига чиқиб, гужум олдида туриб қолди. Тоза ҳаводан тўйиб нафас олди, илиқ кузак офтобидан кўзлари қамашди. Мазористон қаровсиз, тиззадан келадиган гиёҳлар қувраб ётар, дўшайиб турган катта-кичик сағаналар тепасида ярим ой шаклидаги моҳча-тунукалар совуқ йилтирарди. Сассиқ ҳужрадан боши оғриб чиққан бўлса-да, Авазнинг руҳи тетик, тирик қолганига ажабланди, шу қабристоннинг қоқ ўртасида қуёшга боқиб, мусаффо ҳаводан нафас олиб тургани унга тақдирнинг буюк муқофотидек туюлди.

Чўзиқ, хаста йўтал эшитилди. «Бисмилло» деб ханақоҳдан Зоҳир шайх чиқди. Бошида ошқоқдек дастор, бир қўлида тасбеҳ, узун чопон кийганигами, басавлат кўринарди. Шайхнинг чап юзида икки энлик чандиқ — мутасаввуфлар тили билан айтганда, «бетига алиф чекилган». Бу унинг жаҳрия тариқатига мансуб эканлигига ишора эди. Аваз шайхнинг тўнига тикилиб қолди. Тўн энгла-ри, этагига каштахиёл билан оятлар тикилган. Омий кимсаларни даҳшатга соладиган бу бежамага қараб Авазнинг кулгиси келди.

Зоҳир шайх ҳам Авазга синовчан боқди. Шукриллоқким, йигирма йилдан бери мана шу авлиёи азиз турбатини кўзига суртиб ётибди. Қўлидан не не бадкирдорлар, жунун табиатли мардудлар ўтмади. Илло бундай кимсани учратмади. Бу йигит жиннига ўхшамайди. Кўзлари тирик, соқол-мурти тоза қирилган, либоси бенуқсон. Қўлини ечсанг, кўкка сапчийман, деб турибди. Ким бўлди? Олло таоло олдида не ёзуғи бор?

— Не қилди, бўтам?— деди шайх Авазга мулоим боқиб,— кўксингга шайтони лаин ғулу солдими? Инжима. Иншоолло, тангрим ёр, анбиёлар мададкор бўлиб, биз дилингдан ул азозилни қувгаймиз, сени тағин тариқат йўлига қайтаргаймиз.

— Менинг тариқатим бошқа, сизники бошқа!— деди Аваз чўрт кесиб.— Аввал қўлимни бўшатиб!

— Ҳов, ман... нишатиб бўшатаман қўлингни, бўтам? Бўшатомайман. Аввал сени инс-жинслардин халос айлай, дилингга яратганнинг тоат-ибодатин солай, андин сўнг сўллашармиз, бўтам. Шайхнинг ҳалимлигини Аваз маккорликка

йўйди. «Бўтам» лаб туриб жонимни олади шекилли бу рўдапо, дея хаёлланди.

Зоҳир шайх барзанги муридига им қоқди. Мурид лапанглаб хонақоҳга кириб кетди. Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди. Аваз, «Падарлаънати ростдан уради шекилли», деб бир сесканди. Барзанги киши шайхнинг буйруғи билан Авазга бир коса сув ичирди. Шайх ичида дуо ўқиб, юзига қўл сурқади. Муридига ўгирилди.

— Бўтам, бу гумроҳни гужумга бойла.

Барзанги Авазни туртиб қайрағоч ёнига олиб кела бошлади. Аваз қаршилиқ қилай деса, қўли кишанда. Унинг устига, барзангининг бармоғи темир қисқичдек экан, ҳар туртганда баданини теши юборай дейди.

Аваз ихтиёран гужум ёнига бориб орқа суяб турдию Зоҳир шайхга писанда қилди:

— Менга қаранг, шайх! Агар жоним саломат қолса, бир кун жазонгизни берурман! Таёқ бугун сизда, эртага у менинг қўлимга ўтажак, унутманг!

Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.

Мурид Авазни гужумга чирмаб боғлади. Ердан даррани олди. «Бошлайми?» дегандек шайхга қаради. Шайхнинг кўзи ташқарида, қабристон томон эшагини нуқиб келаётган қора телпакли кишида эди. Ана, эшаклик киши мазористонга кирди, ана, у эшагини бир ёғочга тезгина боғлаб, хонақоҳ томон юрди. Иби, бу жияни Расулмат-ку? Азонлаб нетиб юрибди? Бирон маъракага айтиб келдимиз?

Расулмат белини боғлаб олган эди. У бир оз ергача индамай келдию Зоҳир шайхга яқинлашгач, ўкраб йиғи берди:

— Ў-ў, шайх бова! Улли дойимдин айрилиб колде-ек!..

Шайх беихтиёр жиянига қараб юрди. Расулмат мункиб келиб, тоғасини қучоқлади. Айтиб-айтиб йиғлади:

— Ажалиннан бурун ўлган дойе-ем!.. Уҳ-ҳўҳ-ҳўҳ!.. Золим хоннинг алинда жон берган дойимов!..

Расулмат, тоғасининг елкасидан бош узиб, лойсупага омонат чўкди. Шайх кўз ёшини артиб, тараддудланди. Довдираб жиянидан сўради:

— Оғамнан... на гуноҳ ўтибди? Юсуф ҳожига нақиб ул-ислом ҳам гап қайтаролмас эди.

Расулмат, қўлрўмоли билан юз-кўзини ишқалаб, жавоб килди:

— Аваз деган бир шоир куфрона шеърлар ойтиб, шаҳзодани мазаҳ этибди. Хон Авазни дорга буюрган экан, дойим орага тушиб, эллик таёқ сўрабди. Хон бу таёқни дойимга буюрибди... Майитни азонда беришди. Жанозага одам йиғнаб, сизга қараб ўтирибмиз.

Аваз гужумга сингиб кетгандек қимир этмай қолди. Қулоғида Доғийнинг сўнги сўзлари янгради: «Мавлоно Огаҳийнинг арвоғи уради сени!» Юсуф ҳожининг ўлимига сабабчи бўлганини ўйлаб, юраги зардобга тўлди. Аваз кўзда ёш билан, овози титраб Зоҳир шайхдан кўнгили сўради:

— Шайх бова, ҳожи ота яхши одам эди. Илоё жойлари жаннатда бўлсин.

Қайта кийингани ичкари кириб кетаётган шайх чўрт бурилди.

— Оғамни сен нердан биласан?

— Мен Авазман. Мадрайимхон олдида раҳмат-

ли ҳожи отам билан тикка туриб жувоб бериб эдик.

Расулмат анграйиб қолди. У шоир халқи девонаваш бўлади, деб эшитган-у, лекин қалигача гужумга боғланган шоирни кўрмаган эди. Зоҳир шайх бир-бир босиб Авазга яқинлашди. У ҳар сафар Хевага борганда акасидан Авазнинг таърифини кўп эшитарди. Доғий, Утар бобонинг бир булбул ўғли бор, назмда Табибийдан қолишмайди, оғзи билан осмондаги қарчиғайни оладиган йигит, деб мақтагани мақтаган эди. Бироқ ҳануз у йигитни учратмаган эди. Тақдирнинг ўйинини қарангки, бугун ўша Аваз занжирбанд бўлиб олдида турибди. Зоҳир шайх оғасидек руҳоний бўлгани билан, оғаси каби сал нарсага ловиллаб кетадиган тажанг, жаҳлдор эмас, кўнгилчан, раҳмдил киши эди. Авазнинг сал бурун айтган густоҳона сўзлари шайхнинг юмшоқ дилини бозиллатиб турарди. Ҳозир у икки ўт орасида анча қийналди. Бир хаёли, «Оғам шул йигитнинг касофатина қолиб ўлди, ур!» деб муридига амр қилмоқчи бўлди. Яна иккиланди: «Бу бечоранинг гуноҳи йўқдир балким. Ҳали айтмади. Оғам бирла хон олдида бирга жувоб берибди. Ул оллонинг раҳматига борди. Анди ўзи мақтайдиган бул йигитни калтақлатсам эрвоқи чирқирамасин». Шайх индамай изига бурилди. Аваз ҳадиксираб тилини тишлаб қолди.

Зоҳир шайх анча ҳаяллаб чиқди. Гужумга яқинроқ келди.

— Қўлларини еч! — деди муридига. — Мен қайтгунимча бул йигитнинг хизматини қилиб, қимирламай ўтир, уқдингми?

Барзанги қуллуқ қилди.

— Уқдим, шайх бова. Айтганларингизни қила-жакман.

Шайх шу кетганча эртасига оқшомда келди. Аваз биринчи кун жуда зерикди. Бир-икки соат мазористон оралайди, сўнг хонақоҳга кириб чўзилиб ётади. Хонақоҳга сиғмай тагин ташқари чиқади. Устини қовжироқ ўтлар, сарғиш қамишлар қоплаган қўҳна қабрларни кезади. Йиллар шамолига дош беролмай ерга қапишиб қолган бу ғариб қабрлар остидаги марҳумлар руҳига қалбан таъзим қилади. Мазористон ҳайбати, мазористон сукунати уни ғамгин, пажмурда ўйлар гирдобига ботиради. «Бу ёлғон дунёда қанча от суриб, нечоғлик жавлон урганимиз билан бир кун борар еримиз шул тупроқ экан, ҳайҳот! Вас, нечун инсон фарзанди инсонийликни ихтиёр этмас? Нечун бир-бирининг кўзига чўп солур, бир-бирининг оёғидан тортур, вақти келса, бир-бирининг бўғзига панжа урмоқдин тоймас? Нечун? Ўзидан кучли кимсанинг товонин ялаб, ўзидан ожиз бир бечорани хўрлаш, риёкорлик, молу мулк орттирмоқ ва ҳайвоний нафсни қондирмоқ йўлида дину имонни сотиш, кичкина бир амал умидида оқни қора деб онт ичиш, қаллоблик, муттаҳамлик, фаҳш ила машғул бўлмоқ... Наҳотки, бундай баднамоликлар одам боласининг манглайига тавқи лаънатдек тоабд мухрланиб қолган бўлса? Одамлар қасамхўр бўлиб кетди. Бир кафт жўғари ё бир сариқ танга илинжида қуръон қучоқлаб қасам ичадилар. Уларнинг ҳарис кўзларига боқиб қўл яқога борадир. Замондин замон ўтиб, уларнинг дилида яхшилик, мурувват, ҳамият, инсофу адолат чироғи ёнармикан ёхуд то қиёмат қадар шундай бадсиёқлик ботқоғида расвои олам бўлиб қолармиканлар? Модомики, бу рўйи жаҳонда беш кунлик меҳмон экансан, атрофингга боқиб фикрат

қилсанг бўлмасми? Мана бу ерда абадий маскан қурган мўминларнинг ичида такаббури йўқмиди? Олчоқ-очкўзи, ҳаромиси, кисавури, мардумозори йўқмиди? Оқибат, топган-таянгани не бўлди? Уч газ қаро ер! Наҳот уларнинг кечмиш умри бизларга ибрат сабоғи бўлмаса?»

Шайх қайтганда Аваз хонақоҳ олдидаги лойсу-пада ўтирарди. У қариянинг ҳурмати учун ўрнидан турди. Шайхнинг муомаласи кечагидан ҳам мулоим, ҳатто кишини андак ажаблантирадиган эди. У супа четига омонат ўтирди. Марҳум биродарининг руҳига қуръон тиловат қилди.

— Ҳожи отамнинг тили аччиқ бўлса-да, кўнгли тоза эди, ҳайф кетди,— дейди Аваз секин. Шайх бош чайқайди.

— Нетамиз, бўтам. Оллонинг ирдаси шул экан.

— Мадрайимхон бўлмаганда орамизда юрарди,— эътироз оҳангида деди Аваз. Шайх уф тортди.

— Хон беёзуқ бир қари одамнинг қонин тўқди. Буни худованди карим ҳам кечирмагай. Яратган эгам «Лоюҳиббуз-золимин»¹ деб қўйибди. Ул золим тонгла маҳшарда жувоб бергай.

Шайх чехраси очилиб Авазга боқди.

— Падари бузкрукворингиз бирла сўллашдим. Жанозага келибди. Бай-бай-бай, бу Утар бобо бағоят фариштали одам эканлар. Мавлоно Табибий ҳам ташриф буюрди. Аларнинг илтимоси булдириким, Авазга айтинг, ношоён юрмасин, ҳафта сўнгинда хабарламоққа борурмиз, дедилар. Фақир, Авазингиз марҳум биродарим Юсуф ҳожи сингари топиб сўзлар экан, биз афв этдик, дедим.

Аваз хўрсинди. Уйдагиларни, хусусан онаси Гулхоним бибини, хотини, синглиси, ўгли, қизини эслади. Энди бу ташландиқ мазористонда қандай умр ўтказади, неча кун, неча ой юради? Ахир, қачондир «жинни Аваз» ўзига келар, Зоҳир шайхнинг ижозати, арқони диннинг фатвоси ила уйига қайтар. Аммо қачон? Унгача Аваз не иш билан машғул бўлади? Саланглаб юраверадими?

Аваз шайхга юзланди:

— Шайх бова, мен бекорчиликни ёмон кўраман. Менга қоғоз-қалам берсинлар. Кўнглимдаги гапларни ёзиб юрмасам, ёниб кетажакман.

Шайх сергак тортди.

— Бўтам, ношаръий байту ғазал битиб, мени балои азимга қўйманг. Али Маҳрамнинг одамлари мазористонни хўб билурлар.

— Қўрқманг, мен ишқий ғазаллар битаман.

Уч-тўрт кунгача Аваз мазористондан чиқмади. Шайх берган патқаламу бир-икки бурда қоғоз билан овора бўлди. Бир бурчакдан, ёввойи бодом тагидан холи гўша топиб олган. Уззукун ўтириб хаёл суради, беш-олти байт шеър битган бўлади. Шайхга берган ваъдаси эсида ҳам йўқ, нуқул тириклик, қўли қадоқ бечоралар, муттаҳам қо-кимлар, авом халқни лақиллатадиган сўфий имомлар ҳақида ғазабноқ сатрлар битади. Қабристон сукунати, кўксини ўртаётган ўқинч, алам, ҳақорат патқаламни бир дам тўхтатмайди, варақнинг иккала бети, хошиялари ажи-бужи майда ҳарфлар билан тўлаверади. Шеърдан зерикса, хонақоҳга кириб, Зоҳир шайхнинг охира азобларидан сўзловчи ёхуд авлиёю анбиёлар ҳаётидан

ҳикоя қилувчи саргузашт китобларини ўқийди.

Зоҳир шайх кун ора Хевага, оғасининг маърака-сига кетади, оқшомлатиб қайтади. Анави олакўз барзанги лом деб оғиз очмайди, куни бўйи гужум тагида осмонга қараб ётади. Гоҳо, «Шу ердамисан, осий банда?» дегандек, бошини кўтариб Авазга қараб қўяди. «Худди садоқатли кўппакка менгайдди,— кулади ичида Аваз,— бир оғиз гапирса-чи бундоқ, дардини айтса-чи... Шайх дуруст одам экан. Отам унга ҳады-пады бериб, тайинлаб қўйганмикан, ишқилиб муомаласи ширин... Токайгача марҳумларга қоровул бўлиб юраман? Бир атрофдаги қишлоқларга тушиб айланиб чиқсаммикан? Назр-ниёзга келган қаттиқ-қуруқ нондан ўладиган бўлдим-ку, ахир».

Бир куни Аваз пешинда дарвозага қараб юрди. Шайх Хевада, барзанги гужум тагида мудраб ётарди. Аваз ғийқиллатиб эшик очганда у думалаб туриб югуриб келди.

— Хўв, тўхта! Нерга борасан? Шайх бова сени кўчага чиқмасин, деган.

Аваз ердан кетмонсопдай узун калтак олди.

— Манов билан уриб каллангни ёраман! Ирил-ламай жойингга бориб ёт! Тезда қайтиб келаман.

Барзанги ярим йўлида тўхтаб қолди. Аваз илдам чиқиб кетди.

У буғдой ўрилган сап-сариқ майдонлар, шолиси боғлаб қўйилган бўлтак-бўлтак отизлар ёқалаб кичкина арава йўлга чиқди. Кунчиқарга қараб бир-оз юрди. Суви милдираб турган энли ариқ келди. Аваз ариққа ташланган яккачўпдан ўтиб, бир зум тайсаллади. Рўпарада оппоқ қилиб оқланган кичкина уйлар ярқираб кўринарди. У — Урисқишлоқ. Кейинги йилларда Хева атрофида янгича тарзда қурилаётган қишлоқлар пайдо бўлаётган эди. Бу қишлоқларда, асосан Русиядан қувғин қилинган сиёсий маҳбуслар яшарди. Аваз ҳанузгача улар билан мулоқотга киришмаган, бу қишлоқ аҳлини шунчаки оқпошнинг фуқаролари бўлса керак, деб ўйларди. Ҳозир Урисқишлоқ Авазни маҳлиё этар, бораё деса, хон одамларидан биронтаси таниб қолармикан, деб иккиланар эди.

Аваз икки йўл ўртасида ўй суриб турибди. Тўғрига юрса, кўҳна Оқмачит қишлоғига боради, чапга юрса — Урисқишлоққа. Рус манзили, русларнинг ғалати ҳаёт тарзи, олисдаги ярқираган оппоқ уйлар уни соҳирадек имлайди. Аваз, йигит иши таваккал, деб чап томонга бурилди.

Қишлоқ жуда ғалати экан. Кўчанинг кираверишига Хевадаги каби тош ётқизилиб, ораста қилинибди. Икки тараф ёш ниҳоллар, тол, терак. Уйлар бежирим, кирар ерига ёғоч соябон ясалган. Ҳовлиларга тартиби билан мева дарахлари экилган. Русларда девор расм эмас шекилли, қўшни ҳовли панжара билан ажратилибди. Кўча тараф ҳам панжара. Ҳовли бурчакларида бузоқ, кичкина темир катакларда товуқ кўринади. Аваз кўча бошидаги битта ҳовли рўпарасида тўхтаб, ичкарини томоша қилди.

Уй олдида, офтобрўяда эллик ёшлардаги, келбатли, ялангбош киши ўтирибди. Эгнида қўйлаги йўқ, энгсиз қора либос кийиб олибди. Билаклари чўндай қоп-қора, йўғон. У Русиядан сургун қилинган сиёсий муҳожир Иван Авдеев. Иван бир газча келадиган ёғочни тикка қўйганча болта билан чопяпти. Бир замон ён эшиқдан узун қўйлакли ориқ аёл чиқди. Эридан нимадир сўради.

¹ Лоюҳиббуз-золимин — худо золимларни кечирмайди.

Иван бош ирғаб қўйди. Аёл кершиб кўча тарафга қаради. Сўнг шошилиб:

— Ваня, смотри, чужой!— деди. Иван бош кўтарди. Кўча ўртасида кичкина саллали, енгил тўн кийган йигит турарди. Иван ўрнидан қўзғалди. Ажабланиб, бежтиёр бир одим юрди. Бегона йигит, бировнинг ҳовлисини томоша қилганига хижолат бўлди, аста ўтиб кета бошлади.

Иван бир зум ўйланиб қолди. Унинг Хоразмга кўчиб келганига бир йилча бўлди. Шундан бери мана шу Ўрисқишлоқда яшайди. Қалигача маҳаллий одамлар билан тузук-қуруқ гаплашолмади. Ерликлар билан муомалага рухсат йўқ. Қалиги ўзбек ким бўлди? Бу томонларда нега адашиб юрибди? Ахир, рус қишлоқларини кезиш хон фуқароларига ман этилган-ку? Хон айғоқчилари пайқаб қолишидан чўчимайдими? «Юракли йигитга ўхшайди, бир гаплашмайманми?» дедию Иван тезда эшикка чиқди. Аваз йигирма қадамча нарида ён-верига аланглаб кетиб борарди.

— Эй, джура, стой!

Аваз ўгирилди. Бояги ярим яланғоч ўриснинг лўкиллаб келаётганини кўриб, тўхтади.

Иван Авазнинг олдига борди, илжайиб қўл чўзди:

— Салям, джура!

Аваз индамай қўл берди. У рус фуқароси билан илк дафъа қўл олишаётган эди.

Иван кўришиб бўлди, у ёғига нима дейишни билмай каловланиб қолди. Нихоят, кўкрагига нуқиб деди:

— Меники... Иван... Сеники как? Рахим? Камиль или...

Аваз бу киши исмини сўраётганини тушунди.

— Мен... Аваз,— деди у негадир ийманиб. Иван севиниб кетди.

— Хорошо! Аваз, айда, меники уй киради?

Иван тирсагидан олди. У, бегона йигит дабдурустдан бир ўриснинг уйига киргани кўнармикан, деб ўйлаган эди. Йўқ, Аваз итоаткорона эргашди. Аслида, Иван маҳаллий ўзбеклар билан суҳбатлашмоққа нечоғлик, илҳак бўлса, Аваз ҳам рус кишилари ила икки оғиз гаплашишга орзуманд эди.

Олма тагидаги қўлбола курсига бориб ўтирди-лар. Ичкаридан патнис кўтариб Соня чиқди. Аваз бежтиёр ўрнидан қўзғалди, аёл кулиб бош ирғади. Иван унга ишора қилди:

— Соня... меники хотун...

Аваз бу ориқ, чувак юзли, кўзлари ғамгин аёлга тикилиб қарашга ботинолмай, атрофга кўз югуртирди.

Аваз русларни илгари ҳам учратган эди. Одатда улар маҳаллий халқни менсимайдиган олчоқ савдогарлар, калондимоғ элчилар ё Амударёнинг ўнг соҳилидан хон саройига турли мактублар, шартномалар келтириб турадиган бойвачча ҳарбийлар бўларди. Хон саройидаги табибларга маслаҳатгўй айрим дўхтирларни ҳам билади. Улар ўзларини оқпошшонинг Хоразм элидаги мухтор вакилидек тутуди, бировни яқинига йўлатмайди, фуқаро билан кўришмайди. Кўҳна аркини кўриқловчи рус аскарлари-ку, ғирт аҳмоқ. Қимор ўйнаб, мусаллас ичишдан бўшамайди. Ҳа, Аваз руслар билан кўришган-у, аммо мана бундай юзма-юз ўтириб чой ичишмаган эди.

Соня кириб-чиқиб, ёғоч супани мева-чевага тўлдирди бошлади. Авазга русларнинг емиши,

идишлари, уй кийимлари, муомаласи — барчаси ғалати, ғайритабиий туюлди. Уларнинг нонлари ғишт сингари тўртбурчак бўларкан. Идишлари аксар шишадан. Қанд, олма, мураббо, узум — ҳамма нарса шиша идишга солиб қўйиларкан. Бошьяланг ўтириб таом ейишаверар экан. Ҳар одамга биттадан темир қошиқ, биттадан темир паншаҳача. Олдинга ликопча қўйиб, сопли пиёлада чой беришар экан.

— Бери, джура!— деди Иван дастурхонни кўрсатиб. Авазнинг ичи куйиб, чанқаб ўтирган эди, иссиқ-иссиқ чой ичиб ҳовурини босди.

Тушлик ниҳоясига етди. Иван Авдеев бу озода кийинган, кўзлари тийрак йигит билан қандай гаплашишни ўйлаб бармоқ тишлаб қолди. Жуда гаплашгиси бор-у, тил билмагани чатоқ. Бугун Сотим келиши керак. Кечикяпти. Урганчга бориб янги газеталар олиб келмоқчи эди. Сабр қилиб турсин-чи.

Иван билан Аваз «меники-сеники» қилиб яна бир муддат имо-ишора орқали гаплашган бўлдилар. Аваз истиҳолага борди. Бегона бировникида анча ўтириб қолдим, энди кетай, деб қўлини кўксига қўйди, Иванга миннатдорчилик билдирди. У хайрлашиб энди жўнамоқчи эди, эшикдан қора чарм халта кўтарган бўйдор, соч қўйган бадқовоқ киши кирди. Иван қувониб кетди.

— О. Сатим, дорогой!— деб иккала қўлини кўтарди. Сотим Авазга ўкрайиб қўйди-ю, тарс-турс юриб келиб курсига ўтирди. Қўлидаги чарм халтани гурсиллатиб ерга қўйди. Човгумдан темир кружкага шўриллатиб чой қўйди. Кружкани бир сипқариб бўшатди. Кейин энги билан оғзини артиб, Авазга қаради.

— Сен кимсан? Ўрисқишлоқда нетиб юрибсан?

— Мен шоир Авазман. Дала айланиб шу ерга келиб қолдим.

Сотим Авазга бошдан-оёқ разм солди.

— Мен сени соққолдош деб юрибман. Еш экансан. Мозористонда турибсанми?

Аваз бу ўрисбашара мусулмоннинг кароматига ажабланиб, бош ирғади.

— Саройдаги гаплардан хабарим бор,— деди Сотим,— Исфандиёрни боплаб шарманда этганинг, дор, мозористон... Барини биламан. «Халқ» деган шеъринг ёқади менга. Шундай шеърлардан кўпроқ ёзиш керак.

Иван Авдеев икки ҳамюртнинг суҳбатига қулимсираб қараб турибди. Сотим унга ўгирилди. Русчалаб нимадир деди. Иваннинг ранги ўзгарди, тундлашди. Сонянинг ғамгин кўзлари баттар маъюс тортиди, лабларини тишлади. Авазнинг қулоғига «поэт», «сатира» деган нотаниш сўзлар кирди. Сотим яна чулдираб, бир нимани узоқ тушунтирди. Иваннинг чехраси бир оз ёришди. Сотимга куйиб-пишиб нимадир деди. Сотим Авазга юзланди.

— Иванга ҳам «Халқ» маъкул бўлди. Айниқса, охирги байти. «Кўзларин оҳиста-оҳиста очса замон» деган сўзларинг. Бундай шеърлар авом халқнинг кўзини очишга ёрдам беради, дейди Иван.

— Оға, узр, мен исмингизни билмадим...

— Сотим. Сотим ўрис десанг. бутун Хева билади, сен нечук билмайсан?

¹ Соққолдош — тенгдош, тенгкур.

Авазнинг эсида: бир-икки марта «Сотим ўрис» деб эшитгани бор. Лекин уни кўрмаган, нега «ўрис» дейишларини ҳам билмас эди. Тасодифни қарангки, у билан юзма-юз гаплашиб турибди.

— Ога, Иван тўрага айтинг, бундай шеърларим кўп. Хоҳишлари бўлса ўқийман.

— Аввало, Иван — тўра эмас, ўзимизга ўхшаган заҳматқаш. Қани, ўқи-чи.

Аваз янги битган қитъасини ўқиди:

Сипохи пора истар,
Мулла ижора истар,
Бечора чора истар,
Бир чора замон борму?

Сотимнинг қовоғи очилди. У шеърни сўзма-сўз таржима қилди. Иван завқдан бош чайқаб қўйди. Соня қаҳ-қаҳ отиб кулди.

— Бунтар!— деди Иван Авазнинг қўлини сиқиб.— Такое время настанет! Обязательно!

— Сени исёнкор экан, дейди Иван,— деб тунтирдди Сотим,— бечоранинг дардига чора бўладиган замон албатта келади, деб турибди.

Аваз бегоқатланиб:

— Қачон келади ахир, ўлгандами?— деб юборди.

— Бу бошқа масала. Ҳали кўп сўллашамиз сен билан,— деди Сотим ва эгилиб чарм халтани кавлади. Даста-даста газета-журнал олиб катга қўйди. Кўпчилиги рус алифбосида эди. Аваз суқланиб қараб турди. Сотим халта тагидан араб ёзувидаги газеталар ола бошлади: «Вақт», «Таржимон», «Ҳурмат».

Ниҳоят, Аваз хайрлашиб ўрнидан турди. Сотим ўрис уни кузатиб кўчага чиқди. Эрмак қиларсан, деб тўрт букланган битта газета берди. Тайинлади:

— Кундуз куни бу ёқларга келма. Хон одамларнинг кўзига кўринсанг, балога қоласан. Керак бўлсанг, сени ўзимиз топиб оламиз.

Аваз орқасига қарай йўлга тушди. Кўнгли сайрайди. Кўнглида ўзаро зид, чалқаш фикрлар, саволлар, иштибоҳлар... «Сотим ога нега соч ўстириб, ялангбош юрибди? Муҳтасибнинг қаҳридан қўрқмайдим? Иван-чи? Пайгамбарлик қилиб, камбағалнинг дардига чора бўладиган замон албатта келади, деди. Керак бўлсанг, топиб оламиз, деди Сотим ога. Қачон керак бўлар эканман?»

Кун ботай деганда Аваз мозористонга етиб келди. Зоҳир шайх эшикда аланглаб бесаранжом бўлиб турар, барзанги ташқарида, ариқ-зовурлар ёқасида ер тимирскиланиб юрарди.

— Оҳ, бўтам, нерларда юрибсан-а?!— деди Зоҳир шайх севиниб ва бир қадам олға талпинди.— Қарасам, йўқсан. Қочиб кетдингми, деб жоним қолмади.

— Қўркманг, шайх бова. Ўғри эмасманки, қочсам. Энди мозористондан бир қадам жилмайман.

— Жилма, бўтам, — деб, ичкарига йўл бошлади шайх,— хон эшитса, соқолимни қирдириб, сазойи қилдиражак. Юр, томоқ е, насиба олиб келдим.

Аваз хонақоҳ бурчагига ўтириб, қора чироқни ёқди. Шу куни тун бўйи ухламади. Сотим ўрис берган газетани ўқиб тонг оттирди. Сўзма-сўз, ҳарфма-ҳарф, қайта-қайта ўқиди. Оренбургда чиқадиган бу газета «Урал» деб аталар, уни большевиклар нашр этарди.

Тонг ёришди. Авазнинг қон-қонида илгари ўзига нотаниш бир туйғулар туғён урар, юраги ду-

киллар, фикри тиниқлашиб, шуурида алланечук бир янгилиниш содир бўлгандек эди. Бу шоир онгида куртак ёзаётган янги тафаккур тонгининг нишонлари эди.

Махфий гуруҳ

Аваз оромини йўқотди. Унинг оёқ-қўли озод бўлса-да, ихтиёри банд этилгандек эди. Қўли ишга бормайди. Неча кундирки, бир сатр шеър ёзгани йўқ. Хаёлидан Ўрисқишлоқдаги ажиб манзара кетмайди: камсуқум Иван ога, ғамгин, сузук кўзли Соня хоним, дарвешона сочлари елкасига тушган важоҳатли Сотим ўрис... Аваз туш кўргандек эди. Кўнглида ифодасиз бир умид, ҳаяжон ила ўша дилхуш рўёнинг такрорланишини интиқ бўлиб кутади, кунлар ўтган сари юраги бозиллайди, наҳот энди улар билан қайтиб кўришмасам, деган гумондан вужуди ларзага тушади. Гоҳ таваккал қилиб Ўрисқишлоққа бормоқчи бўлади. Сўнг, Сотим ўриснинг гапини эслаб, ўзини тияди. «Керак бўлсанг, ўзимиз топиб оламиз, деди-ку Сотим ога. Бир гапли одамга ўхшайди».

Шундай дея ўзини овулган бўладую баъзи кунлари дарвоза олдига чиқиб, олида ярқираб турган оқ уйларга узоқ-узоқ тикилади. Етиб бўлмас оппоқ қорли чўққиларга қарагандай соғинч ва армон билан тикилади. Мана, ҳозир ҳам у мозористон олдиди дўнгликда ўтирибди. Енидан Сотим ўрис берган газетани олди. Газетанинг иккала саҳифаси ёд бўлиб кетган бўлса-да, қайта кўз югуртирди. «Муҳаррир — Ҳусайн Емошев» деган ерига тикилиб қолди. «Одам боласининг ақли бовар этмайдиган гапларни топиб ёзибди. Бу Емошев ўн алломанинг билганини билади шекилли». Аваз газетадаги бир шарҳи ҳолни қайта ўқиди: «Ўзини афкор оммасининг тили ҳамда қулоғи деб юрмиш «Вақт» газетасин ноширлари бир турлук ривоят ёзмишларким, бу ривоят мазкур сўзлар ила ифодаланибдир: гўёки, мазлум халқни истибдод панжасидан халос этмоқ учун одил ҳокимлар етиштириб, мунтазам маҳкамалар тузиб адолат юритув, йўл, пошта, тилгроф, кўпир шекилли нарсалар ила мамлакатни имор этув лозим, дейиладир. Тагин хастахоналар очиб, бир чўх бечораларнинг имдодина етишув, ҳифз-сихат қонунларини амалга қўйиб, халқ саломатлигини сақлов каби бир тўда ишлар борким, ибтидоий мактаблар очмай туриб буларни вужудга келтирув асло мумкин эмасдир, деган ваъздин иборатдир. Шулу ўринда муҳтарам «Вақт» газетасин мусаннифларина бир савол ила мурожаат этмоқни лозим кўрдик. Афандилар, бул замонда ҳоким адолатли бўлурми? Агарчи ул ҳоким заҳматқаш тарафин оладиргон бўлса, ҳоким этиб қўйилурми? Асло! «Вақт» ноширлари ислоҳот ўтказилишини таклиф этадилар. Эзилган, куйган эл ўз тарихинда бисёр ислоҳотларни бошидин кечирган, локин нони бутун бўлмаган. Ислоҳот ўтказиб, одил ҳоким, одил бек ёхуд одил князь тайёрламоқ ножоздир бильакс, ўша зolim бекларни хонлари ва императорлари ила Адам саҳросина гум этмоқ лозимдар. Зеро чириб, умрини битказган оғочнинг қисмати — аррадирикм, анинг ўрнига янги нави-ҳоллар ўтқазилсин...»

Аваз газетани қайта-қайта ўқиди-ю, аммо

Имор — обод, фаровон.

«Вақт»да мунозара тарзида босилган мақоланинг мағзини чақолмади. У шу пайтгача эзилган халқнинг дардини енгиллаштириш учун мустабид бой ва бекларни инсофлиси билан алмаштириш керак, деб ўйлар, солиқларни камайтиришни орзу қилар, ер, сувдан фойдаланишни, вақф ерларни озайтириш, хон ва хонзодалар тасарруфидаги экинзорларни бир қадар чеклаш тўғрисида хомхаллар сурар эди. Шеърларида мулкдорларни аёвсиз фош этиб, уларни худодан қўрқишга, бевабечораларнинг кўз ёшини тўкмасликка ундарди. Мана бу газета бўлса бутунлай бошқа нарсани ёзибди. У боёну бекларни адолатга чақириш ёхуд ёмонларни яхшилари билан алмаштириш керак эмас, аксинча уларни тамоман йўқотиш лозим демоқда. Ҳатто хоннинг ўзини тахтидан маҳрум этмоқ даркор эмиш. Хон тахтдан тушгани билан ўрнига бошқаси чиқади-ку? Мутриб оғанинг гапи тўғри. Оқсоқол кетса, қорасоқол келади. Бари бир, халқнинг бири икки бўлмайди. Сўнг, тахтга ўн панжаси ила ёпишиб ўтирган бу Мадрайимхонни ким тушира олади? Петербургда оқпошшодай ҳомийси уни тахтдан туширишга йўл қўядими?

Минг ўйлангани билан бу дилгир сўроқларга Аваз жавоб тополмас, кўнгилдаги чигилини ёлғиз Сотим ўрис билан Иван еча билишини тушуниб турарди. Улардан эса, мана неча кундирки, дарак йўқ.

Юракни зардобга тўлдириб кун кетидан кун ўтапти. Худди беқут йилдек оғир, машаққатли, тунд кунлар...

Бир сафар чошгоҳ маҳали Аваз мазористон эшигига чиқиб, одатча олисадаги оқ уйларга тикилиб ўтирган эди, уч-тўрт қорага кўзи тушди. Улар шошмай қабристон сари келишарди. Бир вақт Аваз Матпанони таниб, ирғиб турди. Севинчи, гинаси айқаш-уйқаш бўлиб олга юрди. Бир оздан кейин ўғлини таниди. У икки аёлнинг ўртасида ирғишлаб келарди. Аёллар юзига турма рўмол ташлаб олган, Аваздан кўз узмасди.

Матпано югуриб келиб Авазни бағрига босди. Бир ёқдан Жуманиёз бўйнига осилди. Синглиси Ёқутжон овозини қўйиб йиғлаб юборди. Розия эрининг елкасини сийпаб кўзига суртди, пиқиллаб йиғлади.

Илғи товушига хонақоҳдан Зоҳир шайх чиқди. У лойсуна четида омонат ўтирган меҳмонлар билан бош ирғиб саломлашди, ўтириб қуръон тиловат қилди. Ёқутжон тугунчакларини очиб, дастурхон ёзди. Сомса, ёғлиқ патир, яхна гўшт қўйди. Шайхнинг барзанги хизматкори мўл-кўл таомни кўриб бир тамшанди, мис кўзани кўтариб сув келтиргани лўкиллаб кетди.

Ёқут акасининг тунд юзига, устара тегмаган соч-соқоли, кирлаган ёқасига қараб яна пиқиллаб йиғлади.

— Мен ўлганим йўқ, бас қил, Ёқут,— деди Аваз,— кўпи кетиб, ози қолди. Бир кўрмаганим шу хонақоҳ эди.

Ёқут ёнидан кафтдай кўзгу олиб берди.

— Афтингизга бир қаранг, оға... Ҳеч.. бундай юрмас эдингиз.

Жуманиёз «Ака, бу ёқда нишатиб юрибсиз, юринг, уйга кетайлик», деб отасига ёпишди. Аваз кулиб ўғлининг бошини силади.

— Болажон, мен мана шайх бованг билан сўллашиб ётибман. Сўзимиз тамом бўлсин, сўнг бора-жакман. Сенга бир тақя ошиқ олиб бораман.

— Иншоолло! — деди Зоҳир шайх жағида ёғлиқ патирни эзгилаб.— Оллонинг даргоҳи кенг. Ол, қулим, деб зора ҳазрат олийларининг кўнглига муруват солса, рухсат бўлғай!

Матпано боядан бери хижолатомуз ўтирарди. Эғнида йўл-йўл қалами яқтак, мисранг кўкраги очик, оёғида қора амиркони этик, бошида шерози телпак. Аваз зоҳиран бир қаноат ила йигитга тикилди. Баҳор, Боғча дарвоза, Матпанонинг йиғлоқи товушда ваъз айтиб тургани келди кўз олдига. Сўнг саратон, дўкон айвонида ғужанак бўлиб ўтирган патак соқол, беҳол ва дарбадар қаландар йигитни эслади. Уни рўпарасидаги мана бу дуркун, аъзои баданидан куч ёғилиб турган полвонга таққослади. Назарида у сувдан чиққан товуқ бўлса, бу — кўкка учаман деб турган лочин эди. Аваз ўз дардини унутиб мамнун илжайди. Кўксини пинҳоний ғурур чулғади. Ахир, шўрлик «товуқ»нинг учқур «лочин»га айланишига имдод этади-ю, суюнмасинми?

Езда, Мутриб, мана бу собиқ қаландар йигит учаласи ҳандалакхўрлик қилишгандан кейин бир қафта ўтказиб Матпано яна дўконга келди. Бошида учлик қалпоғи ҳам, кашкули ҳам йўқ. Патак соч-соқолдан воз кечибди. Оёғида эски чорик, бошида эскироқ тақя. Умид, озор, қўрқув аралаш остона ҳатлаб, пойгакка омонат чўккалади.

— Мана, оға, одамбашара бўлиб келдим,— деди аста,— на десангиз, ихтиёрим ўзингизда. Мен бир гувала лойман, истанг — хум ясанг, истанг — гултувак.

— Сенга қандай юмуш топсак экан, Матпано? — деди Аваз унинг сўзларидан завқланиб.— Кўнглинг на иш тилайди?

— Кўнглим... меҳнат тилайди,— деди Матпано мўлтираб,— терлаб-терлаб, жаҳл ичинда ишласам дейман. Энди билдим, йиғламоқдин фойда йўқ экан. Кўзёшга ғарқ бўлиб ўлгандан қора терга ботиб ўлган афзал экан, оға...

Аваз таниш-билишларини ўртага солди. Матпанони Хевадаги пахтачи бой — Соғиндиқнинг заводига ишга жойлаб қўйди. Унга Дешан қалъадан ижарага бир ҳужра топиб берди. Шу-шу, Матпанонинг оғзи қулоғида. Ўтар бобони ота, Авазни оға тутинди. Бўш бўлса, югургилаб келаверади. Катта ҳовлининг майда-чуйда юмушларини бўйнига олган ҳам шу.

Матпано Ўтар бобоникига қатнаб юриб Амажон билан танишди. Асли қишлоқ боласи эмасми, у бот-бот далани соғинар, заводдаги жиншиналар шовқинидан кўра кўм-кўк экинзорлар, пўрсиллаган ер ҳиди, тилла хирмонлар гашти, андак талх исли сўлиган бедалар учун жонини беришга тайёр эди. Шунинг учунми, тез-тез Пишканикка бориб, Амажон дойсига қарашиб турарди. Аваз Пишканик деганда Матпанонинг энтикиб кетишини кўриб, унинг даладан бўлак илинжи ҳам борлигини пайқагандай бўлади. Ҳозир ҳам Матпанога кўз қисиб сўради:

— Қалай, Пишканикка бориб турибсанми?

Матпано бу гапни таъна маъносида тушунди: «Бизни хабарлашга вақтинг йўқ, Пишканикка бориб тургандирсан...» У астойдил узрини айтди:

— Оға, мен аҳмоқни койиманг. Юз марта айтдим Ўтар бобомга. Аваз оғамни бир борлаб келай, дедим. Ошиқма, деб юбормади. Хоннинг қаҳри қайтмабди ҳануз. Али Маҳрам билан анави валиаҳд ўғли то ҳануз, Авазга бекор раҳм

қилдингиз, энди бизни баттар мазахлайди, деб ғингшиб юрибди экан... Оқшом, мана Жуманиёз «ака»лаб туриб олди. Сўнг бобом майли, деб ижозат бердилар.

Аваз отасининг эҳтиёткорлигини тушунди. Уч-тўрт кундан хон айғоқчилари қаландар қиёфасида келиб, «жинни Аваз»нинг ҳолидан хабар олар, Зоҳир шайх уни қандай жазолаётганини кўриб кетишарди. Кейинги пайтларда шайх муриддини кўчага тез-тез чиқариб турадиган бўлди. Олисдан эркак қораси кўринса, у то мозористондан ўтиб кетгунча Авазнинг қўлига кишан солиб қўярди.

Матпано нохуш хабарлар келтирди. Мадрайимхон «Авазни бориб кўрсанглар, бошларингга Доғийнинг кунини соламан», деб Табибий билан Мутрибга қасам ичирибди. Табибий бетоб эмиш, мусалласга муккасидан кетибди. Файзулла қўшниси тирикчилик кўйида Тўрткўл томонга ўрис-қўшчи бўлиб ишга ёлланиб кетганмиш.

Авазнинг бир дардига юз дард қўшилди. У жигарларини хаёлчан, мунғайиб кузатиб қўйди.

Бир ҳафтада хабар оларман деган Матпано уч кундан сўнг иттифоқо етиб келди. Унинг оғзи қулоғида, қўзлари қувнар, худди зикр тушиб бўлган қаландар сингари энтикарди. Аваз ҳазилашди:

— Ҳм, Матпано, Пишканикдан муччи тегдими? Матпано бош чайқади.

— Йўқ, оға, сизнинг бир кулганингизни минг муччиға бермайман. Суюнчиға келдим. Ўтар бобом уч кундан берисига саройда ётиб қолар экан. Бугун азонлаб уйга борсам, бобом сўққи уриб дори тайёрлаб ўтирибдилар. Қовоқлари шишиб кетибди. Қанча кун ухламабди, шунга-да. Ҳол сўрсам, хон ёмон бўлиб ётир, дориға келдим, дейди.

— Дарди нима экан?

— Бир қўл, бир оёғи ишламай, шол бўлиб қолибди. Эшитдим бу ёққа югуравердим...

Аваз беихтиёр «Хайрият!» деб юборди. Хаёлидан Шариф тарронинг жон аччиғида чинқириб йиғлагани ўтди: «Илоё, шол бўлиб, мачал бўлиб ўл!» «Наҳотки, хонни бегуноҳ котибнинг қарғиши урган бўлса? Ераббий! Шариф тарронинг ўлимига бир йил ҳам ўтмади-я?»

Матпано Авазнинг тунд юзига боқиб ҳамон жаврарди:

— Хевада тўйлар тўхтатилган. Ҳамма саросимада. Қалъада табиб зоти борки, барини элтиб, хон олдиға муолажаға қўйибдилар. Мадрайимхон авлиёларда худойи қилдириб, ғариб-ғураболарға садақа бердирибди. Зиндондаги гуноҳқорларнинг гуноҳидин ўтибди. Кўча-кўйда маддоҳлар хонга оллодан шифо тилаб қичқириб юрибдилар...

Матпано «Тағин келаман, оға, тоза гап бўлса етказаман, ўксимай юринг», деб пешинлатиб жўнади. Аваз уни мозористон четидаги йўл четиғача кузатиб қўйди. Уйланди: «Мадрайимхон бизни ҳам афв этармикан? Одамнинг дарди нечоғлиқ оғирлашса, кўнгли шу қадар юмшоқ тортармиш!»

Кузнинг охирлари. Кун совий бошлади. Эрталаб пакана бодом новдаларида, ҳовлидаги тўп-тўп сийрак гиёҳлар баргида шудринг ялтирайди. Аваз сингиси олиб келган пахталик тўниға ўраниб, бошиға шерозий чўғирма телпагини бостириб қабристон оралайди. Зерикса, ташқари чиқади, мозористон олдидаги дўнгликда ўтириб, негадир

Сўққи — ҳавонча, келичак.

хонни — шоир Ферузни ўйлайди. Ўзича унинг умрини сарҳисоб қилади. Бир қўл, бир оёғини кўтаролмай беҳол бўлиб ётган басавлат, камгап, бирда мурувватпеша, бирда жоҳилликдан ўзини унутадиган Муҳаммад Раҳимхон ҳам шафқатини уйғотар, ҳам нафратига туртки беради.

Бир куни у бекор қолиб тол ёғочидан қаламдон йўниб ўтирган эди, ташқаридан барзанги мурид ҳаллослаб кирди. У Авазга бир қараб қўйиб, хонақоҳға чопди. Шайх дуоталаб икки аёлға тумор ёзиб бераётган эди.

— Пирим, кўчада пайтўн турибди! — деди барзанги хавфсираб, — Тўраларникига менгзайди!

Зоҳир шайх илдам ҳовлиға чиқди. Лўмбиллаб дарвозаға борди. Икки юз қадамча наридаги бир отлиқ араваға қарадио, «Ичкари кир!» дегандек Авазга қўл силтади. Аваз «Мени тафтиш этгани тағин бир сипоҳи келгандир», деган хаёлда ҳужраға кириб кишанини тайёрлаб турди. Файтўн қимир этмас, ундан ҳеч ким тушмасди. Шайх «Бор, ким экан, хабарла!» деб муриддини юборди. Барзанги зинғиллаб арава ёниға борди-ю, боягидан бешбаттар ҳовлиқиб қайтиб келди.

— Шайх бова, пайтўнда... ўрисбашара бир одам ўтирибди. Бизни тилни билар экан. Аваз оғани сўраб турибди.

«Сотим оға! Наҳотки йўқлаб келган? Хайрият!» Аваз, юраги потирлаб, ичкаридан отилиб чиқди. Зоҳир шайхнинг ёнидан илдам юриб, пастға тушиб кетди.

Файтўн эшиги очилди. Нимқоронғида Сотим ўрисни Аваз аранг таниди. Аваз қимтиниброқ салом берди. Сотим индамай қўл чўздию Авазни куч билан ичкари тортиб олди. Аравакашға «Ҳайда!» деб буюрди. Қамчи зарбидан от аравани учуриб кетди. Бу манзарадан ҳанг-манг бўлган Зоҳир шайх: «Ҳой, осий банда! Нера кетдинг? Навзамбилло! Қариганда мени бир балоға гирифтор этмасанг гўргайди!...» дея қичқирди. Қўлларини кўкка чўзиб илтижо қилганча қолаверди.

Бир оз ергача на Сотим, на Аваз чурқ этиб оғиз очдилар. Файтўннинг кичкина патнисдай дарчасидан нимёруғ тушиб турибди. Сотим ўрис устундай қотиб ўтирибди. Одатдагидек қовоғи солиқ.

Аваз унинг оғзини пойлайди. Ахири чидамай сўради:

— Қайға борамиз, оға? Иван оғанинг уйигами?

— Йўқ. Сеникиға. Хоннинг бедаво дардға йўлиққанини эшитгандирсан?

Аваз «Ҳм» деб бош силкиди.

— «Ҳм» бўлса, энди чўчима. — Сотим бир оз туриб қўшиб қўйди: — Биз бировларнинг олдида елкамизни қисиб ўрганиб қолганмиз. Қўл берганға қўл бериш керак, таёқ кўтарганға таёқ кўтариш керак.

Аваз устоз Табибийнинг насиҳатини эслади: «Сувдан ибрат ол, иним. Ўзингни тоғ-тошға урма, билъакс, айланиб ўт. Шунда манзилингға етгайсан...»

— Аҳли тамизлардан бир оғам бор, шул айтиб эдики... — Аваз Табибийнинг гапини сал бошқачароқ қилиб қайтарди. Сотим уни силтаб ташлади:

— Ул оғанг номаъқул бузоқни гўштини ебди! Бориб айт! Ўзинг на деб ёзгансан, ўйла! «Ётган офатни бошиға тақдир» деб... Бизларнинг фожиамиз мана шунда, эсингдан чиқмасин.

— Тўғри, оға. Аммо... минг таёққа бир таёқ на

бўлар? Хону тўралар, ҳокимлар, сипоҳилар қўлида қилич, милтиқ, гаврон, дор, тўп... Халқда не бор? Кетмон, ўроқ, чўкки, капча. Сопқончининг минг отқони — тўпчининг бир отқони. Кесак билан пўлат қалқонни парчалаб бўлурми, оға?

— Бўлади. Томчи тош тешади. Халқ қўзғалса, капча билан хонни ҳам, аркони давлатни ҳам хонасаллот қилади.

— Халқ... нетиб қўзғалади? Уни ким қўзғатади? Газетангизда ҳам шундай гаплар ёзилибди. Уқиб, ақлим етмади.

— Халқни золимларнинг зулми ва... менинг, сенинг сўзимиз қўзғатади. Жонидан тўйган — оллохни сўқади, дейдилар. Ҳозир косиб билан деҳқоннинг сабр косаси тўлиб боряпти. Ўзинг кўриб тургандирсан. Нечага кирдинг?

— Йигирма бешга.

— Йигирма бе-еш!— деди қўзиб Сотим ўрис.— Йигирма беш ёшимда мен Сибирь ўрмонларида ёғоч кесиб, полицаиларнинг тепкисини еб юрардим. Сенга ҳавасим келади. Умринг олдингда ҳали.

Аваз юз андиша ичида ундан кимлигини сўради.

— Асли Питнакданман,— деди истар-истамас Сотим ўрис,— отам кемачи эди. Бир куни хонзодалар Амударёга сайрга чиқибди. Отам сазан тутиб пиширибди. Отам яхши пазанда эди. Хоннинг ўн икки яшар оқтиғи, нега балиғинг хом, деб отамнинг бетига сирка сепаиб юборибди. Отамнинг бир кўзи кўрмай қолди. Салдов тортиб юриб эдим. Бу гапни эшитиб хон кемасига ўтдим. Бояғи тўрабаччани сувга отиб юбордим. Ўлмади лаънати. Мени навкарлар ҳолдан тойгунимча урдилар. Ҳушимдан кетдим. Сўнг бўйнимга тош бойлаб гирдобга ташлабдилар. Жоним қаттиқ экан, ўлмади қолдим. Тутиб Сибирь қилдилар. Етти йил Русияни кезиб келдим. Ҳозир Николайнинг фуқаросиман, хонингни ҳукми ўтмайди менга. Бошқа гап сўрама, айтмайман.

Сотим ўриснинг кечмишини Аваз дам хўрсиниқ, дам ҳаяжон билан тинглади. «Фалони» туркумини эслади. Бу туркумни нега илгари ёзмадим экан-а, деб афсусланди. У шеърлар бўлмаганида, эҳтимол, дорга ҳукм этилиб, мазористонга келмасди. Зоҳир шайх қўлига тушмаса, Ўрисқишлоққа бормас, Сотим оға билан танишмас, мана бундай чистоннамо гапларни эшитиб, ҳашаматли фойтўн аравада юрмасди. Дунёнинг ишлари қизиқ экан. Бошингга не келса тилингдан келур, дейдилар. Авазнинг бошига бало ёғдирган ҳам, у балони даф этиб, маъқулу манзур бир мулоқот ҳада этган ҳам шу тил эмасми? Таажжуб!

Арава Дешан қалъани айланиб, Урганч йўлига тушди. Меҳтарободдан ўтиб, тўхтади.

— Газетани бер!— деди Сотим. Аваз шошилиб ёнидан «Урал»ни чиқарди.

— Сен билан хайрлашамиз энди,— деди Сотим ўрис,— дамнингни ол. Бугун чоршанба. Бурсугуни, номози асрга азон айтилган вақтда сени Қўйдарвоза ёнида кутаман. Шу фойтўнда ўтираман.

Аваз миннатдорчилик билдириб, аравадан тушди.

— Бизникидан бир пиёла чой ичиб кетсангиз нечук бўлади, оға?

— Чой қочмас. Уйингга бирдан ўрис олиб кирсанг, отангни юраги ёрилмасин. Хайр, Эсингдан чиқмасин: жума, номози аср, Қўйдарвоза.

Фойтун тарақлаб жўнади. Аваз арава кетидан

кўтарилган чанга боқиб, хаёлчан туриб қолди. У мазористонга боргандан бери иккинчи карра галати туш кўраётгандек эди.

* * *

Жума. Номози асргача анча бор. Аваз юраги дукиллаб йўлга тушди. Чодирли авлиёнинг тикка кўчасидан Гандимиён томон Эгарчи маҳалласи ўтади. Шу маҳалла орқали юрилса, Қўйдарвозага ярим соатда етса бўлади. Аваз жадаллаб юриб барвақт борибди. У ён-верига аланглаб қўйиб, бозорга кирди. Расталарни оралади. Қатор ингичка миноралар оргига ботиб кетаётган офтобга боқиб, яна дарвоза томон юрди. Калласида минг хаёл, Сотим билан учрашувини, борадиган ерларини ўйлаб, наридан-бери жонсарак кезади.

Ниҳоят, яқингинадан сўфининг азони эшитилди. Унинг хирқироқ товушига ўзга минорачалардан ҳам «Ло-илоҳо-иллол-ло-о!» деган ингичка, йўғон, кўнгилга титроқ соладиган товушлар қўшилди. Аваз аравани қай тарафдан кутишни билмай, чор тарафга назар солиб турибди. Шу пайт от дупури эшитилди. Ўгирилди. Ёнгинасига чанг кўтариб ўша кунги фойтўн келиб тўхтади. Эшикча зарб билан очилди. Аваз аравага чиқиб улгурмай от елиб кетди.

— Омонликми? Уйда на гап?— дея қўл бериб сўради Сотим.

— Осойишталик.

— Хон нечук экан? Отанг Мадраимхоннинг хос табиби, ёнидан жилмай ўтирган бўлуви керак? Тўғрими?

— Ҳовва,— деди Аваз,— отам билан бир замонгина кўришдим. Саройдан бери келмай қўйибди. Хоннинг ўлик-тирик билан иши йўқ эмиш. Жони ҳалак, дейдилар.

— Унда сен қутулибсан. Ўз жонини ўйлаган кимсанинг биров билан иши бўлмайди.

Улар Дешан қалъадан чиқиб, Ҳазорасп томон беш-олти қақирим юрдилар. Сўнг чапга, тор дала йўлига бурилдилар. Сотим алламаҳалгача мум тишлагандай тек ўтираверди. Манзил яқин қолди шекилли, Авазнинг елкасига қўл ташлади. Ўша кескин, дағал, эътироз билдирилмайдиган оҳангда деди:

— Менга қара, йигит. Биз сени ўз гуруҳимизга аъзо қилиб олдик. Бу махфий, инқилобий гуруҳ. Жон қулоғинг билан эшит. Қаерга борганингни, кимларни кўрганингни, на гаплар эшитганингни зинҳор-базинҳор бировга айтмайсан. Бу улли сир. Ота-онанг, хотининг, ёр-дўстларинг, хуллас, жумлаи оламдан сир тутасан, билдингми? Сен ёлғиз мен билан сўллашасан. Бизнинг шартимиз қаттол. Кимда-ким сотқинлик қилса, унга шафқат йўқ. Ҳукм — ўлим. Алломай замон бўлсада, аяб ўтирмаймиз.

— Сиз мени ким деб санаётирсиз, оға?— деди сал аччиқланиб Аваз.— Наҳотки...

— Мен шартимизни айтиб қўйдим. Сенга ишонман. Ишонмасак, сени тўдамизга қўшмасдик.

— Мен сира қасам ичмаганман, оға,— деди Аваз Сотимнинг гапидан ўзича хулоса чиқариб.

— Қасам бир марта ичилади. Халқим учун жонимни тикиб қасос оламан, деб ичингда қасам ичсанг, бас.

— Бундай қасамга мен розиман,— деди Аваз энгил тортиб.

Зимистонда арава катта чорбоғ олдига келиб тўхтади. Қимдир тез дарвоза очди. Файтўн ичкари кирди. Ҳовли қоронғи, тўрдаги уйда хира чироқ милтирайди.

Ичкари кирдилар. Ўртаси устунли кенг, чорхари хона. Тўрда уч киши суҳбатлашиб ўтирибди. Олдиларида, тўнқаририлган патнисда ўрисчиरोқ. Дастурхон йўқ. Деразаларга парда тортилган. Уй эгаси бадавлат шекилли, шифт вассажуфт, устун ҳам ўймақори шарафалар, зарҳал билан безатилган. Қўша меҳробда ранго-ранг кўрпалар, парестиклар.

Сотимни кўриб суҳбатдошлар дув қўзғалишди. Аваз уларга разм солди. Бири майда чизикли йўл-йўл малла тўнда, бошида симобий салла, оёғида маҳси. Эллик-эллик беш ёшларда. Новча, кулчаюз, кўзлари қора мунчоқдек. Иккичиси — қирқ ёшлар чамасида, Сотимга ўхшаб қора чарм камзул кийган, бошида сидирға дўппи, оёғида юпқа сахтиён этик. Олакўз, яғриндор. Учинчи киши ориқ қотма, калласи муштдек, итёқа қалин кўйлак сиртидан энгил ятак кийган. Ўнг қўлида кумуш соат қалқаси ялтирайди. Учала киши Аваз билан қўл олишмасдан бош ирғаб саломлашди.

Икки пиёла қуруқ чой айланди. Гап-гапга қовушмади. Аваз, бу кишиларни менга, мени уларга таништирар, деган умидда Сотимга қаради. Сотим индамас, об-ҳаво, нарх-наво дегандай, аҳамиятсиз гаплардан сўзлашиб ўтирарди. Афтидан, улар кимнидир кутар, шу кишисиз машваратни бошлай олмай туришар эди. Итёқа кўйлакка йигит дам-бадам соатига қараб қўяди. Шу пайт эшик зарб билан очилди. Бўсағада девдай бўлиб... Худойберган пўта турарди. Аваз анграйиб қолди. У Худойберган оғанинг хон саройига яқинлигини билади, руслар билан ҳам борди-келдиси бор. Саройдаги катта-кичик маросимларни қора қутисига дарж этиб, аксини сақлаб қолади. Аммо... уни бу ерда, махфий гуруҳ кенгашида учратаман деб етти ухласа тушига кирмаган эди!

У Авазга «Ҳм, қўлга тушдингми, тулки!» дегандай кулимсираб самимимий бир нигоҳ ташлади. Тўрға чиқиб ўтирдию Авазга им қоқиб, Сотимдан сўради:

— Хазина муборак бўлсин, Сотимбой! Бу сазани не ердан қўлга туширдинг?

Сотим Худойберган пўтанинг сўз ўйинига яраша ҳазилнамо жавоб берди:

— Ўзи адашиб тўрға тушиб қолди. Бир замондан бери қўлга киритолмай юриб эдим.

Кулишдилар. Худойберган пўта ярим ҳазил-ярим чин гапириб, Авазни ўтирганларга таништирди:

— Бул йигит Ўтар бобонинг дўғмаси, Аваз. Шеър ёзиб хону хонзодалар зардасини қайнатмоқни ўзига ҳунар қилиб олган. Тағин бир ҳунари бор. Соч-соқол ҳам қиради. Аммо қаҳри ёмон. Қитиғига тегсанг, бўғзинга устара тортишдан тоймайди баттол.

Чарм камзулли йигит ён чўнтагидан занжирли соатини олди, қопқоғини қире эткизиб очди.

— Ерги соат ўтди,— деди бош чайқаб. Шу заҳоти даҳлиздаги кўк саллали йигит эшикни қия очиб «Ешулли!» деди. Барча баравар қўзғалди. Хонага ўрта бўйли, гавдали киши кириб, тўрға ўтди. Йиғилганларга бош силкиб қўйди. Авазга тезгина кўз ташлади. Аваз уни зимдан кузатди. Калласи хумдай, пучук, чағир кўзлари одамни

тешиб юбораман дейди. Оёғида маҳси, эғнида ёқаси тугмали оқ кўйлак, устидан қора новут чопон кийган. Бошида алломаларникидай нозик усулда ўралган сурмаранг салла.

«Ешулли» номига фотиҳа қилиб, ёнига қаради: — Сўлланг, Сотимбой!

— Гуруҳимиза тоза одам келди,— деди Сотим кўзи билан Авазга ишора қилиб,— шоир Аваз. Биз уни узоқ синовдан ўтказдик. Ўзимизники экан.

Ешулли деб, барча оғзига қараб ўтирган бу киши Авазнинг кўзига иссиқ кўринди. Қаерда кўрган эканман, деб анчагача хаёлланди. Сўнг бирдан эслади: э, бу ота Шариф тарронинг жанозасида Отамурод қорининг ёнида қуръонни шариллатиб ўқиб ўтирган киши-ку! Во ажаб!

— Ўтар бобонинг ўғлини биламан,— деди Ешулли,— ўзини энди кўришим. «Қофир» Аваз шул йигит экан-да?

— Ҳовва. Тарғибот, ташвиқот ишимизда кўмак бергай. Ҳазалларини ҳофизлар тилдан қўймас. Энди Аваз халқни курашга чорловчи шеърлар битар деб умид қиламиз... Хўш, оқшом Урганчдан ўрисча газеталар келтириб тилмочларга бердик. Улар туркчага ўгириб, саводхонларга тарқатади. Бозорлар, чойхонаю гузарларда ўқиладик. Қаландарлардан тағин ўн нафар маддоҳ¹ ёллаб, қишлоқларга юборилди. Кўпроқ хонга қарашли ерларда юринглар, деб тайинладик. Тўрткўлдан² махфий тилгром келтирадиган казак сарбозларидан иккитаси шартимизга кўнди. Тилгром мазмуни билан бизларни мунтазам таништириб боради. Яқинда Тўрткўл ҳокими Ивашев Мадраймхонга хуфя мактуб йўллаган. Унда махфий матбуотни тарқатаётганлар қаттиқ назорат остига олинсин, дейилибди.

Сотим, ҳозирча янгилик шу, деб нафас ростлади. Гуруҳ бошлиғи навбат билан жамоатга қараб, ҳар кимнинг фикрини тинглади. Мунчоқ кўзли новча киши пахта сотиб оладиган рус савдогарлари ширкатида хизматчи экан. У русиялик харидорларнинг пахтага тобора кўпроқ кўз тикаётгани, ғаллазорларни бузириб, ғўза экишни талаб этаётгани, натижада, дон-дунинг қимматлашиб бораётганидан гапирди. Бу йил Ҳазорасп беклигининг ўзида ўн минг таноб ғўзага қурт тушиб, ҳосил бўлмабди. Халқ ақчасига ошлиқ тополмай, судхўр бойлардан ўн баробарига қимматга ғалла сотиб олаётгиди экан.

Чарм камзулли киши хон ҳарбхонасида тўраларни жанги жадалга ўргатадиган рус зобитларига тилмоч эқан. У зўрхонага³ бу йил қанча милтик, тўп, ўқ-дори келтирилганини айтди, рус ҳарбийларининг аҳволи руҳияси, ўқитиш усуллари, қурол-аслаҳаларнинг қаерда, қай тарзда сақланаётганини билдирди.

Қотма йигит Хевадаги пахта заводида ишчи экан. У Аваз сингари жимгина гап тинглаб ўтирди.

Кенгаш охирида Ешулли маъруза айтди:

— Биз хайрли юмушнинг бошида турибмиз, биродарлар. Ҳозирча гуруҳимизда санокли одам бор. Аммо Шоҳ Машраб на деган, биласизлар: бир дона эрдим, минг дона бўлдим. Бизнинг гуруҳ

¹ Маддоҳлар — бу ерда, халқни исёнга чорловчи кишилар кўзда тутилади.

² Тўрткўл — чоризмнинг Хева хонлигини назорат этувчи Амударё бўлими.

³ Зўрхона — хонлик қурол-яроғи сақланадиган жой.

бамисоли бир кафт бугдойким, ул бугдой ер бағрига сочилгач, юз бошоқ бўлур. Юз бошоқдан минг бошоқ, туман-туман, лак-лак бугдой пайдо бўлур. Халқ мисоли заминдир, бугдой шул замин бағрида кўкариб камол топур. Инчунун, бизлар захматкаш, елкаси яғир, товони яра, қадди буюрилган, жисми-жони мустабидлар зулмидан ўртанган эл-улус дилига сингиб бормоғимиз лозимдир. Бунинг учун ўша халқ ярасига малхам қидирув, унинг яланг оёғига хомкавиш топмоқ, қоматига тиргак бўлиб, ўзи топган нонни ўзига едирмоқ учун олишмоқ керакдир. Бу осон эмас, биз буни биламиз. Биз жаллод даррасига, оқпошшо сурғунига, хон болтасига, тўралар, бойлар калтагига чидашни бўйнимизга олганмиз. Биз адолат ва саодат голиб келгунча ўлимга тикка борамиз. Хуррият офтобини кўриб шукр қилмагунча бир қадам чекинмаймиз. Биз Сотимбойнинг сўзларидан қаноат ҳосил қилдик. Қазак сарбозлар ила маддоҳларни кўпроқ ёлламоқ даркор. Токи махфий тилгром ва мактублар қўлимизга кечикмай етсин. Маддоҳлар — худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонлиқнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсақ зарар қилмас. Камина қанча сармоя лозим бўлса беражакман, бу ёғи бизнинг гарданамизга.

Аваз қўл қовуштириб Ешуллининг оғзига тикилиб ўтирган эди. Раис унга кулимсираб боқди.

— Хўш, Утар бобонинг дуғмаси, сизга на хизмат буюрсак экан?

— На десангиз шу, ёшулли,— деди Аваз,— қўлимдан келган барча ишга ҳозирман.

— Сен бир қатор шеър битасан. Уламолар, бойлар, ҳокимларнинг пўстагини қоқ. Захар ютгандай бўлсин. Фақат шартимиз бор. Уларнинг исмини очиқ айтиб ёз. Қоронғига кесак отгандай бўлмасин. Масалан, «Пишканик ноиби жаноби Султонали ҳожи таърифида» ва ҳоказо, Сўнг биз бу шеърларни ҳалиги маддоҳларга бериб, халққа ёямиз. Уқдингми?

Аваз бош ирғади. Ешулли Худойберган пўтага ўгирилди:

— Сен Отажон босма билан бир сўллаш. Тошбосмада Авазнинг шеърларини чоп этиб, нухасини кўпайтирсин.

— Ажаб!— бош силкиди сураткаш.

Раис кенгашни аяқулади:

— Бугунги гапларимиз шу. Энди қачон, қаерда йиғилажакмиз — буни Сотимбой айтади.— Ешулли пойгакда ўтирган кўк саллалаи йигитга «Келтир!» деб буюрди. Йигит боятдан бери қўйнида авайлаб ўтирган дафтарчани олиб Ешуллига икки қўллаб тутқазди. Раис дафтарчани манглайига босди, кейин ўпиб ёнидагиларга узатди. Барча Ешуллига тақлид қилиб, бу ғалати китобчани шеригига чўзарди. Аваз ўзига навбат келганда, жажжи девонга ўхшаган бу китобчани олдию «Наҳот қуръон бўлса?» деб ўйлади, барибир ўпиб, ҳалиги йигитга қайтарди.

Раис тез чиқиб кетди. Махфий гуруҳ удумига кўра, орадан маълум фурсат ўтказиб бирин-сирин тарқалдилар.

Осмонда юлдузлар чарақлар, етти қароқчи мағриб уфқида ёнбошлаб ётар, бомдодгача бир неча соатгина қолган эди. Худойберган пўта, Аваз, Сотим — учаласи бир аравада кетадиган бўлишди.

Дарвоза олдида Худойберган пўта Аваздан сўради:

— Қўниб қолишингни уйдагилар билишадими?

Авазнинг ҳазиллашгиси келди:

— Билади. Худойберган оғаникига ўтиришмага кетдим, деганман.

Сураткаш илжайди.

— Воҳ ажаб! Унда тўғри бизникига кетдик. Бир хўроз қоқиб ўтирибман, тепса хонни ўлдиради. Майли, оёғингга қурбон қиламан.

Арава тун сукунатино бузиб Хевага кириб келганда қалъанинг у ер-бу ерида хўрозлар қичқира бошлаган эди. Худойберган оға кулди:

— Ана, хўрозим ажалидан бурун азон айтаётир.

Отадарвоза ёнида фойтўнни тунги соқчи тўхтатди.

— Ҳов, ким у бемаҳалда сангиб юрган ноба-кор?!

Сотим аравадан бошини чиқарди. Қалондимог рус амалдорларига тақлид қилиб соқчига ўшқирди:

— О чём болтаешь, сарт?

Соқчи шапка кийган қорача «ўрис»ни кўриб шаштидан тушди.

— Здравска... Салям, барин...

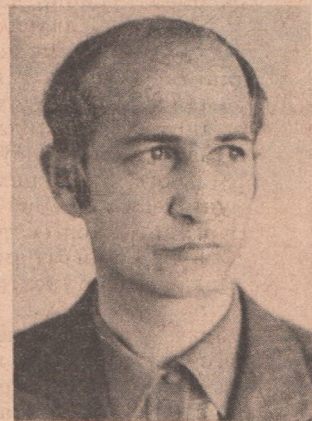
— Салям, салям! — дея масхара қилди уни Сотим ва эшикни қарс эткизиб ёпди.

Сотим шерикларини Патрак ёнида тушириб, ўзи тўғрига, номаълум ёққа кетди.

...Тонг отгунча Авазнинг кўзи илинмади. У хаёл уммонида гоҳ чўкиб, гоҳ қалқиб сузиб бораётгандай. Олдинда кечадиган кунларини тасаввур қилмоқчи бўлади. Лекин, туман ичида тургандай, истиқболида равшан бир нима кўролмади. Назарида у гўё кўп йиллардан бери бир манзил иштиёқида яшарди. У манзил саодатли, фараҳбахш, гўё умидлари, армонлари куртак очадигандек эди. Аммо Аваз ўша манзилга элтувчи йўлни билмас, имонли бир йўлдош ахтарар, юраги бозиллаб, теваракка нолон боқиб, сахродаги қуюндай чарх уриб, ўзига содиқ рафиқ, сафдош, аниқроғи, бир раҳнамо излаб юргандек эди. Ниҳоят ўшандай йўлдошлар топилди. Бас, Аваз тақдирнинг бу қутлуг мукофотидан хушнуд бўлмасинми? Шукрона айтиб, йигитлик умрини ўша манзил йўлига тикмасинми?

Аваз ёнига ўгирилиб, беозор, беғам пишиллаб ухлаб ётган Худойберган оғасига қаради. Тунги машваратни эслади. Унга энди баъзи нарсалар ойдин, аммо аксар нуқталар қоронғи эди. Аваз барча «Ешулли» деб оғзига қараб ўтирган махфий гуруҳ раисининг исми шарифи Ота Махсум эканини, у катта зодагон бўлмаса-да, ўзига бадавлат мулкдор эканини билмас эди. Аваз, қуръонмикан, дея гумонсираган, ҳатто андак кўнгли ғашланиб ўпган кафтдай дафтарча даҳрийларнинг муқаддас китоби «Коммунистик манифест» эканидан ҳам беҳабар эди.

Аваз ўрнидан қушдай енгил турди. Оппоқ бўлиб ёришган янги тонг ҳавосидан, безовта кўнглида туғилган янгича бир туйғулар навосидан жонжаҳони яйрарди. Ҳали кун чиқмаган, лекин Авазнинг кўнгли тўла нур, етмиш икки бўғини ифодасиз, ажиб бир ёруғлик тафтидан ором олар, бу ёруғлик бутун вужудини чулғаб бораётгандек эди.

Омон
Мухторов

Одам

Хаёлий бир ҳолат:
Пойингдан секин
Гўё ўтаётир сирғалганча Ер.
Илдам бормоқдасан суруниб бетин
Сен ҳам беихтиёр.
Манглайингда тер.
Илдам бормоқдасан,

сирғалган Ерда

Асрлар,
замонлар устидан ҳатлаб.
Илдам бораётир

сен билан бирга —

Сенинг юрагингда беркинган

матлаб.

Ҳамон кетмоқдасан.

Пойингдан секин

Сирғалиб ўтмоқда миллион йиллик Ер.

Сен кимсан?

Ўйлайман...

Чингизхон?

Репин?

Жаҳонгир Искандар ва ёки

Гомер?

Мен буни билмайман.

Сендандир, зотан,

Дунёда ифтихор.

Дунёда оҳлар.

Гўё мангу сенга муҳрини босган —

Буюк эзгуликлар.

Чексиз гуноҳлар.

Сенга фақат дейман:

Ўзингни бергин

Энди эзгуликка

Бамисоли шер.

Ахир, сир эмас-ку,

пойингдан секин

Мана, ўтаётир сирғалганча Ер...

* * *

Бобурнинг тахтини олдилар тортиб.
Осмон бағрин тутди зил булутларга.

У сафар халтасин кифтига ортиб,
Кетди ўз юртидан бошқа юртларга.
Унга кўп ўтмасдан

қайтиб келди тахт,

Бир зарурат эди, аммо, подшолик,
Юртидан олисда у туймасди бахт,
Қалбида бўлмаса шеърга ошнолик.
У қайтиб юртига чўзмоқликка даст —
Қўрқди. Богинмади. Тўкмай, деди, қон.
Зероки, шоирга муносиб эмас —
Ўзи ўз юртини қилмоқлик вайрон...

* * *

Тўғри гап:

Дунёда имконсиз қийин.

Бунданам, одатда, имонсиз қийин.

Не ажал? Не ўлдирад?!
Дейман: Сукут.

Дейман: Сукут.

Бир умр, шунданки, исёнсиз қийин.

Бизни нур чорлайди.

Аммо, афтидан,

Кимгадир зулмат-зимистонсиз қийин.

Мен бўлиб юртимга фарзанд, англадим —

Менга, дўстлар, Ўзбекистонсиз қийин...

* * *

Мен ердан осмонга, самолётларга қараб,
Инсоннинг бир зарра эканлигини
Тасаввур этаман.

Мен осмондан, самолётдан ерга кўз ташлаб,
Инсоннинг бир зарра эканлигини
Тасаввур этаман.

Мен ердан осмонга, самолётларга қараб,
Инсоннинг буюк бир журъатини ҳам
Тасаввур этаман.

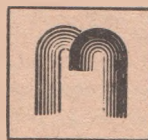
Мен осмондан, самолётдан ерга кўз ташлаб,
Инсоннинг даҳшатли қудрагини ҳам
Тасаввур этаман...

Набижон
Боқиев

Ҳикоялар

ИЗҲОРИ ДИЛ

ен ҳеч қачон «Ҳуснияни бошқалар ҳам яхши кўрган, ҳатто кимдир мендан-да қаттиқроқ, самимийроқ суйган бўлиши мумкин-ку!», деб ўйламаган эдим. Уйлай олмас эдим... Бир дамгина, нафас ростлаш учунгина маконимга қўниб ўтган қушчам! Армоним менинг... Учиб кетдинг. Шунчалар шошдингки... сендан фақат жажжигина, ширингина, тилсиз-забонсиз бегубор бир қўшиқ қолди. Бу қўшиқни қандай тинглаш керак — билмайман, бу қўшиқни қандай овутишни ҳам билмайман...

Ҳусния ташлаб кетган китобларни тартибга солаётиб, муқоваларидан, саҳифаларидан унинг бармоқ изларини қидираётиб... жавоннинг тубидан бир даста хат топиб олдим.

Сирингни, ҳатто мендан пинҳон тутган сирингни ошкор этаётганим учун кечир, Ҳусния! «Мендан тонди», деб ўйлама, Ҳусния! Қаршингда яна бир бор тиз чўкмоқчиман, изларингни кўзимга суртмоқчиман, холос, жоним-жонажоним!..

Расми Т. САЪДУЛЛАЕВ чизган

Еш иждокорнинг адабиётга кириб келиши ҳар хил бўлади. Биров ҳеч кимни ажаблантирмайдиган, синашта йўлдан юришни маъқул кўради, биров эса, дастлабки қадамлариданоқ ўзига хосликка — воқеликни идрок этишда, объект танлашда, ифода усулида бошқаларга ўхшамасликка тиришади; бундай қаламкаш матбуотда тенгдошларига нисбатан кечроқ кўринади, лекин бир-икки нараси биланоқ дарров эътиборни тортади.

Набижон Боқиев, бизнинг назаримизда, ана шу тоифага мансуб — мураккаб йўлда изланаётган қаламкашлардан. Унинг машқлари биз билган, биз ўрганиб қолган одатдаги ҳикояларга унчалик ўхшамайди. Еш ёзувчи воқеликнинг бир қарашда аҳамиятсиздек туюладиган қирраларини янгича назар билан кашф этиб, уни янги бир нафасга йўгириб тасвирлашга интиладики, бу адабиётга энди қадам қўяётган иждокор учун жуда муҳим, унинг келажагига катта умид уйғотади.

Еш авторнинг изланишлари ҳақида кенгроқ тасаввур ҳосил бўлиши учун, унинг турли мавзудаги, турли савияда ёзилган асарларидан намуналар эълон қилмоқдамиз.

БИРИНЧИ МАКТУБ

Саломалайкум, Ҳусния!

Нега менга бундай қарайсиз? Бегонадек, етти ёт бегонадек! Айбим нима, ахир? Ешлигимизда бизни «бешиккетди» қилиб қўйишганими? Наҳотки, мени сарқитларга ишонади, деб ўйлайсиз? Наҳотки, даҳрийлигимни исботлаш учунгина сиздан воз кечишим, сизни севмаслигим керак?! Тушунинг, бу мумкин эмас, мумкин эмас, ахир! Ўртагимизда ўша лаънати гов бўлмаганда, кўнгилдаги дардимни Сизга аллақачон айтган бўлар эдим. Кеча-кундуз миямни дир савол кемиради: «Яхши кўраманми? Яхши кўраманми?..» Одамнинг ақлдан озиши ҳеч гап эмас экан. Етар, ҳадик-хавотирлар жонга тегди! Менга атаб рўмолчага тугиб қўйган сўзингизни айтинг, ўтинаман. Эҳтимол тош тугилгандир, эҳтимол гавҳар — билмайман, лекин билишни истайман. Яширманг дилингизни, «Севмайман!», деб айтсангиз ҳам майли. Шунда яхши бўлса керак...

САТТОР

ИККИНЧИ МАКТУБ

Ҳусния!

Бу гал Сизга хат орқали мурожаат қиляпман. Юзма-юз туриб берган саволимга жавоб бермадингиз. Уялдингизми? Майли, қиз боланинг иболи бўлгани яхши. Ерга қўйсанг, осмонга сапчийдиганларидан худо асрасин!

Мана, институтни тугатяпман. Аввал айтганимдек, «қизил диплом» билан, албатта. Аспирантурада қолдиришмоқчи. Яқинда домламнинг ёрдами билан оилавий ётоқхонага кўчиб ўтдим. Бир-икки йилдан кейин квартира ҳам беришмоқчи...

Ҳусния, ўзингизга маълум, ҳозирги замонда техникумнинг дипломи билан оёқ остида қолиб кетиш ҳеч гап эмас. Очиқ ёзаётганим учун хафа бўлманг, Сизни камситмоқчи эмасман, ачинганимдан қуйиб-пишяпман, холос. Усиш ниятингиз бўлса, келинг: энг яхши лабораториядан иш топиб берман. Қўлимдан келади, мақтаняпти, деб ўйламанг. Сиз мени биласиз-ку!

Хўп десангиз, тўйимизни ёзда ўтказиб қўя қолардинг. Мамашка ҳеч қўймаяпти. Қарияларни ўзингиз биласиз-ку... Сиз хавотирланманг, ўқишингиз тўхтаб қолмайди. Домлардан танишларим кўп, дарров жойлаб қўяман. Агар бир-икки

йил сабр қилайлик десангиз, унга ҳам розиман. Фақат, келсангиз — бас. Квартирамда бемалол яшайверасиз. Ижара ҳақи олмайман. (Ҳазил.) Яна бир карра ўйлаб кўринг. Интизорлик билан кутаман, деб

БАХТИЕРОВ.

УЧИНЧИ МАКТУБ

«Зим-зиё тун. Зоғ учмайди...» каби ибораларни китоблардан кўп ўқингансиз. Тўғрими? Лекин, бу ҳолатни бугун даҳшати билан тасаввур эта оласизми?.. Мен авваллари ҳис қилмасдим. Ҳозир эса, барханлар узра кезиб, ҳар хил говушларга қулоқ тутиб, биров нима тушуниб олишга уринар эканман, эртаклардаги тасвирларнинг нақадар кўрқинчлилигини аниқ-тиниқ сезяпман...

Нимадир чирс этиб синади. Ўйлайсан: бирор қаттол оёғи остида топгалдимикан ёки тун хўжайни — кўрсичқоннинг бемаъни ҳазилими бу?.. Вужудинг қулоққа айланиб кутасан, кутаверасан, токи навбатдаги шарпани сезмагунингча чидайсан. «Чий-й!» Юрагинг ҳаприқиб кетади! Ўзинг билмаган ҳолда пешонангданги совуқ терни артиб оласан-да, «Хайрият-э, сичқон экан», деб қўясан. Худо ҳаққи, бундай пайтлари кўксимда биттагина нажоткор тумор бўлишини жуда-жуда истайман.

Ҳусния, эсингиздами, болалигимизда ҳаммамиз тумор осиб юрардик? Ичига седана солинган. Шундай тотли ҳид таратардики... У бизни гўё оч кўзлардан асрарди.

Ҳусния, илтимос, менга жавоб ёзиб юборинг. Шунчаки хат бўлса ҳам майли. Хагингиздан тумор ясаб олмоқчиман. Одам ўзини ўзи енгиб яшайдиган паллада тумор шунчалик зарурки... бунини ўзингиз ҳам тушунарсиз. Айтмоқчи, хатга қўшиб битта, учу тўрт бўлсаям майли, расмингизни юбора олмайсизми?..

Самимий истаклар билан

АҚБАР.

ТЎРТИНЧИ МАКТУБ

Сўлим-сўлим шеърий мисраларга ўхшайсан, Ҳусния! Шоир эмасман, таърифингни мунчоқдек тиза олмайман, лекин гўзаллигингни шоирдан кўра кучлироқ ҳис қиламан.

Ҳусния, шундайлигингни биласан-а? Мен ўзимнинг хунуклигимни биламан-ку! Тўғри, менга

кўпинча илтифот қилишга уринасан, «Инсоннинг гўзаллиги қалбида, Иброҳим ака», дейсан. Эҳтимол шундайдир. Эҳтимол, ўзинг бунга ишонмасанг ҳам, шундай деб ўйлашга ҳаракат қиларсан... Ростини айт-чи, кўнглингнинг бир четида, бир бурчагида миттигина ўтинч — «Инсон сиртдан ҳам чиройли бўлиши керак!» деган ўтинч ғимирламайдими? Ғимирласа керак. Менинг юрагимда ғимирлайди-ку, ахир! Балки бу худбинлигимдандир. Нима қилай, шунақаман. Мўғулбашаралигим гўё сенга ёқмаётгандек туюлади. Овозаси асрлар оша етиб келган Чингиз ваҳшатидек жирканч кўринсам керак, деб ўйлайман...

Яширма, сен мукамал инсонни кутяпсан. Кутавер, кутушга ҳаққинг бор. Чунки сен чиндан ҳам гўзалсан! Бекам-кўстликни орзу қилмаган одам борми дунёда? Лекин, табиатда инсон иродасидан ташқарида яшайдиган азалий ва абадий қонунлар борки, уларни ҳеч ким ўзгартира олмайдди. Менимча, шулардан бири — ирсият қонуни, азизим. Ҳусния, мен сендан кечмоқчи эмасман, йўқ, юрагингда бир умрлик армон қолишини истамайман, холос. Мени бошқа ҳеч ким билан алмаштириш мумкин эмаслигига аниқ ишонган кўйи сева оласанми — шунини билмоқчиман.

Сўнги сўзни айтиш пайти келди, Ҳусния. Сени яхши кўраман, жудаям. Сен-чи?..

ИБРОҲИМ

БЕШИНЧИ МАКТУБ

Ассалому алайкум, Ҳусния!
Ушбу хатим етиб маълум бўлсинки, қўшнимиз Ҳуснияга деб билурман.

Асса-лом-алай-кум, Ҳуснияxon! Қалай, танжонингиз соғми?.. Нега булоққа қатнамай қўйдингиз? Еки уйингиздагилар қўлингизни ушлаганимни кўриб қолибдими? Жудаям кўрқяпман. Очиғи, унчалик кўрқаяётганим йўқ, соғиниб кетдим.

Ҳусния, Сизга олдидан бир гапни айтиб қўймоқчиман (сўзимиз бир жойдан чиқиши учун): душанба кўни онамни уйларингга киритаман — совчиликка. Илтимос, йўқ деманг, қаттиқ хафа бўламан. Девор-дармиён қўшниларнинг гаплашмай қўйиши — уят, қишлоққа кулги бўламан. Шунинг учун рози бўлақолинг. Кейин нима десангиз, қаршингизда қўл қовуштириб тураман, отамга ўхшамайман, Сизни ҳеч қачон урмайман.

Бугун Сизнинг олдингизга чиқолмайман. Исфарага бодринг олиб кетяпман. У ердан «бўлиштирар»нинг миёнчасини қилиб келаман. Хатни синглим олиб кириб беради. (Қайнсинглингизга мен тўғримда оғиз очакўрманг, отамга айтиб қўяди.)

Хўп, хайр, шошяпман. Дуойи салом билан

АБУБАКР.

ОЛТИНЧИ МАКТУБ

Салом, Ҳусния!

Қоғозга ўралган чучмал имо-ишоралар билан бошингизни қоғириш ниятим йўқ; Сизни яхши кўраман! Кулманг. Жиддий ёзаяпман. Бу гапим алдамчи эҳтирос бўлганда, икки йилдан бери кўнсимда олиб юрмаган бўлар эдим...

Уша учрашув ёдингиздами?

Қўқон... Худоёрхоннинг собиқ кошонаси... Автобус бекати... Изғирин... Ниҳоят, акангиз Қаҳҳор иккаламиз иссиққина «Икарус»га чиқамиз. Сиз очик ҳавода турибсиз. Лабларингиз гезарган. Совқотяпсиз. Мен ойнадан «михдек» ишорасини қиламан. Қаҳҳор қўлини силтайди: «Кетаверсанчи!..» Мотор гувиллайдди.

Қўзғалдик ва беихтиёр «Хат ёзаман, Ҳусния!», деб юбордим. Эҳ, суяксиз тил! Сизларнинг иборангиз билан айтганда, «қовун туширган» эдим... Қаҳҳор хўмрайиб олди. Юзларим қизариб кетди, чамамда. Тошкентга егунимизча гап гапга қовушмади. Узимни худди жиноят устида қўлга тушган товламачидек ҳис қилардим. «Наҳотки шундай бўлсам?..» Бу савол мени ўшандан бери қийнайди. Ниҳоят, хат ёзишга аҳд қилдим...

Сизни яхши кўраман. Нима учун? Билмайман. Эҳтимол, бошқалардек, мўридан чиққан чумчуққа ўхшамаслигингиз учундир. «Шугинами?», дерсиз... Шугина бўлмаса керак. Ахир, юракдаги ҳар қандай туйғуни сўз билан ифодалаб бўлмайди-ку!

Ҳусния, ростдан ҳам товламачиманми?

Бир вақтлар, эҳтирос билангина яшаиш мумкин, турмуш куриш мумкин, деб ўйлардим. Эҳтирос сўнғач, пиёла тубидаги бир чимдим шамадек, юракда озгина қўйқа қолишини билмасдим. Билганимда, уйланармидим ўшанда!.. Ҳаммаси ўт-кинчи экан. Юракда эса бир тутамгина армон қолди, холос. Шоир айтмоқчи, бундай юракни «туфлаб» ташлагим келади!

Ҳусния, мен Сизга нолойиқдирман балки? Балки аллақачон Муҳаббатга хиёнат ҳам қилгандирман? Эҳтимол, бу хатом хиёнатга тенг келиб қолгандир...

Ушбу мактубни Сиздан шафқат сўраш учун ёзаётганим йўқ, Ҳусния. Узимнинг ҳақиқий баҳожми билиш учун, устимдан чиқариладиган адолатли ҳукмни эшитиш учун ёзаяпман.

Томошахонада чироқ ёнди. Актёр юзидан гримни сидириб ташлаб, Сизга таъзим қилмоқда...

ВОҲИД

ЕТТИНЧИ МАКТУБ

Салом, Ҳусния!

Аслида, Сизга хат (проза) ёзмасам ҳам бўлаверарди-ю, лекин ёзаяпман. Чунки, муҳаббат ҳақида прозада (дағал тилда) гапириб бўлмайди. Буни шеърдагина ўхшатиб айтса бўлади. Очиғини айтсам, бу мавзуга янги туркум бағишладим. Уни биринчи китобимга киритаман. Нокамтарлик бўлса ҳам, ёзаяпман. Сиздан яширадиган сирим йўқ.

Ҳусния, тўғри тушунинг, мен шоирман, шунинг учун Сизнинг савиянгиз ҳам каминага яраша бўлиши лозим. Сал-пал тантироқ бўлсангиз, янаям яхши. Арзимаган қусурга ёпишиб олиб, мени хит қилаверсангиз, ижодим бўғилиб қолади. Ахир, ёш ижодкорни авайлаш, асраш даркор. Ниҳолча остига тез-тез сув қўйиб турилмаса қуриб қолади. Лекин уни сувга бўктириб қўйиш ҳам ярамайди, томири чирийди. Шоли — бошқа гап.

Севгилим, тезроқ дил розингизни маълум қилинг.

Кстати, ушбу хатимни ўзимга қайтариб юбориш эсингиздан чиқмасин. Кейинчалик тадқиқотчиларга тўла асарларимни чоп эттиришда асқатиши мумкин. Эҳтиром билан,

Ҳамид БҮКА.

Ҳусния, менинг хатим дағалроқ чиқиши мумкин. Бунинг сабабини ўзингиз биласиз: қизларга биринчи марта хат ёзишим. Елғон гапирётган бўлсам, ҳаром ўлай!.. Касбим унчалик мақтанадиган эмас — ассимляторлик. Колхоз фермасида ишлайман. Лекин топиш-тутишим яхши. Бир юзу саксондан икки юзу ўттизгача оламан. Қишлоқ шароити учун бу катта пул. Беш-тўрт йилда машинали бўлиш мумкин.

Деҳқончиликда бир ҳикмат бор: «Яхши ҳосил олиш учун сара уруғнинг ўзигина кифоя қилмайди, етилган замин ҳам даркор». Жуда тўғри гап. Тупроқ семиз бўлса, уруғ беҳато унади. Бу гапни бизнинг касбимизга ҳам оз-моз алоқаси борлигидан айтганман, тагин кўнглингизга бошқа хаёл келмасин.

Ҳусния, гап бундоқ: менга юрагингиз чопадими? Чопса, икки энлик хат ёзиб юборсангиз. Сиздан сўрамай, уйларингизга совчи юбориб шарманда бўлгандан кўра, ўзингиздан анигини билиб қўя қолганим маъқул. Шундай эмасми?

Отангизга салом айтинг. Мен у кишини танийман. Бурноғи йил фермамизга ғунажинларингни олиб келган эди... «Маъмур акам салом айтибди», десангиз, ўзлари билади.

Хайр, саломатлик тилайман, деб

МАЪМУР.

ТЎҚҚИЗИНЧИ МАКТУБ

Дилдоргинам, хотиржам бўлинг, Сизни яхши кўрмайман. Кеча шунчаки кўзларимиз тўқнашиб қолди, холос. Қизардимми?.. Нима бўпти, ҳамма ҳам қизаради. Бунинг учун ошиқ бўлиш шарт эмас. Ҳатто тоқчада турган гўр помидор ҳам қизараверади. Лекин у зах деворни севгани учун қизармайди-ку! Шунчаки, қизариши керак бўлгани учун қизаради. Хоҳласа, бўзаради.

Бундан кейин дафъатан ортингизга ўгирилмай ўтиринг. Менга ўхшаб, доим домлага қараб ўтиринг.

Наҳотки, ҳалиям шубҳа қилаётибсиз? Гапимга ишонмаяпсизми?.. Ишонмасангиз — ишонманг! Узим ҳам ишонмайман.

Жавоб ёзманг, «профессор» кўриб қолса, уришиб беради. Иккаламизни ҳам дарсдан ҳайдаб чиқариши мумкин.

ЮНУС

ЎНИНЧИ МАКТУБ

Яхши қиз, стипендиянгни олишингиз биланоқ марҳамат қилиб қарзларингизни тўлаб қўйинг. Ортиқ кутолмайман. Вас! Қаро кунларимга атаб қўйган тийинларимни Сизга сарфлаган эдим. Шунинг ҳам билмадингиз... Майли, садқаи сар, фақат қарзларни чўзинг. Ён дафтарчамга ҳаммасини ёзиб қўйганман. Мана рўйхати: бир юзу йигирма тийинлик музқаймоқ, олти тийинлик семичка, тўртта қирқ саккиз тийинлик дафтар, бешта йигирма тўрт тийинлик ироқи совун. Жами — тўрт юзу тўқсон икки тийин. Беш сўм берсангиз, Сизга яна битта ироқи совун олиб бераман.

Ҳисобли дўст айрилмас, дейдилар, оппоққиз.

ҲОСИЛБЕК

... Ҳусния! Мана, сенга келган ўн мактуб, ўн изҳори дил!.. Мен не дейин, мекка не волди?

«Оила қуриш керак». «Оила қуриш керак!» «Оила қуриш керак!!!»

Хабар. Огоҳлантириш. Буйруқ.

Бош тортдим.

Яна буйруқ... Шундан кейин «буйруқ»лар худди кўкрак нишонларидек бир-бирига мингашиб кетди.

«Оила қуриш керак!..» (Қарсақлар)

«Оила қуриш керак!..» (Гулдурос қарсақлар)

«Оила қуриш керак!!!» (Давомли, гулдурос қарсақлар)

Мен ким биландир бир умр (бир умр!) «бир ёстиққа бош қўйиб» яшашни тасаввур қилолмайман. Наҳотки, шундай яшаш мумкин? Даҳшат-ку!

Мактабга боргунимга қадар эски уйимизда яшардик. Унда бувам тирик эди. Энамнинг талабига кўра, ҳар куни бувамнинг кўчага чиқишини, бирор ёққа отланишини пойлаб турардим. Бувам кўчага чиқиши биланоқ дарвозахонага югуриб борардим-да, энам ҳозирлаб қўйган тошларни дўппига солиб орқасидан ота бошлардим.

— Илойим, изгинанг ўчсин!

— Худоё худовандо, ўлигингни кўрай!

— Худойим имонингдан айирсин!

— Илойим, Алининг қиличига учрагин!

— Дўзахга шалоп этиб тушмасанг, у дунёю бу дунё рози эмасман!..

Дўппидаги тош тугагунча бувамнинг кетидан отаверардим, отаверардим. Энамнинг хоҳиш-талаби шу эди-да.

Бир-бирига қарши, энамнинг пинҳона, бувамнинг эса очиқ-ошкора кураши бир дақиқа тинмасди. «Одамлар бир-бирини тезроқ ўлдириш, ўлигини кўриш, дафн этиш учун бирга яшаса керак», деб ўйлардим. Улимдан жуда қўрқардим. Ҳеч қачон, ҳеч ким билан бирга яшамасликка онт ичиб қўйган эдим ўшанда.

Бувам ўлгач, энам иккаламиз янги уйга кўчиб ўтдик. Бу ерда дадам билан бувим ўртасида ўшандай азалий ва абадий жанг давом этди. Мен энди дадамнинг кетидан тош отмас эдим: мактабга қатнардим, бунга вақтим бўлмасди. Чамамда, бувим менинг «чақиб» қўйишимдан ҳам хавфсирарди. Шунинг учун энам билан бувим жойномоз устида дадамга ўлим тилаш билангина чекланишарди.

Дадамга эса жин ҳам урмасди — ҳар куни маст бўлиб келаверар, бувимни ураверар, энамни уйдан қувиб чиқараверар эди...

Нега? Нима учун? Сабаби — ўша, эски гап: улар бирга яшашарди. «Оила шунақа бўлади ўзи». «Жон бор жойда жанжал бор». Қиёмат куннинг охири кўринмасди...

Шундай қилиб:

— Оила қуриш керак,— дейди энам,— эски уй хароб бўляпти.

— Оила қуриш керак,— дейди бувим,— неврамнинг қўлидан сув ичгим келяпти.

Desperado — Шатранж атамаси бўлиб, «тап тортмас», «кутурган», «қимоясиз» деган маъноларни англатади.

— Оила қуриш керак!— дейди дадам,— Учраган одам: «Ўғлингни қачон уйлайсан?», деб сўрайди, қишлоқда бош кўтариб юролмай қолдим.

Энамга бувамнинг арвоғи тинчлик бермайди. Бувимга «тошотар» керак. Дадамга-чи?.. Гўрков!

Мен эса ким биландир, бир умр (бир умр!) итмушук бўлиб яшашни тасаввур қила олмайман. Чунки мен... Сенинг, Сенинг, Сенинг, муҳаббат, бахтли бўлишингни истайман!..

БУВАМ БИЛАН СУҲБАТ

Пешонамни тириштириб мундоқ ўйлаб кўрсам, етти-саккиз ёшлигимдаёқ менда мухбирликнинг илк нишонлари пайдо бўла бошлаган экан.

Ушанда бувам жудаям қариб, барча қишлоқ чолларига ўхшаб «пессимист» бўлиб қолган эди. Ҳар пайшанба оқшомида қуръондан қиладиган ёдаки тиловати ҳамон қулоқларим остида.

У бирор юмушга уннаётган пайтда кимнингдир халал беришини ёқтирмасди. Ҳадеб атрофида гирдикапалак бўлаверсам, мени рўпарасига ўтказиб, қандайдир азиз-авлиёлар, пайғамбарлар таърифи билан миямни ачитиб юборарди. Гўё бувам мени доим мазах қилаётгандек туюларди: «Насиҳати чин бўлса, юмушини тўхтатиб, мени тиззасига ўтказиб оларди», деб ўйлардим ичимда. Кунларнинг бирида шайтон мени йўлдан урдими, ишқилиб, гапдонлигим қўзиб:

— Бува, худо зўрми ёки Муҳаммад пайғамбар?— деб сўрадим.

Бувам қалашиб ётган темир-терсақлар ичидан эски кетмонни топиб, ўроқранда билан унга соп ясаётган эди.

— Тавба қилдим де, шапшак! Бўлмаса, сенга ким зўрлигини кўрсатиб қўяман!— дея дўқ уриб қолди у, йўнилмаган таёғни бурнимга тақаб.

— Тавба қилдим, — дедим таёғнинг учидан кўз узмай.— Сиззи зўрлигинингизни ўзим ҳам биламан...— Қўрқиб кетганимдан овозим аранг эшитилди.

— Бурнингни арт!.. Рўмолчанг қани? Битта гапни неччи марта қайтаришим керак сен пандавақиға?!— У бурнимни артмаётганимни кўриб баттар тутатди.

— Рўмолчамни йўқотиб қўйдим, — дея ўзимни оқладим.

— «Йўқотиб қўйдим» эмиш... Қиз бола бўлганинда Ҳидояттип сениям аллақачон бўғиб ўлдирган бўларди... Бери ке, манқа!

Бувамнинг ёнига бордим. У пичан ҳиди анқиб турган чопонининг ўнгири билан бурнимни артиб, кетимга шаппатилаб қўйди — эркалади.

Бувамнинг мурувватидан талтайиб, саволимни қайтардим.

— Худо — битта. Пайғамбарлар эса — кўпчилик. Муҳаммад — шуларнинг орасида энг зўри, билдингми?— У чуқур хўрсиниб, яна иши билан машғул бўлди.

— Пайғамбарлар кўпчилик бўлса, худони тути олиб дўпослашмайдимми? Аҳмаднинг укалари мени тути олиб дўпослашди-ку!

— Худога тил теккизиб бўлмайди, аҳмоқ!

— Ёнғогидан бермаса-чи?

— Худо сенга ўхшаб, қўйини тўлдириб ёнғок олиб юрмайди...

— Ёнғокларини ютқазиб қўйганми?

— Нима?!

— Ютқазиб қўйганми уларни? Манавинақа...— Мен қўйнимдан боя ютиб олган ёнғокларимни чиқардим.

— Қўлингни кўрсат-чи!

Кўрсатмадим. Чунки қўлим хина қўйилгандек қип-қизил эди.

— Аҳ, ярамас!

Ўрнимдан туришга ҳам улгуролмай қолдим. Кетмонсоп ҳавода ғув этдию юмшоқ жойимга гул этиб тушди. Бўкириб юбордим...

Демак, пешонамни тириштириб мундоқ ўйлаб кўрсам, биринчи интервьони бувамдан олган эканман. Биринчи сабоқни ҳам. Ушандан бери «қаҳрамонларим» билан телефон орқали гаплашишни афзал кўраман.

ЗАВҚ

Лола сайлига чиқиб, очиқ ҳавода тунаб қолган бўлсангиз, гулхан ёққансиз, албатта. Маза, а? (Кўзларингизни юмиб, «Оҳ!», денг-да.) Гулхан ёниб-ёниб, алангаси сўна бошлайди. Утин ҳам тугайди. Шох-шабба теришга эриндиларинг, ундан кўра иссиқ мамлакатлар ҳақида эртак эшитишни афзал кўрдиларинг (кўпинча шундай бўлади), дейлик. Эртакчи йигитнинг оғзига маҳдиё бўлиб, гулхан ёддан кўтарилади. Қип-қизил чўғ устини кул қоплайди... Жунжика бошлайсизлар. Хаёлларингда — қумига тухум кўмса пишадиган Саҳрои Кабир. Маза, а? («Ҳа!», денг-да.) Шу пайт майингина шабада эсади-да, кулни елпиб ўтади. Лаҳча чўғ милтиллайди. Қуёшни кўргандек чапак чалиб юборасизлар. Кимдир севинчини ичига сиғдира олмай ўйинга тушиб кетади, кимдир магнитофон тугмачасини босади: Ўзбекистон булбулининг шўх-шодон овози янграйди. Маз-за!.. Юраклар ҳаприқади, томирларда қон гупиради. «Яшасин ҳаёт!», деб ҳайқирасизлар...

Энди мажозни бир четга қўйиб турайлик. Фараз қилингки, кўнглингизда Ҳимитдеккина, устини хира ғубор қоплаган хотира бор: ел ана шу хотира устини яллиглаб кетди... Юрак дукиллайди. Ҳаяжонланасиз. Дарҳол тамакига ёпишасиз, гугурт қидирасиз. Ўпкангизни тўлдириб тутун сўрасиз, қайтарасиз. Қўлингиздан келса, менинг бир танишимга ўхшаб, тутундан ҳалқа ясайсиз ва аввалги ҳалқа орасидан кейинги ҳалқани ўтказиб юборасиз. Бекорчиликдан эмас, хаёлни чалғитиш учун шундай қиласиз. Ҳатто СССР Соғлиқни сақлаш министрлигининг огоҳлантиришини ҳам унутасиз. Маз-за!..

Энди лирик чекиниш ҳам етар, мана шу айтилганларнинг барчасини иккинчи шахсдан биринчи шахсга кўчирамай.

Демак, гап бундоқ: ёз кунларининг бирида дўкондан рангли журнал сотиб олдим. Муқовада «Завқ» деб номланган сурат босилибди. Рақсга тушаётган қизлар... Эгниларида турли халқларнинг миллий кийимлари — буюк дўстликнинг сийқа намойиши. Ҳаммининг чеҳрасида кулги — бахтиёрлик белгиси. Сураткашнинг буйруғи билан тиржайиб туришгани шундоққина маълум. Су-

раткаш: «Диккат, оляпман. Кулинг! Кулинг!..»,
 деявериб роса қолдан тойдирган бўлса керак.
 Сураатга қайтаман: муқованинг чап томонидаги
 қиз кўзимга иссиқ кўринди. Юз бичими, тимқора
 кўнгироқ сочлари, лабидаги хол, кўзлари... ох,
 унинг кўзлари!.. Агар Сирдарёнинг турклар яшай-
 диган қишлоғида учратганим Муҳаббат исмли қиз
 ҳам шу суратни кўрган бўлса, беахтиёр «Менга
 ўхшар экан», деб ўйлаганига аминман. Қаеридир
 Кумушга, қаеридир Шарлоттага ва яна қаеридир
 ҳеч кимга ўхшамайдиган Муҳаббатни ёдимга
 солди бу нотаниш раққоса...

Ўшанда эндигина университетнинг биринчи
 курсини тугатган эдим. Курсдошларим ёзги таъ-
 тилда ўзларини «меҳнат қучоғи»га отишди. Мен
 командиримизга бетоблигим ҳақидаги дўхтир бер-
 ган қоғозни рўқач қилиб, «ССО»дан қолдим.
 Тўғри, менга ҳам пул керак эди, мен ҳам чиниқи-
 шим керак эди. Ҳатто, бошқаларга қараганда
 кўпроқ чиниқишим лозим! Чунки нимжонгина
 эдим-да. Шунинг учун таътил пайти анча-мунча
 семириб, кейин туяга ўхшаб ўз ёғимни ўзим е-еб
 юришни кўпдан бери ниёт қилиб қўювдим. Сабаби,
 нима учундир стипендиям ойдан ойга етмасди.
 Мартин Идендек ҳар куни нонушта ўрнига биратў-
 ла тушлик қилсам ҳам, бари бир чўнтагим
 қаппаймасди. «Пул ҳисобни яхши кўради». Чама-
 си, мен пул топиб, ҳисоб топмаган тентак эдим.

Ниҳоят, семирадиган пайт келди. Сирдарёга
 кўчиб бориб, ўша ёқда ўтроқлашиб қолган бир
 ҳамқишлоғим — болалик дўстим (у политехника
 институтида ўқийди) мени уйларига таклиф қилиб
 қолди: «Нима қиласан шаҳарда биқиниб олиб,
 ундан кўра юр, чўлга чиқиб яйраб келасан. Маза-
 за!.. Эрта-индин кўшнимиз ҳашар қилади, кира-
 миз. Бунинг «ССО»дан қаери кам?»

Хуллас, Рустам иккимиз тушдан кейин оддийги-
 на бир қишлоққа кириб бордик.

— Бу ердан шаҳаргача йигирма тийинлик
 йўл, — деди у.

— Хайрият, фарқ унчалик катта эмас экан.
 «Сиёсий иқтисод» домламининг гапига қара-
 ганда, яқин орада шаҳар билан қишлоқ ўртасида-
 ги тафовут умуман тугатилармиш.

Кечқурун менинг шарафимга зиёфат берилди.
 Зиёфатга Рустамларнинг кўшниси ҳам чиқди, йўқ,
 шахсан турк Султони ташриф буюрдилар гўё.
 Фарғонача мулозамат Сирдарёда ғалатиноқ кўри-
 нар экан. Шундан бўлса керак, Султон акамлар
 ўнғайсиз аҳволга тушиб қолдилар.

— Ога, туркмисиз? — деб сўрадим ундан, зиё-
 фат хийла маромига етгач.

— Ҳа, туркман.

Мен Рустамга қарадим, у қошини учуриб қўйди.

— Туркманмисиз ёки Азиз Несинми?

— Турк дедим-ку, ўғлон, туркмен деганим йўқ.

— Несин қамоқдан чиқдимми?

— Билмадим, ўғлон. Бизникида Анқаранинг
 қамоқхонасига уланган прями телефон йўқ...

Шу билан гап узилди.

Икки-уч кун меҳмондорчиликдан сўнг эрталаб
 Рустам иккаламиз ҳашарга чиқдик.

— Инструментлар тап-тайёр, — деди оғамиз
 бизни қаршиларкан, тантанали оҳангда.

— Миллий чолғу асбоблари-чи? Уларсиз
 классик куйни ижро этиб бўлмайди.

Жиддийроқ гап айтяптимикан деб қулоқ солиб турган мезбон ҳафсаласи пир бўлиб, қуруққина «Юринглар!», деди. У ҳазилга кулмайдиган одам экан. Эҳтимол тушунмас. Азиз Несин ундан кўра менга яқинроқлигидан ичимда суюниб, атрофи қанор билан тўсилган ҳовлига кирдик. Оғамиз олти хонали данғиллама иморатнинг пойдеворини кўйиб қўйибдилар.

— Материаллар тайёр. Фақат ғиштга қараб турибмиз.

— Тўртта тақа топилса, устига битта отни михлаб, улоқ чопиш мумкин...

Рустам енгимдан тортди. Мезбоннинг қошлари чимирилди, пишқириб юборадигандек икки лунжини шиширди. Лекин индамади. Мўйловимни ҳурмат қилди, шекилли. Кейин экскурсоводларга ўхшаб, бизни иш шароити билан таништира бошлади: «Мана бу — кетмон, ўнинчи аср ёдгорлиги. Ноёб топилма. Буниси — қолип, энамиздан аввалги бувимиздан қолган. Мерос. Анави — тупроқ. Икки машина. Ун мингтача ғишт қўйиш мумкин. Фақат лойни исроф қилмаслик керак. Сув — текин, бақирлаб¹ қуяверасизлар». Кун қизиб кетса, ўн беш яшар чинорвой елкасига сочиқ ташлаб, қўлимизга сув қуядиган бўлди.

Бу ерларда ҳашар бошқачароқ бўларкан: бутун қишлоқ бирданга ёпирилиб чиқмас, ҳар бир оила, вақтига қараб, ишлаб берар экан. Лекин ҳашар қилаётган киши қорасини кўрсатмас эмиш. Ажабо, ўзга сайёрага тушиб қолдимми, дейсан киши.

— Рустам, нега бундай?

— Семириб, қорин қўйиб юборишган. Эгилишга қийналишади.

— Ундоқ бўлса, бошладик...

Оқшомда тупроқни юмшатиб, сув қўйиб қўямиз, азонда лой пиширамиз, чой маҳалигача гуп-гуп ташлаймиз. Иккита қолип хизматда. Бир киши лой солиб туради, бир киши ташийверади... Бир — қолип остига қум сеп. Икки — қўлларни олдинга чўзиб, гувала яса. Уч — лойни қолипга чапла-да, устини текисла... Бир — эгилиб, қолипни кўтар. Икки — зинғилла. Уч — ташла... Яхши... Тез-тез. Бир, икки, уч... Уч, икки, бир... Ва ҳоказо. Фақат у ёғига ҳам, бу ёғига ҳам — уч. Уч — чегара. Бир ёзувчи таъбири билан айтганда: «Шу чегарадан ҳатлаб ўтсанг — марра сеники, хоҳласанг, миллионгача ҳам санайверасан». Лекин чегарадан ҳатлаб ўтиш тақиқланган. Маром бузилади. Маром бузилгач, оҳанг тўғрисида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Тўғрими?

«Тўғри-ку-я, лекин бу гапингиз фақат қўшиққа дахлдор».

Бир, икки, уч... Чап оёқлаб юришни бошладик: бир... бир... бир... Унғ оёғини ташлаётган ким?.. Буржуй, сенми? Ҳозир Маяковский келиб кетингга тепади. Оёгингни мослаб ол! Бир... Бир... бир... Яхши, яхши! Юришдан тўх-танг... Шундай қилиб, эрталабки гимнастика машғулотларимиз тугайди. Ювинишга ҳожат йўқ. Қўлимизни, лабимизни чайиб олсақ кифоя. Юзларимиз лойлигича чой ичаверамиз. Вақтдан ютиш керак. Акс ҳолда, кун исиб кетади, кучдан ютқазамиз. Механиканинг олтин қондаси шунақа...

Кунлар шу зайлда ўтарди. Мен бу ерга меҳмон эканимни ҳам унутиб юбордим. Бора-бора оёқла-

римиз оғирлаша бошлади. Эски шимларимизнинг почасини узиб ташладик. Попукли калта иштонимиз бизни америкалик ҳиндуларга ўхшатиб қўйди. Лекин хийла енгиллашдик. Барибир ибтидоий одамлар бизга қараганда унумлироқ ишлаган бўлса керак, деб ўйлайман.

Эмаклай-эмаклай тушликка чиқамиз. Чинор соясида чўзи-ли-иб қоламиз. Дастурхон тепасига келиб ўтиришимиз биланок, оқи оққа, қизили қизилга ажрала бошлаган момиққина қиз келади:

— Аҳо, қатуғ опкеллим.

— Раҳмат.

— Гугуртимиз тугаб қолди...

— Ҳозир Баҳром опкела-а.

У кетади. Биз унга термилиб қоламиз. Рустам мени нуқийди:

«Кўрдингми?»

«Ургандан туртган ёмон, бемаза! Шундоқ ҳам кўриб турибман-ку!»

Рустам барибир қилиғини ташламайди. Қиз кўринмай кетгунча нуқийверади. Одати шунақа: ҳаяжонини менга юқтирмаса ўлиб қолади... Олти яшар Баҳром гугурт келтиради. Уни гапга сола-миз. Алдаймиз, авраймиз: «Тошкентга борганингда «Пахтакор» стадионига олиб тушамиз. Ушанда «Пахтакор» «Спартак»ни ўну нолга ютади. Мана кўрасан!», деймиз...

Рустамни кўрсатиб, «Уни почча дегин», деб ўргатаман. Баҳром гапга кўнадиган бола. «Хўп», дейди. Оғзини тўлдириб «Почча!» деб бақиради.

— Содиқ, шу ерда қолгин, ошна. Бундан зўр қайнотани Маккадан ҳам тополмайсан! — дейди Рустам аламини олиш учун.

— Ўзинг кўчиб чиқақолсанг яхши бўларди. Ҳадемай уй битади. Шундан кейин, манави саройда (қўлим билан чайлани кўрсатаман) ановиларни қўриқла-аб ётасан. Ойига юз сўмдан маош. Овқати текин. Боқчанинг итидек роса семирсанг керак ўзиям!..

Кун қайтгунча узун-узун ух тортиб ўтира-миз. Сўнг қолган лойни гуп-гуп ташлаб, янгисини қорамиз. Тунда Унинг кўзларини эслаб, секин-секин гаплашамиз. Тушимизда ўзини кўрамиз. (Аслида ҳеч қандай туш-пуш кўрмаймиз.) Маз-за...

Бир кунни ғалати воқеа рўй берди.

Биз, ҳар кунгидек, ўлиб-тирилиб ишлардик. Мен қолип кўтарардим, Рустам лой чаплаб турарди. Белим увишди. Қаддимни ростлагач, негадир моллар ётадиган бостирмага қарагим келди. Қарадим. Бостирма қўраларига чирмашган палакларда калладек-калладек ошқовоқлар осилиб турибди. Палак ортида бир шарпани илғаб қолдим. Наҳотки, бизни яширинча назорат қилиб туришса!.. Ахир, «ҳашар»га келганмиз-ку! Еки анави қизми-кан?.. Шарпа қилт этмасди. Сув ичиш баҳонасида сояга қараб юрдим. Сув ичиб, белимнинг чигилини ёзиш учун машқ қилар эканман, яна ўша ёққа назар ташладим: шарпа кўринмасди. Атайлаб бостирма томонга бордим.

У бузоқчани қашиб турган экан.

— Исмингиз нима? — деб сўрадим кўйлагимнинг тугилган ўнгирини ўйнаб.

— Муҳаббат.

— Меники Содиқ... Исмингиз чиройли экан.

— Студентмисиз?

— Дадангиз айтдимми?

— Йўғ-е, ўзим билдим. «ССО» тўғрисида газета-

¹ Пақирлаб, демоқчи (турк шеваси).

да кўп ёзишади.— Муҳаббат энгимдаги лой чап-ланган «ССО» эмблемасига ишора қилди.

— Мактабни битирганмисиз?

— Унга ўтдим.

— Уқишга борасизми?

— Билмадим. Опамни юборишмаган... Эрга беришган...

Гап тополмай, бир-биримизга қарадик. Кўз-кўзга тушди. Юраклар жиз этди. У маъсумона жилмайди. Ох, унинг лаблари!.. Мен ўзимни туюлмай, қизнинг қўлларидан ушладим-да, лабидаги ҳолидан ўпиб олдим. Қучоқлашмадик, ҳаммаёғим лой эди.

— Хоҳлайсизми, мен сизни Бахтлар водийсига олиб кетаман,— дедим энтикиб.

— Қаерга?

— Фарғонага.

— Ҳазилкаш экансиз... Қатуғ опкелайми?

— Кейинроқ. Ҳозир ишлаш керак.

Муҳаббат қўлларини бўшатиб, ҳовли томон кетди. Худди мендан кўнгил узолмаётгандек, югуриб келиб бағримга ўзини отадигандек қараб-қараб, бир-бир босиб кетди...

Аслида-чи! У менга, мен унга бир оғиз ҳам гапирганимиз йўқ. Муҳаббат (исмини Рустамнинг «қайноға»сидан билиб олганман) бир зумгина менга қараб турди-ю, йиғлаши лозимлигини билиб турган одамдек зўрма-зўраки жилмайди. Жилмайганда ҳам менга хайрихоҳлигидан, ачинганидан эмас, жилмаймоқ заруратини яшриш мақсадидагина жилмайди, холос. Мен эса ўзимни овутиш, армонимни сездирмаслик, қолаверса, ҳикоя динамикасини ҳисобга олиб ёлғон гапиряпман. Шунда кизиқроқ чиқади деб ўйлайман.

Рустам ҳаммасини кўриб турарди.

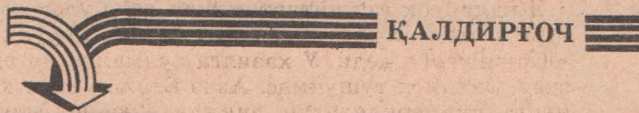
— Оғайни, эсингни едингми?! Отасига айтиб берса, нима бўлади? Сўйиб ташлайди, вассалом.

— Бўлмаган гап. У бизни томоша қилаётган экан, мен ҳам уни томоша қилдим. Биру бир...

Чинор соясига келиб, нам тупроққа чўзилдим. Вужудим енгилгина титрарди. Мен Муҳаббатни ҳеч қачон «Бахтлар водийси»га олиб кета олмаслигимдан, унга бир калима ҳам сўз айта олмаслигимдан азобланар, савоғидан узилиб тушган шафтолидек эзилиб ётар эдим. Чунки шу ҳолатда, ҳеч қандай оҳ-воҳларсиз, ўртамизда қатъий бир чегара бор эди. Чегаранинг у томонида ҚЎРҚУВ («азоб» эмас), мен томонида ҳам ҚЎРҚУВ («одоб» эмас) ҳукм суларди. Қўрқув... Хоразм шоҳи шаҳар дарвозаларини ёвга очиб берди, мўғул саркардаси пойига тиз чўкди, Ватанига хиёнат қилди. Нега? Нима учун?... Қўрқув шоҳни еб қўйди! Шоҳ — Қўрқувни...

Кечга яқин Султон оғамиз яна икки машина тупроқ олиб келди. Мен энди бу ердан кетишга қарор қилиб қўйган эдим. Ҳеч нарсага қарамай, Рустамнинг уйдагиларни ҳам ҳайратга солиб жўнаб кетдим. Маз-за!..

Янглишмасам, худди ўша кун менинг «завқли ёшлигим» бўлакча тусга кирди. Олдингиси эса, халигача олис-олислардан мени масхара қилиб тургандек туюлади. Эҳтимол, шу боисдан ҳам журнал муқовасидаги қиз илжаяётганга ўхшагандир. Серзавқ одамнинг кўзига дунё ҳам ўзгача кўринаркан. Хафа бўлмайсиз-да, оғайни.

Инобат
Ризаева

Дехқон қиз

*Тонг эпкини елиб қолар майин-майин,
Ҳовузчада нилуфаргул солланади.
Дилидаги орзулари кулган сайин
Дехқон қизнинг юзи завқдан олланади.*

*Ҳайрат, таҳсин ёғдирар-да кўкдан қуёш,
Маржон тизар дехқон қизнинг манглайига.
Қорачиқда жилваланар ўн саккиз ёш,
Тан беряпман унинг бекам толеига.*

*Қўшиқларга йўғрилгандир умри мангу,
Куйга солар орзуларнинг камолини.
Юксакларга туғиб,*

севиб,

ардоқлар у

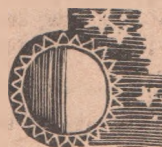
Она юртнинг қувончини, иқболини.

* * *

*Тонг юзига гул чизди кўклам,
Наволарга айланди гулшан.
Кўмаклашдим завқланиб мен ҳам
Туйғуларим ранглари билан.*

*Туйғум ранги бироз ўхшайди,
Гул фаслининг шаффоф рангига.
Аммо улар ўчиб кетмайди
Ҳазонрезги кузак тонгида.*

*Ажратолсанг шу рангни агар,
Яширмасанг сен кўзларингни,
Шу ранг билан ёзиб қўярдим
Юрагимга орзуларингни.*

Ўктам
Мирзаёров

Отамнинг ҳикояси

Хотирада музлаган даҳшат.
Отам айтиб тугатмоқ бўлар
Қирқ йилдирки, кўрсатмас сарҳад
Хотирада музлаган даҳшат...

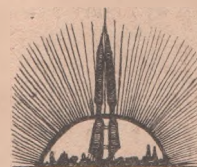
«Қирқ бирнинг ёзи...
Меҳварида айланарди
Ярадор замин —
Уқлар тилкалаган Елкалари қон...
Гоҳо гўдак боладай,
Илжайиб қоларди осмон.
Ушандай бир кез —
Даҳшатлар қабрга қулаган дамда
Бир дўстим — ҳали мурти сабза урмаган,
Ҳали ҳаёт завқин сурмаган,
Ҳали тоғиб улгурмаган ишқнинг тотини.

Чизиб жанг тафсилотини
Битмоққа тутинди чала хатини.
Озод ерга бағрини босиб:
«Онажон», бағрингиз кенгдир заминдай

Севаман сизни, заминни,
Қишлоқни, юлдузни тунни...
Бизсиз унда қийин ҳойнаҳой,
Сойга қуришдими янғитдан кўприк?..»
Шу он ҳайқариқ:
«Жанг-га!
Жонларни тикканмиз Ватанга!!»
Мардона жангоҳга чорлар командир.
... Милтиқлар бўғзига тиқилар ажал,
Асаблар қарсиллар ўқлардай...
Шом қадар порглади ғазаблар...

Ва ҳорғин махорка тутини
Зум ўтмай ҳайдади жангоҳдан

Ачқимтир порохнинг ҳидини...
Изладим дўстимни беҳадик.
Оҳ, юрак сиқилди.
Юз тупроқ,
Висолга тўймаган
Кўз тупроқ —
Қон қочган лаблари заминга босиқ.
Етарди дўстим.
Кўкиш чангалида милтиқ
ва интиқ онага мактуби:
«Она, севаман сизни,
заминни севаман!»

Умидворлик

Бугунни бой бериб қўйгандан кейин,
Яна орзуларга кўмилиб тани,
Тишларига қисар эртани.
Сўнг, совуқ болишга қўярда бошин,
Ҳаётнинг ташвишин торғиб елкага
Тушларидан излайди мағни,
Тишларига қисиб эртани.

Катта йўл бошида

изгиш тусли мана бу фантастик шамойил (биз уни маъбуда деб атаймиз) гўё Сурхондарёнинг сахий куёши нурларига обдон тўйинган-у, энди ўша тафтни борликка уфураётгандек туюлади.

Ҳайкалнинг лойдан ясалганлиги, боз устига, унинг ҳали қуриб улгурмаганлигига ишонгингиз келмайди. Балки мужассама қадимий йўсинда (араб истилосига қадар юртимизда турли-туман ҳайкалтарошлик мактаблари бўлганлиги эндиликда жаҳонга маълум!) сир берилмасдан ишланганлиги учун ҳам ана шундай таассурот қолдиргандир? Ҳайкалтарош қўлидаги тиг-искана бирор зум тинмайди. Дақиқа сайин, от ёли қўшиб тайёрланган юмшоқ ва қайишқоқ лой кўзингиз ўнгида мўъжизага — мужаррад (яланғоч) маъбудага айлана бошлайди...

Ҳайкалтарош Азамат Ҳотамов ўз ижодида узоқ вақт қимматини йўқотмайдиган шамот, чиниқтирилган ёғоч, мрамар, бронза каби материаллардан ҳам унумли фойдаланади. У ҳайкалтарошликдаги думалоқ шаклнинг монументал-декоратив ва дастгоҳли, шунингдек, рельефнинг барельеф ҳамда горельеф формаларида ҳам баб-баравар ижод қилади. А. Ҳотамов воқеликни нозик ва романтик ҳис этади, ифодалиликнинг янги-янги усуллари топишга интилади. Унинг асарларида шакл ва мазмун юртимиз маданиятининг ўтмиши ҳамда бугунги куни билан чамбарчас боғланиб кетганлиги тамойили сезилади. Ҳали ёш бўлишига қарамасдан, у аллақачон етук асарлари билан жамоатчилик эътиборини қозонган. И. Репин номидаги СССР Бадий академияси рассомлик, ҳайкалтарошлик ва тёморлик институтида ҳайкалтарошлик ихтисосини эгаллаётган пайтидаёқ, у «Чўпон», «Лейтенант Бурма портрети», «Каунас шахри коммунистларининг қатл этилиши» аби илк асарлари билан М. Аникушкин ва Б. Пинчук

сингари машҳур ҳайкалтарошлар олқишига сазовор бўлган. Айниқса, «Чўпон» асари чуқур мазмуни, самимияти, ҳаракатнинг тугалланган ҳолати, аниқ ифодавийлиги билан ҳайкалтарош ижодининг дастлабки босқичида ажралиб туради.

Диққат билан разм солсангиз, лойдан ясалган унинг қаҳрамонлари тирик — нафас олаётгандек туюлади. Чунки, ижодкор психологик портретларида юзнинг илғаш қийин бўлган энг нозик товланишларини ҳам санъаткорона акс эттира олади. Шу тариқа, Азамат Ҳотамов қисқа вақт ичида ўзининг бош ижодий йўналишини белгилаб олди. Пластик этюдлар, портретлар, композициялардаги линиялар уйғунлиги, муваффақиятли топилган тасвир воситалари, миллий колорит — ҳайкалтарош асарларини белгиловчи сифатлардир.

Ҳайкалтарош халқ пластикасига ҳамоҳанг амалий намуналардан завқланган ҳолда, кишини ҳайратга солувчи ечимлар топишга ҳам кўп вақт сарфлайди, бош қотиради ва бунга кўпинча муваффақ бўлади. Хусусан, Шарқнинг антик санъати анъаналари билан қоришиб кетган Сурхондарё халқ ижодига хос пластика ёш ҳайкалтарош учун дилҳом чашмасидир.

А. Ҳотамов ижоди қадимий Сурхондарё сарзамини, унинг ажойиб кишилари тақдири билан чамбарчас боғланиб кетган. Бу бежиз эмас: мозийда яшаб ўтган бобокалонларимиз ижодига мансуб Зараутсой қояларидаги тасвирлар, Кампиртепа, Айритом, Ажинатепа, Фаёзтепадан топилган ҳайкаллар — ҳар қандай тасвирий санъат ижодкори учун битмас-туганмас хазинадир; бу Азамат Ҳотамов туғилиб ўсган Пошхурт қишлоғидан унчалик узоқ ҳам эмас. Ҳикоямиз қаҳрамони ўша ранго-ранг санъат асарларига тез-тез мурожаат қилиб туради, улардан ўз асарлари учун янгидан-янги андозалар олади. Шу боисдан унинг «Қўшиқ», юқорида зикр этилган «Маъбудалар», «Ёш йигит портрети» ҳайкалларида қадимий мусаввирлар, ҳайкалтарошлар нафаси сезилиб туради.

Азамат Ҳотамов Шеробод район партия комитети биносига ишланган «В. И. Ленин», Улуғ Ватан уруши даврида ҳалок бўлган пошхуртликлар хотирасига бағишланмиш «Ҳеч ким ва ҳеч нарса унутилмайди» барельефлари, «Шарқ донишмандлари» скульптура-композицияси муаллифи ҳамдир. Санъаткорнинг «Умрбоқий», «Аёл боши» (ёғоч), «Марям портрети» (шамот), «Оналик бахти», «Пошхуртлик чўпон» (терракота), «Достоевский портрети» (тунж) асарлари республика ва Бутуниттифоқ бадий кўرғазмаларида намойиш этилган.

Қишлоқ ҳаёти, унинг кишилари А. Ҳотамовнинг сеvimли мавзуидир. Бинобарин, унинг устахонасида машҳур санъаткорлар, адиблар билан чўпонлар, механизаторлар, собиқ партизанлар образи ёнма-ён туришига ажабланмаслик керак. Айни куларда, у «Пошхуртнинг уруш ва меҳнат ветеранлари» туркумидаги асарларини тугаллаш арафасида турибди. Бу мужассамалар замирига конкрет кишилар асос қилиб олинганлиги диққатга сазовордир. Бошқа қатор асарларида бўлгани каби, муаллиф мазкур ҳайкалларда ҳам инсон ички оламини пластиканинг оригинал ечимлари воситасида гавдалантиради.

— Пошхуртликлар образи устида иш олиб борарканман,— дейди ҳайкалтарош,— мен жанг майдони ва фронт орқасининг ягоналигини ифодалашга, таъбир жоиз бўлса, кексалар, хотин-қизлар, ўсмирларнинг узоқ Ўзбекистондан туриб, Берлинга ўт қўйганликларини реал тасвирлашга интилдим.

Ҳайкалтарош она-юрт шаънига бахшида бу асарларида композиция ва пропорция мувозанатига эришади; қиёфаларни бир текис типиклаштиради. У ҳаракатнинг равшанлигини ифодалашда, инсон гавдаси узвларининг уйғунлигини бера олишда ўз тенгдошлари — Т. Эсонов, М. Раҳматбердиев, В. Гамбаров, С. Алибеков, Г. Дергачдан аяча илгарилар кетганлигини ҳам айтиш керак.

Республикамиз пойтахти 2000 йиллик юбилейи муносабати билан очилган «Тошкент — тинчлик, дўстлик ва қардошлик шаҳри» бадий кўرғазмасида А. Ҳотамов «В. И. Ленин» скульптура портрети билан қатнашди. Гипсдан ясалган мазкур асарга қизил ранг югуртирилган. Бу — инқилоб, рус ишчилар ҳаракати рамзи сифатида томошабинда чуқур таассурот қолдиради. Номини инқилоб рамзига айланиб кетган доҳий сиймосида улугворлик, зукколик, ақл-заковат мужассамлашган. Кенг ва текис пешона, хиёл чимирилган қошлар, ўткир нигоҳ, юз — доҳий тафаккури тугъинининг инъикоси. Буларнинг ҳаммасини максимал даражадаги бадий ҳужжат сифатида қабул қилгингиз келади. Мазкур асар бадий умумлашмага айланиб кетганлиги учун ҳам алоҳида қиймат касб этган.

Ҳар қандай ижодкор каби Азамат Ҳотамов ҳам муваффақиятсизлик аламини кўп татиб кўрган... Жумладан, ҳануз ифодавийликнинг янги усулларини излаш санъаткор ижодида кўзланган натижаларни беряпти, деб бўлмайди. Пластиккага ҳаддан ташқари берилиб кетиш баъзан асарни маънавий гўзалликдан маҳрум қилиб қўяётганлиги кўзга ташланади. Ҳайкалтарошнинг «Тошбадал бобо» асарида ана шундай қусурларни кўрамиз. Аммо унинг бундай камчиликлардан изчиллик билан қутулиб бораётганлиги яна кишига таскин беради.

Биз катта санъат оламига дадил одимлаб кириб келаётган ҳайкалтарош Азамат Ҳотамовнинг ўн йиллик ижодий йўлига бир назар ташладик, холос. Кейинги ўн йилликлар ҳайкалтарош учун янгидан-янги муваффақиятлар билан нишонланишига аминмиз.

Шерали СОКИН.

Лутфулла Маҳмудов

«Коммунизм» колхозида

*«Коммунизм» колхозида учратдик биз:
Қизил дурра билан танғиб пешонасин,
Меҳнатининг бункер тўла нишонасин
Олиб хирмон томон кетар пахтакор қиз.*

*Кўкрагимга уриларди илиқ тўлқин,
Тоza ҳислар юрагимга қуюларди.
Кўрганларим шу тоб ғолиб меҳнат учун,
Янги бир куй — симфония туюларди.*

*Турфа гулнинг ҳидин берар боғ ҳавога —
Хушбўй ҳаво деган маъно пайдо бўлур,
Ушбу кунги қиз яратган шу навога
Ўзи чеккан заҳматлари садо бўлур.*

*Меҳнатининг энг биринчи сатрлари —
Ғўзалари тизилганда қатор-қатор,
Қатқалоқда уларнинг ёш бағрлари
Эзилганда, йиғлагани бу куйда бор.*

*Езда сўвга чанқаб, сўлиб ўлган ғўза
Тепасида титрагани даҳшатидан,
Ҳаяжонда чопиб бориб сувни тўсса
Тошқинларнинг қайтгани бор ўз
шаштидан.*

*Офатларнинг қаро ният уриниши
Енголмаган оппоқ ишонч бу куйда бор,
Мамлакатнинг мадад бериб тоғ туриши
Қардошларнинг илиқ меҳри ҳам барқарор.*

*Ўзбекистон! Бункер тўла пахта билан,
Уддасидан чиқай дея берган сўзинг,
Коммунизм кўчасида кетаётган
Қизил дурра пахтакор қиз сенсан ўзинг!*

Она бургут ҳақида қўшиқ

Мейлибек
Норбоев

I

Она бургут яшар эди жажжи фарзанди билан,
Мурғагини авайларди, парваришлаб боқарди.
Силаб-сийпаб, севар эди, о, она бургут чиндан,
Гоҳо унга емиш излаб кўкда қанот қоқарди.
Гоҳо эса термуларди энг юксак чўққиларга,
Шунда унинг юрагида армонлари ошарди.
Афсус ўзи парвоз этиб қўнолмади уларга,
Боласига боқиб лекин дил туйғуси жўшарди.
Ҳа, боласи забт этгуси шу баланд чўққиларни,
Онасидан ўзар аниқ мардликда, шижоатда!
Онаизор ўз кўнглидан ўтказаркан шуларни,
Мағрур ҳислар оғушида энтикарди у ҳатто!

II

Она бургут кўтарилди ўлжа излаб бир кунни,
Севимлиси қолди ортда, қолди юксак қояда.
У тинмасдан парвоз этди суриб овнинг гаштини,
Қайтганида болажони йўқолганди уядан.
Шунда унинг кўзларида даҳшат билан ёнди ўт,
Боласини излади хўп қояларга уриб бош.
Тоғлар унга ачинишиб сақлаб қолдилар сукут,
Лекин уни тополмайин кўзларидан тўкди ёш.
О, бечора қайдан билсин ёлғизин тақдирини,
Қайдан билсин асирлигин чапдаст овчи қўлида,
Наҳот овчи англамайди она бургут зорини,
Наҳот зарра шафқат йўқдир овчининг ҳеч дилида?!

III

Она бургут иродаси бардош берди фироққа,
Вақт ўтса ҳам жигарбандин унутмади бир замон.
Бир кун учиб юрар экан жуда йироқ-йироқда,
Боласига кўзи тушиб ўзин отди у томон.
Унга боқиб онаизор ишонмасди кўзига,
Наҳот унинг шунчалар ўзгармишдир боласи?!

Она бургут тўёлмасди унинг ҳусни-юзига,
Узидан ҳам ўктам бўпти унинг қадду сиймоси.
Лекин унга болажони қайрилиб ҳам боқмади,
Аста бориб қўнди бирдан ўша овчи қўлига.
Шунда она тани музлаб балки қон ҳам оқмади,
Бир ғулғула тушди бирдан унинг кекса кўнглига.

IV

У ҳаммасин тушундию титраб кетди шу замон,
Наҳот шундай пасткаш бўлмиш унинг ёлғиз боласи.

Жуда юксак парвозларни ўйлармикин у бир он,
Наҳот уни қизиқтирмас юксакликлар нашъаси.
Аждодлари яшаб ўтди фақат юксакни кўзлаб,
Кенг самога султон бўлиб бош эгмади ҳеч қачон.
Эвоҳ, энди улар руҳи юргайми фақат бўзлаб,
Наҳот энди тикланмагай улар қучган шуҳрат-шон!
Шу овчининг садақаси олдмикан ақлини.
Еки ўзи истайдими шундай сокин, тинч ҳаёт?!
Нечун ахир курашларда изламаган бахтини,
Она бургут юрагида тўлиб борарди нафрат.

V

Ортиқ чидаб туролмади она бургут ўртаниб,
Отди бирдан шитоб билан боласига ўзини.
Боласини юлқиб-юлқиб алам ўтида ёниб,
Ҳеч ачинмай ўйиб олди унинг икки кўзини.
Кейин эса парвоз этди даҳшат билан кўкка у,
Булутларнинг бағрин тилиб кўтарилди юксакка.
Боласига бўлган нафрат борлигини тутди-ю,
Яшин янглиғ ўзин уриб қояларга у тикка
Бўлди тилка-тилка!..

* * *

Табиатнинг қонунни қизиқ...
Тушларига кирмай баҳорлар
Юксак чўққиларда
Қуёшга яқин
Абадий яшарди
Энг совуқ қорлар.

* * *

Қаҳратонда шуғла сочиб ёнар аланга,
Ҳароратдан эриб борар атрофдаги қор.
Қиш титратган ниҳолчалар қарар аланглаб.
Қучоқ очиб келдимикин дея гулбаҳор.

Тўхтаг энди ҳей, булутлар, тўхтагиз бир пас,
Сен ҳам ёмғир қуявермай турганда тиниб.
Тунги аёз алангани этолмай абас,
Ниҳолчалар бир зумгина олсин исиниб...

Оқ Толадай Оқ Толе

*«Ешлик» журнали
мухбирининг саволларига
Тошкент Тўқимачилик комбинатининг
тўқувчиси,
СССР Олий Советининг депутаты,
Бутуниттифоқ Ленин комсомоли
мукофотининг лауреати
Дилбар ҚУЛМАТОВА жавоб беради.*

*илбар Баратовна, сиз билан биз бугун,
республикамизнинг улкан пахта хирмони-
га сўнги тонналар тўкилаётган кунда
суҳбатлашиб ўтирибмиз. Ғуруримиз,
фахримиз, ифтихоримиз бўлган «оқ ол-
тин» Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир кишининг
ҳаётида, туриш-турмушида ўзига хос из қолдирган,
шундай эмасми?*

— Жуда тўғри гап. Биз, тўқимачилар, пахтасиз,
«оқ олтин»имизсиз ўз меҳнатимизни тасаввур ҳам
қилолмаймиз. Чунки донғи Иттифоқимизгагина эмас,
чет элларга ҳам таралган Тошкент тўқимачилик
комбинати фақат пахта толасидан газлама ишлаб
чиқаради. Шунинг учун республикамиз «оқ олтин»
ижодкорлари қучган улкан зафарни биз ўзимизнинг
ҳам ғалабамиз деб биламиз.

Мана, пахтадан гап очдингизу, болалик йилла-
римни эслатдингиз. Чунки мен ўзимни пахтакор
фарзанди деб биламан. Отам Барот Қулматов узоқ
йиллар колхозимизда оддий пахтакор бўлиб ишла-
ган. Ҳозир пенсияда. Аммо пахта ишига баҳоли
қудрат қарашиб туради.

— Узим эса эсимни таниганимдан бери пахта тераман. Бу нарсанинг ўзига хос гашти бор. Пахтазор романтикасини яхши биласиз. Эрта тонгда этак боғлаб далага йўл оласиз. Қўёш ҳали узоқ тоғлар ортида мудраниб ётибди. Енгил шабада елади. Оппоқ, лўппи-лўппи толалар чаноқлардан тошиб чиқиб кетаётгандай...

Билолмадим, бу нарса менинг вужудимга қон билан синганми, аммо мен пахта теришни яхши кўраман. Ҳар йили меҳнат отпускамни терим даврига тўғрилашга ҳаракат қиламан. Узим туғилиб ўсган Оққўрғон районидаги Ҳамид Олимжон номли колхозга бораманда, ота-онам қошида яшайман. Куни бўйи пахта тераман. Ҳам жисмоний, ҳам маънавий лаззат топаман бу ишимдан.

— *Асл пахтакорнинг қизи қандай қилиб республикадаги машҳур тўқувчилар сафидан ўрин ола олди?*

— Биласизми, бу қизиқ бўлган. Киши ўз ҳаётини бир программага, план асосига қура олмайди, деганлари тўғри экан. Эртанги кунингни, айниқса ёшлик йилларингда, режалай олмас экансан. Режаллаган тақдирингда ҳам амалга ошавермас экан у.

Отам ҳам, онам ҳам менинг ўқитувчи ёки тикувчи бўлишимни орзу қилишган эдилар. Менда тикувчилик кўпроқ ҳавас ўйғотарди. 1969 йили Ҳамза номли ўрта мактабни тугалладиму, ана шу касбнинг этагини ушлашга қарор қилдим. Тошкентда, университетда ўқиётган опам бир гап топиб келди: у ерда 85-хунар техника билим юрти бор эмиш. Тикувчилар тайёрлармиш. Бораман, деб қатъий қарор қилдим мен.

Аммо Тошкентга келиб, тарвузим қўлтигимдан тушди. Мен излаб келган хунар-техника билим юрти тикувчилар эмас, тўқувчилар тайёрлар экан. Опамга қаттиқ тегдим: «Нега яхшироқ қарамадингиз?»

— Ҳечқиси йўқ, — жавоб қилди у. — Тикувчи нимаю тўқувчи нима? Бор-йўғи иккита ҳарфга фарқ қилади. Меҳнати эса деярли бир хил. Тўқувчининг меҳнатини ҳозир қандай улуғлашяпти, кўрмайсанми?

Ҳақиқатан ҳам шу пайтларда Тўқимачилик комбинатининг ишчиси Лидия Казанцеванинг доврўғи таралган эди. Меҳнат зарбдори, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони! Аммо ҳар ким ҳам Казанцева бўлмайдику! У қаердаю, биз, кечагина мактабни битириб чиққан қизлар қаёқда!

Нима қилиш керак! Қишлоққа қайтиб бориш — уят. Ахир Тошкентга, ўқишга кетяпман деб келганман. Ниҳоят, ўқишга кирдим. Билим юрти тўқувчи-йигирувчилар тайёрлар экан. Бир ҳафта ўтмасданоқ мастеришимиз Муяссар опа бизни тўқимачилик комбинатига олиб борди.

— Сизлар мана шу дастгоҳда ишлайсизлар, газлама тўқийсизлар, — тушунтирди мастеришимиз. Эртасига ўқишни давом эттирдик.

— *Ишни бошлаб олишингиз биров қийин бўлган-дир!*

— Албатта, осон дейиш мумкин эмас. Хунар-техника билим юртини тугатишимиз билан ҳар биримизга 24 тадан дастгоҳ биркитишди. Тўқув дастгоҳларининг нима эканлигини комбинатга бир келган киши билади. У гўё тинмай ҳаракат қилиб турадиган жонли мавжудот. Аммо мана, ип қўққисдан узилди, дастгоҳ тўхтади. Дарҳол ипни улайсан. Шу аснода яна бошқа бир дастгоҳ тўхтади. Аввалги кунлари биров шошиб қолдим. Аммо аста-секин ишга кўникма ҳосил бўлди.

Бу кўникма ойлар ўтиб касбга нисбатан муҳаббатга айланди. Мустақил ишга ўтгач мен кўпинча ажабланишимиз: неча йиллар давомида мана шу кадрдон

дастгоҳларимсиз қандай яшадим экан? Уша дастгоҳларсиз ўтган кунларим менинг учун мазмунсиздай бўлиб кўринарди гўё.

— *Узингизни қачон ҳақиқий ишчи сифатида ҳис қилдингиз?*

— 1974 йил 15 июнь куни. Бу кунни эслаб қолишимнинг сабабини ҳозир тушунтириб бераман. Уша йили июнь ойининг ўртасида мен билан ёнма-ён ишлаётган кўшним Саидасанова отпускуга кетадиган бўлиб қолди.

— Дилбар, кўшнингнинг дастгоҳларида ҳам ишлаб турасанми? — сўради мастериим.

Мен иккиланиб қолдим.

— Қандай бўларкин?

— Жуда яхши бўлади. Уриниб кўр. Ахир ёшсан, чаққонсан, зийраксан, тиришқоқсан. Уддалай олсанг керак.

Туни билан ухлай олмадим. Эрталаб эса ҳайқиб ишга киришдим. Гўё кўшнимнинг 24 та дастгоҳи мени имтиҳондан ўтказаетгандай эди. Биринчи куни дастгоҳдан-дастгоҳга роса югурдим. Илкларимда жон қолмади. Аммо мен ғалаба қилдим! Қўлимдан келаркан! 48 та дастгоҳда ишласам бўларкан!

Тўқувчининг бутун меҳнати унинг дастгоҳлари билан боғлиқ. Уларнинг бетўхтов ишлаб туришларида инженерлар, мастерлар ёрдамга келишади. Менга ҳам улар яқиндан кўмаклашишди. Шу-шу 48 та дастгоҳда ишлайдиган бўлдим.

— *Демак, ҳақиқий ишчи бўлганингизга деярли ўн йил тўлибди. Ун йил... Бу киши ҳаётида уни камолга етказувчи мағлум бир давр, босқич. Бу давр сизнинг ҳаётингизда қандай из қолдирди?*

— Айтишим мумкинки, ҳаётимдаги, меҳнатимдаги асосий воқеалар, каттадан-катта ютуқлар мана шу йилларга тўғри келади. Биринчиси, ҳали айтиб ўтганимдай, ўн йил аввал икки норма бажара бошладим. Иккинчиси, ана шу йили КПСС аъзолигига кандидатликка қабул қилиндим.

— *Сиз ҳаётингизда эрашган, ибрат олган кишилар кимлар?*

— Улар жуда кўп. Биринчиси, моҳир тўқувчи Лидия Павловна Казанцева. Сўнгра... мени партия сафига тавсия қилган кекса коммунистлар Раҳим Муҳамедов, Маҳмуд Абдураимов. Ўз отамни ҳам улар қаторига қўшаман. Хоҳласангиз у киши ҳақида батафсилроқ гапириб бераман. Чунки мен отам билан фахрланаман.

— *Майли, эшитайлик.*

— Отам бир сўзли, ҳалол, киши. Едимда, мустақил иш бошлаган йилим менинг ҳақимда комбинатда чиқадиган «Тўқимачилар овози» газетасида ёзиб чиқишди. Қувончимнинг чеки йўқ эди. Газетани кўтариб қишлоғимизга бордим. Отамга кўрсатдим.

— *Ишлаётган комбинатинг каттами? — сўради у.*

— Ҳа, — дедим. — Жуда катта. Минглаб одам бор.

— *Нега энди келиб-келиб сени мақташаркан? Бошқа илғорлар йўқмикан?*

Мен елка қисдим. Эртаси куни дадам мен билан бирга Тошкентга келди. Комбинатга бордик. Мастерларим билан учрашди.

— Мана бу қизим бўлади, — деди у мени кўрсатиб, — ўзим оддий колхозчиман. Умрим колхозда ўтган. Қизимнинг ҳам ҳалол, меҳнаткаш бўлишини хоҳлайман. Мана, газетада суратини босибсизлар. Агар шунга меҳнати билан эришган бўлса — баракалла дейман. Мабодо ҳали ёш, руҳини кўтариб қўяйлик деган бўлсаларингиз...

— Йўқ, ундай эмас,— дейишди мастерларим,— қизингиз ҳақиқатан ҳам ориятли, меҳнаткаш, тиришқоқ. Бизда ҳеч кимни асосиз мақташмайди.

— Унда майли.

Сўнг отам мастерлар ва инженерлар билан узоқ суҳбатлашди. Мен шунинг англадим: отам улардан мени яхши тарбиялашни илтимос қилаётганди.

— Ишда дангасалик қилса, меҳнатдан қочса, таъзири беришлар. У ҳам кор қилмаса — мана менинг адресим: ёзинглар, етиб келаман. Умуман эски мактаблардагидай: эти сизники, суяги бизники. Сизлар биз етиштираётган пахтадан газлама тўқир экансизлар. Пахтакорнинг фарзанди пахтакор номини ўз меҳнати билан эъзозламоғи керак...

— КПСС Марказий Комитетининг июнь (1983 йил) Пленумида ёшларнинг меҳнат тарбияси ҳақида, улар орасида ташаббускорликни кучайтириш тўғрисида яхши гаплар айтилди. Етмишинчи йилларнинг ўрталарида сиз, ёш тўқувчи қиз, кўпгина тенгдошларингизга ўрнатилган бўлганнингиз ёдимизда. Бу ҳақда газеталарда ёзилган, радиозинтиришлар ва телекўрсатувлар ташкил этилган. Масалан, республика газеталаридан бирида сиз ҳақингизда — «Дилбар — давр қизи» очеркини ўқиганим ёдимда... Сизнинг шарафингизга «Дилбар» газламаси ҳам тўқилганди.

— Ҳа, шундай бўлган эди. 1976 йили — КПСС XXV съезди очиладиган йилда биз, бир тўп тўқувчилар биринчи квартал планини 15 февралгача — яъни бир ярим ойда бажариш ташаббуси билан чиқдик. Ваъдамизни бажардик. Шу йили «Хурмат Белгиси» ордени билан мукофотландим. Орадан кўп ўтмай, машҳур тўқувчи Виноградова мукофотини тақдим этишди. Меҳнат обрў келтиради, деганлари ҳақ гап экан. Беш йиллик планини уч йилда бажариш мажбуриятини олиб, сўзимизнинг устидан чиқдик.

Яхши ташаббуснинг қаноти бўлади, деган гап бор. Бир куни ўз қишлоғимга борсам, мактабимиз директори Меҳмонхўжа ака Идрисхўжаев учраб қолди.

— Сенинг меҳнат муваффақиятларинг ҳақида кўп эшитганимиз, Дилбар,— деди у.— Бугун битирувчи синф қизларининг йиғилиши бўлади. Қатнашиб кетмайсанми?

Рози бўлдим. Ўзим ўқиган мактабнинг катта залида, президиумда ўтирибман. Эллик-олтмиш жуфт кўз менга қадалган. Ишларим, ўқишларим, турмушим тўғрисида гапириб бердим. Қизларнинг юрагида касбимга нисбатан муҳаббат уйғота олдим шекилли, саволлар ёғилиб кетди. Уч кун ўтгач бошқа мактабларда ҳам ана шундай учрашуларда қатнашдим. Воқеа шу билан тугадики, бир ҳафтадан сўнг Тўқимачилик комбинатига Оққўрғондан иккита автобус келди. Бирида битирувчи қизлар, иккинчисида уларнинг ота-оналари. Келиб комбинатни обдон томоша қилишди. Уша йили комбинатимизга қирқ нафар қиз келиб қўшилди. Улардан кўпчилиги коллективимизда муқим ишлаб қолдилар, яхши, малакали кадрлар бўлиб етишдилар. Туғилган синглим Гулбаҳор, шунингдек тўқувчилар Зулайҳо Қамбарова, Мадина Раҳмонова ва бошқалар ўшалар жумласидандир.

— Биз сизнинг сиртдан ўқиётганингиздан хабардормиз. Лекин шундай бўлса ҳам баъзан ҳордиқ пайтларида бадиий адабиётларни варақлаш учун вақт топарсиз деб ўйлаймиз.

— Ҳа, менинг адабиётга муносабатим ўзгача. Юқорида айтиб ўтганимдай, Ҳамид Олимжон номли колхозда туғилиб ўсдим. Ҳамза номли ўрта мактабда ўқидим. Абдулла Қаҳҳор кўчасида жойлашган ҳу-

нар-техника билим юртида таҳсил кўрдим. Мен бу адабларнинг барчасини ҳурмат қиламан. Замондошимиз бўлган ёзувчилардан Мирмуҳсин, Одил Ёқубов, Уткир Ҳошимовларнинг повесть ва романларини, Абдулла Орипов ва Омон Матжоннинг шеър ва достонларини севиб ўқийман. Фақат бир истагим — бу ижодкорларимиз ишчилар синфи ҳақида кўпроқ асарлар яратсалар яна ҳам яхши бўларди.

Бизнинг Тўқимачилик комбинатимиз республикадаги тўнғич саноат корхоналаридан бири. Унинг ўзига хос анъаналари бор. Комбинатимиз ҳақида Ғафур Ғуллом ва Ҳамид Олимжон шеърлар битишган. Ҳали номини айтиб ўтганим Лидия Казанцева, шунингдек, ветеран тўқувчилар Садди Пўлатова, Марҳамат Йўлдошева, Муҳаббат Носировалар бизнинг фахримиз, гуруримиз. Комбинатимизнинг биносига республикамиз оқсоқоли Йўлдош ота Охунбобоев биринчи гиштни қўйиб берган. Бу ерда Усмон Юсупов, бошқа таниқли партия ва давлат арбоблари неча марта лаб бўлганлар.

Комбинатимизнинг довуғини кўтарган машҳур тўқувчилар ўз даврининг қаҳрамонлари эдилар. Аммо замон ўзгаряпти. Оталар ўрнини болалар, оналар ўрнини қизлар эгаллашяпти. Янги замон янги қаҳрамонларни кутяпти. Улар бизлар, ёшларнинг орасидан чиқмоғи керак. Уша ёшлар олдида турган кўпдан-кўп проблемаларни кўтариб чиқиш адабиётимизнинг шу кунги ишидир. Муаммолар эса кўпдан кўп...

— Бу борада конкрет бир мисол айтмайсизми?

— Марҳамат. Ўзингиз биласиз, комбинатимизда ўн мингдан ортиқ ишчи ишлайди. Тўқувчилар яхшигина маош оладилар. Лекин бизда ҳамиша ишчи кучи етишмайди. Қўнимсизлик кўп. Ҳатто ёшлар ҳам кўп ишлай олмайдилар. Сабаби нимада? Меҳнат шароитининг оғирлигидами? Ишнинг қийинлигидами? Еки бошқа сабаби борми?

Бизнинг замонамизда одамлар пулга, нонга, уст-бошга зор эмаслар. Улар ғамхўрликка, одамийликка ташна. Яна бир мисол. Қўшни участкалардан бирида ишлаб чиқариш илғори меҳнат қиларди. Номи газеталарда чиқарди, радиоларда эшиттириларди. Нима бўлдию бирданига ишдан қўли совиб кетди. Авваллари икки планни бажариб юрган одам энди бир планни ҳам удалай олмай қолди. Уни мажлисларга солдилар, танбеҳлар бердилар. Лекин нега ишдан қўли совиганлигининг сабаби билан биров қизиқмади.

Мана шу участкада ёши олтмишлардан ошган мураббия тўқувчи бўларди. Бир куни у ҳалиги дугонасимизнинг уйига бориб, шароитини ўрганиб келди. Аниқландики, унинг катта опаси шу комбинатнинг бошқа участкасида ўттиз йил ишлаган экан. Ҳозир қаттиқ оғриб қолибди. Яхши санаторияларга бориб даволаниши керак экан. Лекин ҳеч ким путёвка топиб бериш йўлида жон куйдирмапти. Ўз опасининг аҳволини кўриб, «Демак, комбинатимизда оқибат, одамийлик йўқ экан-да,» деган ўйга борибди ҳалиги дугонамиз. Эсида эса бу кимнингдир ўз вазифасига масъулиятсизлик билан қараганлиги, боқибёғамлигидан келиб чиққан нарса холос. Бундай воқеалар, ажойиб фазилатли кишиларимиз тақдири адабларимиз учун янги асарларга туртки берса ажабмас.

— Менимча, оддий бир ишчилар оиласининг камол топиши ҳақида ҳам мароқли ҳикоя қилиб берса бўларди...

— Шубҳасиз. Комбинатимизнинг машҳур тўқув-

чиси Буолма Жўраева оиласини олиб кўрайлик. Эшитинг, бу жуда қизиқ.

Буолма опа комбинатимизга болалар уйдан келган. Шундай ёш пайтида келганки, дастгоҳга бўйи етмаганлигидан оёқларининг остига яшиқ қўйиб бериб юрганлар. Кейинчалик тўқувчи қиз Тўқимачилар саройи қошидаги драма тўғарагига қатнаша бошлади. Шу ерда тўғаракнинг бошқа бир қатнашчиси, комбинатда электрик бўлиб ишлайдиган йигит билан танишиб қолади. Тўғарак барча конкурсларда ғолиб чиқиб, 1956 йилда Москвада ўтказилган студент ва ёшларнинг жаҳон фестивалида қатнашиши ҳуқуқини қўлга киритади. Буолма опаларнинг никоҳ тўйи Москвада, бутун жаҳон ёшлари вакилларининг кўз ўнгида бўлиб ўтади.

Кейин эса... оилада фарзандлар пайдо бўлди. Буолма опа болаларини турмуш ўртоғи қўлида қолдириб, ўзи узоқ Кубага, интернационал бурчини бажариш учун йўл олади. Бир гуруҳ таниқли тўқимачилар қаторида Озодлик оролига етиб келади-да, кубалик ёшларни газлама тўқиш санъатига ўргатади. Ўзига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган юксак унвон берилганлигини у ўша ерда эшитади. Мана ҳозир бу оила комбинатимизнинг фахри. Шу оиланинг ҳаёти ҳақида жозобага, романтикага, ҳис-туйғуларга тўла асарлар ёзса арзийди, менимча.

— Сиз, оддий ишчи, СССР Олий Советининг депутаты сифатида кўпгина жамоат топшириқларини адо этасиз. Меҳнаткашлар нақазларини бажарасиз. Фаҳмлашимча, шу ишларни бажариб бахт топасиз. Лекин кишининг бахти мукамал бўлиши учун у шахсий бахтга ҳам эга бўлмоғи керак.

Мана биз сизнинг уйингизда ўтирибмиз. Замонавий, ёруғ, кенг, шинам квартира. Шириндан-шакар ўғлингиз ва қизингиз ёнингизда парвона бўлиб юришибди. Менимча, шахсий бахт шу бўлса керак-да?

— Менимча ҳам. Мен бешинчи разрядли ишчиман. Ўртача 350 сўм миқдориди маош оламан. Турмуш ўртоғим Бахтиёр Ёқубов Тошкент Тўқимачилик институтининг аспирантурасида таҳсил кўряпти. Ўғлимизнинг исми Ботир, қизимизники Нигора. Кўриб турганингиздай, улар ҳозиргина болалар боғчасидан қайтишди. Мана шу биз ўтирган, ҳамма қулайликларга эга бўлган квартирага яқинда кўчиб кирдик. У Тўқимачилик комбинатига қарашли. Менга ишлаб чиқариш илғори сифатида беришган. Ишдан бўш вақтларимизда кино, театрға борамиз. Ҳозир мен Тўқимачилик институтининг охириги курсида сиртдан ўқимоқдаман. Оилам бор, фарзандларим бор, севган ишим бор, мени ҳурмат қилган коллективим бор. Бахт шу бўлса керак аслида.

— Кеча комбинатда айгишди, сиз ишга келгандан бери 60 миллион метрдан кўпроқ газлама тўқибсиз. Бу Ер шаримизни бир марта ўраб чиқишга етса ажабмас.

— Тўғри. Биз ҳар биримиз кунига план бўйича минг метр газлама тўқишимиз керак. Мен эса 48 та станокда 2 минг метр газлама тўқияпман. Шу даражага эришганимдан ўзим ҳам ғоят хурсандман.

Яқинда севимли шоиримиз Абдулла Ориповнинг пахта ҳақидаги бир шеърини ўқидим. Унда ўзбек халқи ўз пахтаси билан бутун ер куррасини кийинтираётгани фахр билан мадҳ этилади. Шу маънода, мен тўқиган газлама билан Ер шарини бир марта ўраб олиш мумкин бўлса, бу жуда яхши! Энди иккинчи ўрам учун ҳаракат қилаверамиз!

Жаҳонгир
Исмоилов

Девор

Печка гуриллайди,
Уй ичи иссиқ.
Ташқарида эса шамол, совуқ, қор.
Улар ўртасида бамисли чизиқ,
Улар ўртасида туради девор.
Девор — яшилликдир ернинг бетида,
Пўстлоқдир — қоплаган дарахт, танани.
Девор — ёзда куннинг оташ ўтидан,
Ажратиб туради салқин хонани.
Деворларсиз балким яшмоқ мушкул.
Олам қолармиди ногугал бўлиб!
Лекин дилни нафрат қамрайди буткул.
Девор ортидаги қалбларни кўриб,
Ениқ ҳисларингга урилар музлар,
Эшитсанг ҳавойи, сохта гапларни.
Гап эмас, йўқ, ахир девордир улар,
Улар ўраб турар нопок қалбларни,
Биров кўз тикади ҳасаддан куйиб,
Ва лекин иқболнинг балқиб чиққан зум.
Қалбини у девор ортига қўйиб,
Қаршингда дўст каби қилар табассум.
Дуч келган кимсани билмайсан дарров,
Гоҳ гул деб тиканни қучасан, ишон.
Баъзан кўзларингга тик қараб биров
Ростни девор қилиб сўзлайди ёлғон.
Сохталиқ — девордир инсон қалбига,
Ҳисларда сохталиқ бор экан токим;
То, абад одамзод табиатида
Икки хил манзара бўлажак ҳоким.
Қалб — олам!
Ахир, у нурга тўлган вақт,
Уфқида ҳаттоки етмас хаёл ҳам.
Токи, девор ичра турар экан қалб,
Демак, у ҳеч қачон бўлолмас олам.

Ижтимоийлик — гражданлик — бадиият

*Яқинда редакция қошида ўтказилган
«Ижтимоийлик — гражданлик — бадиият»
мавзудаги давра гурунгида*

КПСС Марказий Комитети 1983 йил июнь

Пленуми материаллари,

*мазкур пленумдан кейинги қисқа давр ичида
кечган адабий жараён қатламлари
юзасидан мунозара юритилди. Мунозарада
хаётийлик, замонавий қаҳрамон, ёшлар
ижодида*

*санъаткорликни янада теранлаштириш
масалаларига алоҳида тўхталиб ўтилди.*

Давра гурунгида танқидчилар —

*Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти
лауреати Бахтиёр Назаров, Михли Сафаров,*

Аҳмад Аъзам:

шоирлар — Миразиз Аъзам,

Муҳаммад Солиҳ, Хуршид Даврон,

адиблар — Тоҳир Малик, Мурод Муҳаммад

Дўст, Тоғай Мурод, Олим Отахонов

иштирок этдилар.

Ираиз АЪЗАМ:— КПСС Марказий Комитети
партия идеологик, оммавий-сиёсий ишининг
актуал масалаларига бағишланган 1983
йил июнь Пленуми барча ижод аҳли каби ёш
ижодкорлар олдида ҳам кенг уфқлар очди.

Пленумда идеология ишини реал воқелик, кундалик ҳаёт,
энг муҳими — ҳаётий ҳақиқат билан боғлаб олиб бориш
вазифаси ўртага қўйилди. Юксак минбардан айтилган бу
каби теран фикрлар совет ижодкорлари учун ҳаққоният
дастуриламалидир.

Тоҳир МАЛИК:— Пленум материаллари билан танишаё-
тиб, беихтиёр доҳиймиз В. И. Лениннинг «Партия ташкило-
ти ва партия адабиёти» деган ўлмас мақоласини эсладим.
Октябрь инқилобидан ўн икки йил аввал доҳиймиз комму-
низм ишига хизмат этувчи янги, халқчил адабиётнинг энг
муҳим принципларини асослаб берган эди. Октябрь инқило-
бидан кейин бадиий адабиётга тааллуқли бир қанча
қарорлар қабул қилинди, кўплаб тадбирлар белгиланди,
қанчадан-қанча чигал муаммолар ҳал этилди. Ватанимиз
ривожланган социализм палласига кирган, адабиётимизда
социалистик реализм узил-кесил қарор топган ҳозирги
даврда июнь Пленуми мафкуравий масалалар билан бир
қаторда, бадиий адабиёт олдида турган вазифаларга янада
чуқурроқ диққат қилди. Бунда мен аввало бадиий адабиётга
ленинча ғамхўрликнинг янгича поғонага кўтарилганини,
унга нисбатан эътиборнинг кучайганини кўраётirman.

Биз ёшлар партия қарорларидан келиб чиқадиган
хулосаларга, адабиётда ғоявийлик ва ҳаётийлик масалала-
рига янада масъулроқ муносабатда бўлишимиз, уларга
партиявий нуқтаи назардан ёндашишимиз зарур.

Бахтиёр НАЗАРОВ:— Мен ўрток Ю. В. Андроповнинг
Пленумда айтилган ушбу фикрларини яна бир қарра
эслатиб ўтмоқчиман: «... энг истеъдодли санъат ҳам башарти
ҳозирги куннинг реалликлари билан чамбарчас боғланган
ва бундан буёнги олға силжиш йўлларини кўрсатиб
берадиган чуқур ғоялар билан тўлдирилмаган бўлса,
мўлжалланган мақсадга эриша олмайд». Бу фикрлардан
қандай хулосалар чиқариш мумкин?

Мен фақат икки масала хусусида қисқача тўхталиб
ўтмоқчиман. Етмишинчи йиллар давомида, саксонинчи
йилларнинг бошларида адабиётимизда тарихий жанрга
мурожаат этиш тенденцияси кучайди. Уни яратишда ёшлар
ҳам фаол иштирок этдилар. Баъзи асарлар танқидчилик
томонидан юксак баҳоланди, китобхонлар меҳрига сазовор
бўлди. Айрим асарларга эса бу насиб этмади. Нега?
Менинчга, бу асарлар ҳозирги куннинг реалликлари билан,
муҳим замонавий муаммолар билан мустаҳкам боғлана
олмаган эди. Шу сабабдан замонавий масалаларни, фақат
мавзу жиҳатдангина эмас, моҳияти жиҳатдан ҳам долзарб
муаммоларни қаламга олиш, жамиятимизнинг бугуни,
унинг келажигага дахлдор масалаларни диққат марказига
қўйиш ёшлар алоҳида эътибор беришлари зарур ижодий
жабҳалардир. Шу муаммоларга боғлиқ, равишда яна бир
масала келиб чиқади. Бу — бадиий асарда гражданлик
руҳининг ўрни ва роли масаласидир. Гражданлик руҳи
совет адабиётида бундан буён янада кучайтирилиши,
чуқурлаштирилиши лозим. Давр таракқиёти, адабиётнинг
жамиятни такомиллаштиришдаги фаол ўрни, замондошлар-
римизни камол топтиришдаги роли шунга талаб қилади.

Аҳмад АЪЗАМ:— Гражданлик фақат ижодкоргагина белгилаб берилган бурч эмас. Ўз Ватанини, халқини севадиган, унинг бугунги куни, тақдирига ўзини озми-кўпми дахлдор деб биладиган, шунга лэйк бўлишга интиладиган ҳар бир онгли одам граждандир. Гражданлик ҳар бир киши характерининг бош фазилатларидан бири. Энди адабиётда гражданлик бўлиши зарур, деган масалага келадиган бўлсак, бу ҳам одамда одамийлик бўлиши керак, дегандек оддий ҳақиқатдир. Қўлига қалам тутган одам, табиийки, фақат ўзи учун ёзмайди, унинг сўзи кўпчиликка қаратилади, жамоатга таъсир қилади. Унинг граждандлиги ҳам ана шу имконият ва масъулият даражасида баланд ҳам фаол бўлмоғи зарур. Пленум материалларида мамлакатимиз ҳаётига оид улкан ижтимоий муаммолар қаторида, совет кишининг конкрет характер хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтилиши ҳам бежиз эмас.

Бахтиёр НАЗАРОВ:— Урток Ю. В. Андропов Пленумдаги нутқида матбуот, телевидение, радио, оғзаки пропаганда каби воситалардан унумли фойдаланиш ҳақида тўхталиб, шундай дейди: «Бу соҳада ҳали биз кўп нарсаларни ўрганиб олишимиз керак, расмиятчилик, андозачилик, ҳадиксираш, баъзан эса фикрлашдаги ялқовлик бу йўлда бизнинг энг катта душманларимиздир».

Аҳмад АЪЗАМ:— Ҳарқандай шарпадан ҳадиксирайдиган, мустақил иш юритишдан чўчиб, фақат белгиланган йўлдан андоза оладиган ижодкордан қандай фаол граждандлики кутиш мумкин?! Фикр ялқовлиги — бу фақат хотиржамлик, лоқайдлик эмас, у тажовузкор ҳамдир. Бундай иллатга чалинган одам фақат буюрилганини қилади, масалага онгли, ижодий ёндошишдан кўрқадди. Яъни, оч қорним — тинч кулғим. Бундай одамлар адабиётда тарбияни дўппослашдан, ижтимоийликни мавзубозликдан, граждандлик нафосини бақироқликдан фарқлай олмайдилар. Энг ёмони — у дадил фикрни синадирмайди, ташаббускорлиги ҳам дадил фикрни бўғишдан нарига ўтмайди.

Хуршид ДАВРОН:— Санъаткорнинг граждандлик позицияси унинг ижодида илк нуқта бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади, дейилган ўртоқ К. У. Черненко нутқида. Ҳозирги ёшлар бу ўринда ҳамиша Зулфия, Асқад Мухтор, Абдулла Орипов, Омон Матжон, Рауф Парфи каби устоз ҳамкасбларидан ўрганганлар. Бинобарин, улар ижодида граждандлик позицияси хусусан бўртиб кўринди. Лекин баъзи диди хаста танқидчилар буни негадир норозилик туйғуларига йўйишмоқда. Пленумда: «Меҳнаткашларни безовта қилаётган ва уларнинг ҳақли равишда газабланишига сабаб бўлаётган... ҳодисаларнинг ҳаммасини одамларнинг онги ва хулқ-атворидаги «ўтмиш саркитлари» дебгина билиш нотўғри бўлур эди», дея таъкидлаб ўтилди. Ижодкор меҳнаткаш омманинг олди сафида турадиган ва ҳамиша камчиликларни аёвсиз очиб ташлашга сафарбар шахс. Бу дегани, чайқовчилик, юлғичлик, порохўрлик каби иллатларни фош этишгина эмас. Мен айримлар онгидаги ожиз ва кир тушунчаларга карши мудом ўт очувчи қудратли адабиётни назарда тутяпман.

Мурод МУҲАММАД ДҮСТ:— Езувчи гоёвий курашлардан четда туролмайди: ё у тараф, ё бу тараф! Гоёси заиф асарларни аямай танқид қилиш кераклигини ҳамма билади. Лекин, афсуски, мафкураси «бардам»-у, бадий ижроси нуноқ асарлар билан ҳали-хануз мурося қилиб келяпмиз. Адабиётнинг ажралмас ташбеҳи — «бадий» сўзини унутмаслик керак. Ҳамма бало шундаки, бадий заиф асарлар-

нинг аксар қисми долзарб проблемаларга бағишланган бўлади, уларга дабдурустдан тирғалиш ҳам қийин...

Тоғай МУРОД:— Гоголь «Шинель»да қайси проблемани кўтариб чиққан?! Акакий Акакиевичга ўхшаб эски шинелини йўқотмаслик, янгисини олганда эса кечаси кўчага кийиб чиқмаслик проблемасиними? Қодирий «Ўтган кунлар»ни қўш хотинчилик балосини ёритиш учун ёзмагандир?! Тоғдай-тоғдай проблемаларни кўтарган ёстиқдай-ёстиқдай асарларни кўп ўқидик. Улар эртасигаёқ эсимиздан чиқаверди. Яъни, улар қандай муҳим, долзарб проблемани кўтармасин, барибир, бадий асар даражасига чиқа олмаган.

Мурод МУҲАММАД ДҮСТ:— Уларда декларативлик, сунъий фаоллик, носамимий талқин устун. Бундай асарлар энг эзгу ва илғор гоёларнинг бадий тарғиботига путур етказди, уларни кадрсизлантиради. Албатта, адабиётнинг партиявийлиги, унинг сиёсат билан боғлиқлиги қонуний гап. Лекин сиёсат билан сиёсатдонликни доимо фарқлаш керак. Илғор гоёлар ва юксак бадий ижронинг мукаммал уйғунлиги — халқимиз учун сув билан ҳаводек зарур асарларнинг бош мезони.

Михли САФАКРОВ:— Адабиётда мавзуларнинг катта-кичиклиги ҳақида кўп гапирилади. Менимча, ҳаётда ҳеч бир кичик нарсанинг ўзи йўқ. Тўғри, ҳаёт ва адабиётда магистраль йўллар бор. Аммо ана шу йўлда туриб ҳам мавзунини майдалаштириб юбориш ҳеч гапмас. Айниқса, бизнинг ёзувчиларимизда бу кўп кузатилади. Атоқли адабиётшунос Иззат Султон бир йиғинда, майда мавзулар бўлмайди, балки майда фикрлар бўлади, деган эди. Дарҳақиқат, адабий тараққиёт тушови ана шу майда фикрлашдадир. Ҳаётнинг асосий йўлини ҳис қилган ёзувчи майда мавзунини ҳам қалбидаги катта нурлар ёрдамида кенг ёритади. Ҳали бу ерда тилга олинган Акакий Акакиевич нима деган гап?! У чинакамга майда одам. Ташвишлари ҳам, нияти ҳам майда. Гоголь ана шу майда мақсадли одам тимсолида маънавий кашшок, тушқун Россияни ёритади; чор жамиятининг антигуманистик моҳиятини очиб беради. Акакий Акакиевич фожиаси — бу ёзувчи сўзи; у рус воқелиги устидан ҳукмдир!

Иван Тургенев рус воқелигининг етилиб келаятган ҳаракатлантирувчи ижтимоий кучларини энг аввал илғаб, қаламга олар, шу боис у яратган образлар концептуал даражага кўтариларди. Жумладан, А. Луначурский «Арафа»даги Елена образини — ўз даври Россиясининг тимсоли эди, дейди. Адиб ўзи яшаётган давр Россия тараққиёти учун қандай одамлар кераклигини Елена кўзи билан қараб танлаган! Мен ёш дўстларимга ана шундай ўткир кўз тилайман.

Оноре Бальзак — жамият тараққиёт табиати ҳақида узок тафаккур қилган, капитализмнинг туғилиши, шаклланиши, тараққиёт ва таназулини романлар туркумида кўрсатган адиб. Ана шу романлар таркибида майда йўналишлар, майда одамлар ҳам бор. Аммо улар катта организмнинг майда аъзоларидек бирикиб кетадилар. Мен ҳозирги ёшларимизнинг адабиётни майда фикрчиликдан қутқаришларига, келгусида балъзакона, катта масштабли асарлар яратишларига ишонгим келади. Улар талантили ва энг муҳими талабчандирлар.

Аҳмад АЪЗАМ:— Бадий мушоҳаданинг кўпқатламлилиги ва унинг миқёслари ҳар тарафлама эканлигини ҳам назардан соқит қилмайлик. Баъзан адабий асарнинг ижтимоий мазмуни ва эстетик моҳиятини тор тушуниб, шеърни

публицистик мақола билан, романни бевосита социал мавзудаги тадқиқот билан янгилиштирамиз, беихтиёр, биринчисидан иккинчисининг вазифасини талаб қиламиз. Айниқса танқидчиликда! Гражданлик бадий асарда қуруқ гоё эмас, у гоётда мураккаб эстетик категория.

Муҳаммад СОЛИҲ:— «Езувчи ўзгариб боради, аммо унинг вазифаси ўзгармасдир», дейди Хемингуэй. «Бу алғов-далғов даврда...», деб нутқини бошлайди олим. «Бу безонта асримизда...», деб шеърини давом эттиради шоир. Бундан юз йил аввал, ўн аср илгари ҳам яхшиликни ўйлаган, унинг учун қайғурган ҳар бир киши гапини ана шу нуқтадан бошлаган.

Зотан, ҳамма зиёлилар каби, шоирнинг, ёзувчининг вазифаси ҳам донмо бир хил — тинчлик, адолат, эрк йўлида кураш бўлган, шундай бўлиб қолажак. Шоир ким? Бир кун эмас, бир кун дунёнинг ўзгаришига ҳаммадан кўпроқ ишонадиган ўжар хаёлпараст, қувончи аччиқ, кўз ёши некбин одам — шоир. Халқларнинг бир-бирига чинакам яқинлашувини орзу қиладиган, — фақат байроқни эмас, ўша байроқ остида тўпланганларни ҳам билишни истовчи, ўз шахсини сонсиз воқеаларга аралаштириб юбориб, турли кийёфаларда пайдо бўлгучи фидойи — шоир.

Еш ўзбек шоирлари ҳам бу алғов-далғов замонда ким дўст, ким душман эканлигини фарқлай оладилар. Дунё тақдирини улар ҳам ўйлайдилар, мазлум халқларнинг қисматига улар ҳам лоқайд эмаслар.

*Бир кун биз ҳақда «ёнгоқ дарахти
шамолда шовуллаб турган дориломон замонда...»,
деб гап бошламас ҳеч ким;
балки «бўёқчи ишчиларни хўрлаган кунлар»,
дея эслашар албат.
Бизни эслаб,
«болалар дарёга тош отиб ўйнаган фаровон кунлар»,
демайди ҳеч ким,
балки «урушга тайёрланаётган ўша даврда...»,
деб ёдларлар бизнинг асрни
.....
«қора кунлар эди у кунлар...»,
деб айтмас бу бизнинг кунлар ҳақида,
балки «нега уларнинг шоирлари жим турган?», дея
савол беришлари муқаррар!*

Бертольт Брехтнинг ушбу шеъри гражданлик нима эканини чуқур тушунадиган, ўз позициясида — ҳақ йўлида турган ҳар бир ўзбек шоири учун қимматини йўқотмаган. Чунки, барча ҳақиқат шоирларининг ижтимоий келиб чиқиш бир — адолат, эрк фарзанди улар.

Хуршид ДАВРОН:— Шеъринг инсоннинг кундалиқ дафтари дидир. Шоир нима ёзмасин, барибир, унинг ёзганлари воқеликка, ўзини шахс сифатида шакллантирган даврга чамбарчас боғлиқ. Фақат ўз юрагининг ботиний туйғулари билан яшаб ўтган шоирлар ҳам тарихда анчагина. Бусиз адабиётнинг ўзи йўқ. Лекин нуқул шу билан овора бўлиш — ижодкорнинг худбинлигидир. Бу ўринда Герценнинг сўзларини эслаб ўтиш жоиз: «Ҳақиқий санъаткор замонавий бўлмаслиги мумкин эмас, фақат ўртамиёналаргагина ўз даври руҳига бегона бўлиш ҳуқуқи берилган». Қолаверса, воқелик бизни бегона ижодий таъсирлардан асрайди. Шоирнинг мустақиллигини таъминлайди. Ижодгаги замонавийлик — фақат воқеликнинг ўзинигина тасвирлаш эмас, балки шу воқеликка нисбатан фаол муносабатни очиб беришдир. Танқидчи Иброҳим Ғафуров «Бадий фикрингиз

махсулдорми?» деб номланган мақоласида, мусичани тасвирлаш билан зўр майдонларга кириб бориш мушкул деб уқтирар экан, хаёлимга худди шу ўйлар келди. Гап чумчуқда, ялпизда, мусичада эмас, балки ижодкорнинг уларга муносабатида. Улуг Максим Горькийнинг «Бўронқуш»ини эслайлик. Оддий бўронқуш бўлажак инқилоб жарчиси, бўлажак курашлар элчиси сифатида юракларни ларзага келтиради. Аммо ҳозирги шеърятда мени ҳам ташвишга соладиган бошқа бир хусусият бор — бу ҳамма гапни айтиш касали. Менимча, чинакам шоирлик ўзи айтадиган гапни танлай оладиган, айтмаса ҳам бўладиган, лекин ўқувчи англайдиган нарсани сукут билан бера оладиган дақиқадан бошланади. Сўз мимикасини эгаллаш керак! Шекспир драмаларидаги сўзлар аро чуқур маънодор жимликни эсланг. Ҳар бир шеър — кичик бўлса-да, шундай теран драмага айланиши зарур.

Аҳмад АЪЗАМ:— Биз яна бадийят муаммоси ҳақида гапиряпмиз. Дарҳақиқат, шоир ёки адибнинг юксак гражданлик мотивларини қай даражада ифода этиши, унинг воқеликка поэтик муносабати билан боғлиқ. Воқеликка муносабат эса ўз ҳолича, сўздан, маҳоратдан айри тушунча эмас.

Тоғай МУРОД:— Асл бадийят — инсоншуносликдир, асло проблемашунослик эмас.

Аҳмад АЪЗАМ:— Адабиётда акс этадиган ижтимоий муаммони бадий контекстдан ажратиб, унга алоҳида қараш бирёқламаликка олиб келади. Ҳаётда кичик туюлган бир муаммо адабиётда гоёт улкан аҳамият касб этиши мумкин. Яъни бир чиновникнинг умрини битта янги шинель олишга бағишлаши ва унга етишганда жудо бўлиб, оламдан ўтиши эҳтимол ҳаётда у қадар катта аҳамиятга эга эмасдир. Адабиётда эса аксинча. Бу проблема, масалан, Гоголь тасвирида гоёт улкан ижтимоий аҳамият касб этганки, ўртоқлар бунга тўғри тушунтирдилар. Хуршид Даврон айтган мусича ва ялпизлар масаласи ҳам худди шундай. Қолаверса, кабулар ҳам мусича билан бир оиладан. Буюк Пикассонинг назари тушиши билан кабулар тинчлик рамзига айланди. Демак, бу ерда талант, бадийят даражаси ҳақидагина гап бўлиши мумкин, мавзу эмас.

Бадийят — адабиётнинг ҳамма асрлар, ҳамма даврлар учун долзарб мезони. Лекин у муайян қонун-қоидалар билан чеклаб-чегараланган, фақат намуналардан андоза олиниши керак бўлган нарса эмас. Асл бадийят ўзгариб, янгиланиб борадиганидир. Янгиланиш бадийят моҳиятини ташкил этади.

Ҳозир биз янги шеърятнинг туғилиш палласидамиз. Тан оламузи, йўқми, бунга — шеърятдаги ялпи янгиланишни кенжа авлод амалга ошироқда. Айрим ўртоқлар ёшлар ҳақида мақтов эшитсалар, негадир бунга катталар хизмати-ни айбсотишга йўядилар. Катталар билан ёшлар ўртасига йўқ ердан чегара қўймоқчи бўладилар. Бу — бениҳоя номақбул йўл. Адабиётда ҳеч қандай янгилик қуп-қуруқ ерда, йўқдан бино бўлмайди. Бу янгилик ўзигача яратилган, ҳали «эскирмаган» тирик янгиликларга таянади. Демак, ҳозирги ёшларнинг таянч нуқталари ҳам, биринчи навбатда, катталар ижоди. Хуршид Даврон юқорида ҳақ гапни айтди: ёш шоирларнинг изланишларига устозлар яратган тажрибалар кенг имконият яратиб берди. Адабиётда том маънода мустақил авлод йўқ. Ҳар бир авлоднинг ижодий илдизи салафларига, янги шоклари халафларига боғлиқ ўсади. Айтайлик, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулум, Миртемир ва Асқад Мухтор — Абдулла Орипов, Рауф Парфига қанча

кучли таъсир ўтказган бўлса, ўз навбатида, уларнинг ўзлари ҳам Муҳаммад Солиҳ, Усмон Азимов алоди ижодини шунчалик баҳраманд этди. Адабий жараённинг даврийлиги ҳам шунда. Лекин айтиш чокда, нафақат янги авлоднинг, ҳар бир ижодкорнинг ҳам, у ёшми, қарими, қатъий назар, мавжуд анъаналар билан ижодий мусобақага киришиши масаласига — маълум тажрибалардан четга чиқишга интилишдек қонуний ҳуқуқига ёзғириб эмас, ғамхўрлик билан ёндашиш керак. Анъаналар билан ижодий баҳсга киришмасанга Ғафур Ғулом — Ғафур Ғулом, Абдулла Орипов — Абдулла Орипов бўлмас эдилар. Ҳар ҳолда, новаторона ижодий мустақилликка интилишни анъаналарга ҳурматсизлик билдириш, деган тенденциоз қарашдан асрамоқ лозим.

Олим ОТАХОНОВ:— Пленумда кўрсатилганидек, ҳозирги адабий жараён ривожини шоир ва адибдан долзарб мавзулар, курашчан қаҳрамонлар яратиб билан бир қаторда, адабиётнинг асосий талаби — бадийликка ҳам жиддий эътибор бериш лозимлигини таъқозо этмоқда. Яъни, Коммунистик партия биздан совет кишинини маънавий камол топтириш учун ҳақиқий, санъаткорона бадий асарлар дунёга келишини талаб қилапти. Шу ўринда, мени ташвишга солган бир нарсани хусусида тўхталиб ўтмоқчиман. Оламшумул Октябрь инқилоби ғалаба қилиб, буюк советлар мамлақати таркиб топганига, мана, олти йил олти йил тўлди. Бу вақт — бир авлоднинг ҳаётга келиб-кетиш даври. Бу йиллар ичида совет халқи қанчадан-қанча оламшумул тарихий воқеаларни бошидан кечирди. Совет халқлари ҳаётига ҳамоҳанг ўсаётган совет адабиёти социалистик тузумимиздаги барча ўзгаришларни барометр сингари кўрсатиб келди. Совет адабиёти бу давр ичида ўсиб, ривожланди, бойиди. Кейинги ўн йилликларда жаҳоннинг барча прогрессив йўналишдаги адабиётлари совет адабиётига, аксинча, совет адабиётининг чет эл адабиётларига таъсири жуда яққол сезилди. Социалистик реализм методининг бутун қудрати, беҳад имкониятлари янада ойдинлашди. У ўзида адабиёт тараққиётидаги турли оқимларнинг, турли йўналиш, «изм»ларнинг энг ёрқин, энг кучли жиҳатларини мужассамлантира олуви метод эканлигини намойиш қилди. Кейинги ўн йилликда яратилган асарлар: Чингиз Айтматов, Ионас Авижюс, Нодар Думбадзе, Чебуа Амиражиби романлари, Болтиқбўйи адибларининг янги асарлари, Владимир Личутин, Анатолий Ким, Владимир Бёкманн изланишлари фикримиз далилидир. Аммо, тан олиш керак, йирик-йирик ижтимоий масалалар, янги куннинг янги муаммоларига қўл ураётган бизнинг проза-мизда ҳамон ўша шакл, ўша анъанавий услублар... Бу соҳада кескин бурилишлар ясалмади. Дунё ўзгарди, одамларнинг дунёга муносабатлари ўзгарди, ўзаро муносабатлар, яшаш тарзи янгиланди ҳамки бизнинг проза-мизда ҳамон маълум қаҳрамонлар билан яшамоқда. Нега? Сабаби нимада? Нега бизда дадил изланишлар, экспериментлар йўқ ҳисоби? Нима учун битта-яримта ёшларнинг шу маънодаги изланишлари қўллаб-қувватланмайди? Минг қилсин, янгилликка интилиш, янгиллик яратишга хоҳишнинг ўзи қувонч-ку! Негадир, янгича шаклий изланишларга бизда айрича шубҳа билан қарашади.

Аҳмад АЪЗАМ:— Баъзан катта-катта ёзувчиларимиз ҳам ёшларнинг жаҳон адабиётига, ғарб маданиятига муносабати устидан ўзларича киноя қилишади! Нима, Ғарб дегани фақат неофашистлар, сочи ўсиқ хинилардан

иборатми?! Ғарбнинг иллатларини сўкканда мўлжални тахминан эмас, аниқ олмоғимиз керак.

Умумий ёзғиришнинг пахтавоили ўқдан фарқи йўқ. Ғарбни сўккиш учун аввало уни яхши билиш зарур.

Тоҳир МАЛИК:— Тенгдошларимни икки нарсада: жаҳон классикаси билан бугунги илғор адабиётни билмасликда ҳамда ҳаётнинг актуал муаммоларини илғамасликда айблаб бўлмайди. Кафкадан тортиб Маркес асарларигача кўзини юмиб туриб, таҳлил қилиб берадиган адибларимиз оз эмас. Бу қувонарли ҳол. Демак, улар худди ўша адиблардай маҳорат чўққисини эгаллашга интиладилар. Бу адабиётимиз учун фойдали жараён. Аммо масаланинг бошқа томони бор: жаҳон адабиёти дурдоналарига қўруқ сажда қилиш ёш ёзувчинини ҳаётдан узоқлаштириб қўйиши ҳам мумкин. Бу камчилик ҳозирнинг ўзида озми-кўпми учраб турибди. Улуғлардан ўрганиш баъзан тақлидга олиб бораётгани ҳам сир эмас.

Аҳмад АЪЗАМ:— Гап шундаки, беш-ўн та хорижий адибларнинг асарларини ўқиш ёхуд икки-уч халқ яратган энг машҳур дурдоналар билан танишишнинг ўзи билангина киши жаҳон классикасини, замонавий дунё адабиётини пухта билиб қолмайди. Ундан-бундан чўқилаб, ҳозирда тилга олинаётган роман ва шеърини китобларни кўздан кечириш жаҳон адабий жараёни ҳақида кишида саёз таассурот тугдиради. Улуғлардан ўрганиш тақлидга олиб бораётганининг сабаби ҳам ана шу саёзликда. Мен пухта ўрганиш деганда, тил билиш ҳамда айтишлик, француз адабиёти ёки испан шеъринини чуқур таҳлил этишини назарда тутяпман. Қанчалик ноқулай бўлмасин, бир нохуш фактни эслатиб ўтмоқчиман: ҳозир асарлари босилаётган, китоблари чиққан тенгдошлардан бирортамиз чет халқлар тилларини билмаймиз, уларнинг асарларини бевосита ўз тилида ўқиб тушуна олмаймиз. Таржимани-ку, иккинчи ё учинчи тил орқали бажарамиз.

Миразиз АЪЗАМ:— Сиз чет эл адабиётини айтасиз, ҳатто ўзбек тили билан оиладош турк, қозоқ, қирғиз, туркман, татар, озарбойжон, қорақалпоқ тилидаги асарларни ҳам гоҳи русча таржима орқали ўгирилади-ку!

Тоғай МУРОД:— Ёш ёзувчининг ижодий ўсиши унинг дунё таниши билан чамбарчас боғлиқ. Ёзувчи фақат ўзи билан, ўз катта-кичик муаммолари билан чекланиб қолмаслиги керак. Менинча, дунё танишга бошқа адабиётларни пухта ўрганиш, улардаги ютуқлар билан беллашиш жасорати ҳам киради.

Олим ОТАХОНОВ:— Тўғри. Айтиш пайтда жаҳон адабиётини ўрганиш билан фақат шаклий изланишларгина эмас, дунёга муносабатимиз, дунёқарашимизни теранлаштиришни ҳам унутмайлик.

Яқинда Францияда бир адабиётшуноснинг «Катта ва кўрқинчли Кафкадан ким ҳайкади» деган мақоласи босилиб, унда Совет Иттифоқида бу ёзувчининг асарлари босилмаслиги, бу асарлар халқдан нарироқ эканлиги ҳақида тухматомуз гаплар айтилган эди. «Вопросы литературы» журналининг кейинги сонларидан бирида, шу масала юзасидан совет адабиётшуноси Затонскийнинг ҳозиржавоблик билан битилган мақоласи эълон қилинди. Ўша француз танқидчисининг салкам икки босма тобоқ ҳажмдаги мақоласига қарши жавоб ёзиш учун Франтс Кафканинг бутун ижоди билан яқиндан таниш бўлиш керак. Биз эса Кафка ижоди билан яқиндан таниш бўлган одамни ўзбек адабиётини менсимасликда айблашдан ҳам тоймаймиз.

Холбуки, совет жамияти ҳеч қандай чет эллик ёзувчи ёки файласуф мафкурасидан чўчимаган. Зеро, инсонни ҳаққоният ва адолатни улугловчи мафкурамиз қудрати бу ҳақда баралла гапиришимизга имкон беради.

Чет эл адаблари ижодининг мусбат ва манфий томонларига ақли етадиган ёш ёзувчи уларнинг асарларидан ўзига керакли жиҳатларни ажратиб олади, прогрессив адабий тажрибалардан ўрганади.

Ижодий жасрат учун бу нақадар муҳим! Бироқ қанчалик галати туюлмасин, тенгдошларимизнинг бу борада анча чекланиб қолганликларини тан олиш керак. Прозамизда Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод киссаларидан бошқа изланиш оз. Мени тўғри тушунишларингизни истардим: кучли асарларимиз бор, Иттифоқ миқёсидаги роман, қиссалар мавжуд. Аммо мен, адабий эксперимент борасида жуда камбағалмиз, демоқчиман. Қизиқ, турмушнинг турли жабҳаларида, айниқса, меҳнат билан боғлиқ шароитларда экспериментларга йўл кенг очик. Лекин адабиётимизда бу жасрат кўзга ташланмайти.

Булар бугунги прозамиз олдида турган вазифалардир. Эндиликда ёшларнинг мана шунга интилиш учун шайланганликлари кўриниб турибди.

Тоҳир МАЛИК:— Ижодий изланишнинг сустлиги, биз яратаётган қаҳрамонлар яшовчанлигига ўта салбий таъсир кўрсатмоқда. Сир эмас, бадиятнинг ожизлиги қаҳрамонларимизни ҳам руҳсиз, сохта қилиб қўймоқда. Ҳақиқат аччиқ бўлади, деганлари рост — ўқувчилар кўп ҳолда излаган, қўмсаган қаҳрамонларини асарларимиздан тополмайтилар. Келинг, истасангиз амалда, истасангиз ҳаёлда бир синов ўтказайлик. Кейинги йиллар ичида эълон қилинган асарларни мактаб ўқувчиларига бериб: «Шу китоблар билан танишинг-да, «менинг севимли қаҳрамоним», деган мавзуда иншо ёзинг», деб кўрайлик. Уларнинг бу мавзуда иншо ёзиб беришларига кўзим етмайди. Демак, замонамиз қаҳрамонларининг чинакам образларини яратиш борасида асарларимизда ҳаётчиликка нисбатан китобийлик устун келмоқда.

Тоғай МУРОД:— Тўғри гап. Асаримиз қаҳрамони метрода юради, баланд пошнали туфли, чийдухоба шим кияди, либосни энг охириги мода бўйича таялайди. Ғарбда қандай ансамбллар бор, қайси машҳур артист қайси киноларда суратга тушган, магнитофоннинг қайси маркази яхши — барини билади. Ўзаро мулоқотлари ҳам сўнгги мода бўйича. Баландпарвоз гаплардан, жуда паст кетса, ою юлдуз, коинотдан гапиради. Аммо руҳан пуч, маънавий қашшоқ одам. Руҳан бардам, маънавий баркамол қаҳрамонлар керак китобхонга! Бундай қаҳрамонлар эса... Ўртоқ К. У. Черненко Пленумда алоҳида таъкидлаб ўтганидек, «бундай қаҳрамонларни ўйлаб чиқариш керак эмас, улар ёнгинамизда яшаб турибди»!

Тоҳир МАЛИК:— Тенгдошларимизнинг долзарб ҳаётини муаммоларни тез англаб, уларни бадий асарларга олиб кираётганлари қувонарли ҳол. Ҳаёт муаммоларини зийраклик билан илғаб олиш, уни ҳал этишга ҳаракат қилиш — ёзувчининг гражданлигини белгилайдиган фазилат. Лекин нима учун ёзувчи ўртага ташлаётган муаммолар баъзан асарларнинг ўзида қолиб кетаяпти? Нима учун халққа етиб бормаяпти? Назаримда, бу саволга ҳам жавоб бир — китобийлик. Ёзувчи ўзи топган муаммога маҳдид бўлиб, ижобий қаҳрамонини «сайратаверади». Ижобий қаҳрамон — шубҳасиз, ёш мутахассис — завод директори

ёки колхоз раиси билан тўқнашаверади, ёзувчи топиб берган муаммони ўртага ташлаб фалсафа сўқийверади. Оқибатда, бу асабий «файласуф» одамнинг жонига тегади. «Шу бошоғриқнинг дийдиёсига чидаётган ўша раҳбарга балли», деб юборасан! Асарда ижобий қаҳрамон голиб чиқади, раҳбар — яъни, салбий қаҳрамон панд ейди. Лекин кўпроқ ўша раҳбарга ачинасан...

Бадий асарга ҳаётини муаммо керак-у, аммо биз асарда жонли одамлар ҳаракат қилиши лозимлигини ҳам унутмаслигимиз зарур.

Миразиз АЪЗАМ:— Бу ниҳоятда муҳим масала. Социалистик жамият бунёдкорлари ҳақида ҳаққоний сўз айтишимиз, меҳнат кишиларининг забардаст курашлари, маънавияти, олий ҳис-туйғуларини ишонarli тасвирлашимиз, сусткашлик, дабдабозлик, қўрқоқлик, фикрreizлик каби иллатларга қарши жўшқинлик ва эҳтирос билан, юксак позициядан туриб, кураш олиб бормоғимиз даркор. Ҳанузгача адабиётимизда, хусусан, танқидчиликда учраб турадиган вульгар социологизмга йўл бермаслигимиз керак; муросасиз танқидга ўхшаб кетадиган, нозик ифодалар билан айтилган, аслида эса адабиёт ютуқларига беписанд қаровчи, меҳрибонлик, ғамхўрлик либосидаги бундай танқид адабий жараённинг фаоллигига путур еткази. Коммунистик партия танқидчиларни ғоявий жиҳатдан ёт ва профессионал заиф асарларга нисбатан муросасизликка чақирмоқда. Талантларнинг, санъаткорнинг ижодий изланишларига, халқ манфаатларига хизмат қиладиган асарларга эса ҳурмат-эҳтиром билдирмоқда. Бу — ижодкор учун кенг йўл демакдир.

Мурод МУҲАММАД ДЎСТ:— Адабий танқид асарларга одилонга, объектив ёндашиб, мавжуд ғоявий-бадий тенденцияларни оидинлаштириши, кези келганда, ёзувчи халқига магистраль йўналишларни аниқлаб олишда ёрдам бермоғи даркор.

Михли САФАРОВ:— Ўртоқ К. У. Черненко Пленумдаги докладда айтадики: «... айрим муаллифларнинг қалами ёрдамида омади келмаган кишиларнинг тақдири, турмушдаги ишқалликлар, қандайдир қаланги-қасанги, оҳ-воҳ чекувчи персонажлар биринчи ўринга чиқиб қолмоқда». Таъкидлайман: ҳаётда, албатта, бундай кишилар йўқ эмас, аммо адабиётда уларнинг биринчи ўринга чиқиб қолаётганликлари чиндан ҳам ҳаётини ҳақиқатдан йироқ ҳол. Яъни, улар жамиятимизнинг етакчи қаҳрамонлари бўлолмайдилар. Бу — айна пайтида айтилган гап! Зеро, кўп миллатли совет адабиёти каби, бизнинг адабиётимизда, сирасини айтганда, ёшлар прозасида ҳам бу йўқ эмасди. Мазкур ҳолни мен яна биздаги майда фикрлашдан деб биламан.

Бахтиёр НАЗАРОВ:— Аммо танқидчилигимизда баъзан ўртоқ К. У. Черненконинг юқорида Сиз келтирган ғоят тўғри сўзларини сунистеъмол қилиш даражасигача етдик. Ойни этак билан ёпиб бўлмайди. Бизда бундай асарлар бор, бўлганда ҳам анчагина. Бироқ ҳўлу куруққа баравар ўт қўймайлик.

Мурод МУҲАММАД ДЎСТ:— Асарда автор позицияси муҳимдир. Ашаддий оқ гвардиячи эканида ҳам, бир зум бўлсин, Григорий Мелеховдан меҳримизни узмаймиз. Аммо ўқилганни ақл билан мушоҳада қила туриб биламизки, давр ҳам, автор ҳам унинг томонида эмас! «Омади келмаган кишиларни» биринчи планга олиб чиқиш эса, яна ўша —

омади юришмаган қаламкашнинг иши. Бунда маҳорат ва истеъдод талаб қилинади.

Хуршид ДАВРОН:— Санъаткорнинг гражданлик позицияси ҳақида гапирганда, яна бир марта диққатни танқидчилигимизга қаратмоқни истайман. Очигини айтиш керак, ўз гражданлик позициясида муқим танқидчилар бизда у қадар кўп эмас. Айрим танқидчилар ўзларининг тўқмоқдай муштумларини биз ёшларгагина кўрсатишга усталар. Мен бу билан ёшларни танқид қилманглар, демоқчи эмасман. Июнь Пленумида: «Матбуотда танқид — ўтқир қурол, албатта. Шу қуролдан фойдалана билиш, принципиаллик ва холислик позицияларидан четга чиқмаслик керак», деб айтилган. Принципиаллик ва холислик — мана, танқиднинг бош мезони. Айнан, мен бу ерда айрим мақола принциппаллиги эмас, балки умуман танқидчи принципиаллиги ҳақида гапирмоқчиман. Ёшларнинг кўзини очиб қўйишга уста мунаққид амалдор ёхуд унвонли ёзувчининг бўш асари олдида кўз юмиб ўтади, бу ҳам етмагандек, виждонига ҳилоф равишда, ўша — замонавий мавзудаги ўта бўш асарни бугунги проза ёхуд поэзиямизнинг энг етуқ асарлари сифатида баҳолайди.

Аҳмад АЪЗАМ:— Ҳозир адабий танқидда мавзу ва фикр талқинига, таҳлил даражасидан қатъий назар, кўпроқ ўрин ажратяпмиз. Эҳтимол, замон талаби ҳам шундадир. Аммо ҳозирги танқидий тафаккуримизда бадият, композиция, поэтика масалалари кейинги ўринларга тушиб қолди. Айниқса, бадий асар тилига безътибор бўлиб қолдик. Кўпгина ёзувчиларимиз асарларида эса бу иллатга айланди. Ёш талантлар олдида бу талабни қўйиши лозим бўлган танқидчилигимиз тилини-ку, айтмай қўя қолайлик. Бу алоҳида мавзу. Бинобарин, мен «Ёшлик» журнали аллақачон етилиб қолган мана шу масала юзасидан зудлик билан кейинги давра гурунгига тайёргарлик кўришини таклиф қиламан.

Олим ОТАХОНОВ:— Суҳбатимиз якунида, танқидчилигимизда янгидан пайдо бўлаётган иқлимга жавобан яна бир тарихий ҳужжатни дастуриламал қилиб келтирмоқчиман. Бу биз ёшларга коммунистик партия оталарча ғамхўрлигининг яққол нишонасидир. Чунончи, ўртоқ Ю. В. Андропов партия ветеранлари билан учрашувда сўзлаган нутқида авлодлар баҳсини қуйидагича оқилона тушунтирди: «Биз

нинг жамиятимиздаги авлодлар ўртасида, баъзан айтиша-ётганидек, оталар ва болалар ўртасида низо йўқ. Аммо бу гапдан бу соҳадаги ҳамма ишимиз силлиққина боряпти, деган маъно асло келиб чиқмайди. Чунки, ёшлар тўғрисидаги баҳс: улар ўз ўтмишдошларидан ёмонроқми ёки яхшироқми, деган масала устидаги баҳс бирон-бир тарзда ҳаммиша давом этиб келган. Ёшлари бир жойга бориб қолган кишилар баъзан: ҳозирги ёшларга қаранг-а, бизнинг давримиздаги ёшлар шундаймиди, деб нолийдилар...

Ростини айтсам, бу баҳслар менга беҳуда туюлади. Ёш авлод бизнинг авлодимиздан ҳеч ёмон эмас. Фақат у бошқача, янги авлоддир. Янги авлодлар эса ротопринтда олинадиган нухсалар каби аввалгисининг айнан ўзи бўлавермайди. Авлодларнинг ҳар бири аввалги авлоднинг тажрибасига муқаррар равишда таяниб, дунёни ўз таъбиға кўра баҳолаб ўзлаштиради...

Умуман олганда эса, ўртоқлар, гарчи ҳар соҳада ҳам осон бўлмаса-да,— ҳар бир янги авлод бирон-бир жиҳатдан аввалги авлоддан кучли бўлишини, кўпроқ билишини, олисроқни кўришини эътироф қилмоқ керак.»

Бахтиёр НАЗАРОВ:— Ўртоқ Ю. В. Андропов худди шу ўринда В. И. Лениннинг қуйидаги сўзларини ҳам эслатиб ўтади: «Биз оталаримиздан кўра яхшироқ курашяпмиз. Бизнинг фарзандларимиз янада яхшироқ курашадилар ва ғалаба қиладилар!»

Михли САФАРОВ:— Ёшларимиз ана шу буюк ишончни оқлашлари керак. Менимча, бугунги давра гурунгимизда КПСС Марказий Комитети 1983 йил июнь Пленуми қарорларига ғоят онгли ва ижодий ёндашган ҳолда, навкирон ижод аҳли, айниқса, адабий танқид олдида қатта ижтимоий талаблар қўйилди. Энг муҳими, даврамизнинг асосий қатнашчилари бўлган ёшларимиз ўзларига нисбатан ҳам талабчанлик муносабатида бўлдилар. Ҳали бу ерда тўғри таклиф қилинганидек, келгуси давра гурунгида бадий ҳамда адабий-танқид тили масаласи кўрилар экан, унда теран ижодий-илмий мушоҳада руҳи яна ҳам кучайтирилади, деб ўйлайман. Ёшларимиз ўзларига танқидий назарни бўшаштирмасдан, халқ қалбининг таржимони бўлган қаламларига нисбатан ҳушёр, янада қаттиққўл ва масъул бўлишларига ишонтира оладилар.

Шоди Саттор

Насихатчи

*Ёши қирқдан ошиб қолди,
Ҳамон «ақл» ўргатар.
Ўзгаларнинг олдида у
Ўзни «доно» кўрсатар.*

*«Ароқ ичма!» — дейди аммо,
Ўзи роса ичади.*

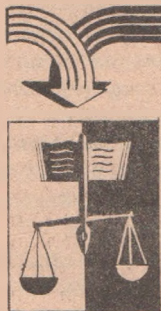
*«Балчиқ кечма!» — дейди аммо,
Ўзи балчиқ кечади.*

*«Ёқанг ифлос, ювиб берсин,
Хотинингга бориб айт.*

*Чекишинг ҳам кони зарар.
Бу йўлингдан дарҳол қайт.*

*Одоб сақла, ҳой биродар,
Мажлисларда гапирма.
Насихатим камтарин бўл,
Ваъзилардай кўпирма.»*

*«Гап ташима!» — дейди, лекин
Гап ташишга шошади.
Савлат тўқиб ҳар мажлисда
Селдек ошиб-гошади.
Шунинг учун айтадилар:
Ўзингга ҳўп аввал боқ.
Сўнгра майли, ё чилдирма,
Ёки ногорангни қоқ.*

Хуршид
Дўстмухамедов

Англаш лаҳзалари

злигини англаш — ички уйғонишдир. Ўзлигини — ўз «мен»ини англай бошлаган одам назарга тез тушади. Характер ва руҳиятда кескин бурилиш ясайдиган бундай жараён зимдан ва айни пайтда очик, ошкор юз беради.

Асад образидаги бурилиш лаҳзасида иккита кўриниш кузатилади. У ёшлигидан гўл, содда ва тортинчоқ эди. Шу туфайли, ҳаётда кўп нарсаларга эришолмади: ўқишда «зеҳни паст» деб танилди, севган қизини қўлдан чиқарди, ишдаги ҳамкасблари орасида на обрў бор, на кадр-қиммат.

Иzzат-нафсининг доимий поймол қилиниши қаҳрамон қалбида ўз-ўзини таҳлил қилиш туйғусини уйғотади. Ўзлигини англашнинг дастлабки заиф тўлқинлари Асадга гўё бирдан-бир тўғри чорани — ўз жонига қасд қилишни раво кўради. Лекин бу ютқизиқ эканини, ўзлигини намоён қилиш учун фақат курашиш лозимлигини Асад тасодифан тушуниб етади. У ўзини доимо мазах қилаверадиган ҳамкасабасини бир мушт уриб қулатади. Аслида ана шу бир мушт билан Асад ҳамкасабасини эмас, балки ўзидаги заиф ношудликни қулатган эди!

Учкун Назаровнинг бадиий жиҳатдан бир қадар саёз деб баҳоланган «Журъат» ҳикоясидаги бу қаҳрамон «адабиётда кам акс этган бир тип», «асрлар бўйи адабиётнинг асосий масалаларидан бўлган муҳим бир маъно»нинг (М. Қўшжонов) ташувчиси сифатида эътибор топди.

Асад образи ҳикоячилигимизда унга ўхшаш қаҳрамонларнинг талай типлари яратила бошланишидан даракчи эканлиги кейинчалик маълум бўлди. Олтмишинчи йилларнинг ўрталаридан етмишинчи йиллар охирларигача кўплаб ҳикояларда бош қаҳрамон одам онглилигининг асосий белгиси — «мен»ини ҳис қилиш босқичларида «суратга туширилди».

Узоқ чўзилган мажлисдан толиқиб чиққан раис машинага ўтириши билан, йўл-йўлакай овоз чиқариб, мулоҳаза юритади: «Шунақа пайтлар бўладики, бегуноҳ эканингни билиб турсанг ҳам, сени мулзам қилган одамга қарши бирон нарса деёлмайсан, ҳақлигингни исботлолмай қоласан. Ёжинасан, асабий-лашасан, ўша одамни ичингда сўксанг ҳам, унинг кўзига тик қараб бир оғиз сўз қайтаролмайсан.

Раиснинг бу гапларига шофёр ўсмоқчилаб сўради: — Нимага шундай, раис бува?»

Хўш, нега шундай? Киши хизмат пиллапоясидаги мавқеи қуйи бўлгани ёхуд ёшлиги туфайли, ҳақни ҳақ дейишдан истиҳола ёки андиша қилиши жоизми? Одоб билан мутелик ўртасидаги чегара қаерда ўзи?!

М. Ҳазратқуловнинг «Момоқалдиروق» ҳикоясидаги бу вазият чигал ва кескин: ўзининг ноҳақдан-ноҳақ айбланганлигини англаган раис, одатга кўра, газабини ноҳақ равишда шофёрга тўкиб-солади. Яъни, кадрсизланган «мен» ўзга «мен»ни ноўрин кадрсизлаш ҳисобига ҳовурдан тушади! Оқибатда, иккита индивиддаги сабр-тоқатнинг бир вақтда туғашидан момоқалдиروق чақади — шофёр Бўриной дала йўлида бораётган машинани шартта тўхтатиб, машина бошқаришни билмайдиган раисга калитни тутқазади-да, шаррос ёмғир қуяётган қоронғиликда кўздан узоқлашади...

Ҳар иккала ҳикоя қаҳрамони руҳиятидаги уйғониш лаҳзада юз берган воқеа-туртки туфайли шиддатли кечади. «Момоқалдиروق»да аста-секин йиғилган ички норозилик — ботиний туйғунинг зоҳирий фаолиятга айланган дақиқаси танланган. Шу омил ҳикоя яхлитлигини таъминлаган. «Журъат»да эса автор қаҳрамон фаолиятининг мазкур дақиқадан кейинги кўринишларини ҳам тасвирлашга зўрма-зўраки киришиб кетганидан, ҳикоя компонентлари ҳар жиҳатдан «социлиб» кетган.

Рухий ангиланишнинг, «портлаш» лаҳзаси тасвиридан ташқари, аста-секин юз берадиган тури ҳам борки, у нисбатан «юмшоқроқ» суръатда кечади. Бунда қаҳрамон ҳеч ким билан ошкор зиддиятга киришмайди, балки «мен»ни англаш ҳодисаси аслида ички руҳий ихтилоф, ўз-ўзини тергаш билан боғлиқ бўлганидан автор ҳикоя сюжети учун худди шу таҳлил жараёнини танлайди.

Каттагина мартаба эгаси Фаттоҳ Улмасбоев (Ў. Усмоновнинг «Бировга қолган кунинг» ҳикояси) яшаб ўтган умрини бирма-бир танқидий назардан ўтказади. Шунда у, узоқ йиллар мобайнида нотўғри яшаганини англаб етади. Ўзида тузилган талабчанлик ҳисси олдида ҳисобот бериш билан, виждони покланиш йўлига қиради. Ўз-ўзига ўқилган аёвсиз икрорнома ниҳоялангани сайин, қаҳрамон руҳида синфий янгилиниш юз бера бошлайди. Улмасбоев одам одам учун нақадар қимматли эканини, бу эзгу ҳақиқатни тушуниш ана шу инсоний фаолиятни поймол қилишга олиб келишини тушуниб қолади.

Демак, «мен»ни англаш дунёни англаш ҳисобига юз беради: одам ўз қадр-қимматини, инсон ҳаётининг моҳиятини янада чуқурроқ тушуниши билан бир йўла ҳаёт, кишилараро муносабат, муайян шарт-шароит ҳамда вазиятга ўзгачароқ қарай бошлайди. Айни шу ўзгача қараш шахснинг, оқибат-натижада, ҳаётнинг ҳам янгиланишига олиб келади. «Мен»ни англаш қанчалик субъектив интим ҳодиса эканлигидан қатъий назар, худди шу ўринда у ижтимоий ҳодиса ҳамдир. Киши руҳиятида шахсий интим тарзда кечган бу ҳодиса ўзининг яккалик кобиғидан чиқиб, умумбашарий моҳият касб этади.

Баъзан ўз қадр-қимматини англаш шахснинг ўзлигини ихоталаш — теварагидаги одамлардан яккаланишга ҳам олиб келиши мумкин. (Э. Аъзамовнинг «Уларга эшик очмайман», Э. Ҳусновнинг «Муносабат» ҳикояларидаги каби). Аммо бу «мен»ни англаш ибтидосидагина юз бериши мумкин бўлган ҳодиса. Ф. Достоевский айтганидек: «Ўзлигини англаш қанчалик юқори бўла боргани сайин, ўзини ва ўзлигини инсоният бахт-саодати йўлида қурбон қилиш ҳисси ҳам шунчалик ортаверади». Яъни, ўзлиги — «мен»ини теран таниган киши тевакат-атрофидагилар орасида сирдан танҳо бўлса-да, фикран у халқ тақдирига бефарқ қола олмайди. Бу ҳол Раскольников, Навоий, Улуғбек, Йўлчи, Танабой, Едигей сингари бадиий қаҳрамонлар тимсолида тўла ҳақиқати билан гавдаланган.

«Восит болалигидан нимадир, одамларни ҳайрон қолдирадиган ва ўзи учун суюмли бўлган бир иш қилишни истар эди. У техникумни битириб, газетага корректор бўлиб ишга киргач, бу нарса ёзилмак қандайдир машҳур бир асар эканини ўқди» (Ш. Холмирзаевнинг «Еввойи гул» ҳикояси).

Дунё орзу-қавасли. Восит учун «машҳур бир асар» ёзиш ўз қадр-қимматини намоён қилиш, жамиятда ўз ўрнига эга бўлиш воситаси. У ана шундай идеал «мен»га эришмоқчи. Афсуски, унинг реал «мен»и, яъни истеъдоди, ҳаёт мураккабликлари олдидаги ожизликлари, орзусининг замини пухта эмаслигидан далолатдир. Оқибатда у «синади» — ҳаётдаги ўрнини қайта бошдан топиш умидида йўлга отланади.

Башарти, автор «ялқов ва хаёлпараст», «лаллайган», «жиддий бир мулоҳаза қилишга ҳам эринар эди», деб ҳикоя қаҳрамонига устма-уст қора бўёқ чаплайвермай, унинг икки — реал ва идеал «мен»и ўртасидаги номувофиқликка ҳолис гуманизм нуқтаи назаридан ёндошганида ҳамда «Еввойи гул»нинг манتيқий давоми бўлмиш «Чўлоқ турна» ҳикоясида қўлланган шафқатсиз реализмни тўла қудрат билан ишга солганида, Восит образи адабиётимиз кичик жанридаги йирик тип даражасига кўтарилган бўлур эди.

«Мен»ни англаш дебочаси инсон қалбининг кўз илғамас қатларидан, ҳиссиётнинг энг нозик тебранишларидан бошланади. Унга онгнинг ҳали мантиқ тарозуси ўлчаб билмайдиган остки оқимлари кў-

шилганидан, шу қадар мураккаб эврилишлар юз берадики, инсон руҳиятидаги бундай теранликларни забт этишда ҳали ҳикоячилик, умуман, насримиз савиясини бир неча даража оширишни тақозо қилади.

60-йилларнинг охири, хусусан, 70-йилларда замондошларимиз онгида катта руҳий янгиланиш юз берди. Бу янгиланиш асосан кишиларнинг ҳаёт ва инсон моҳияти тўғрисидаги тушунчалари ниҳоятда кенгайганида кўринади. Йирик совет психологлари томонидан алоҳида таъкидланаётган бундай ички, руҳий ўзгариш энг аввало адабиётда ўз ифодасини топаётгани жуда табиий ҳол. Ўзбек ҳикоячилигида ўзлигини англашга урина бошлаган қаҳрамонлар типини галересининг яратилгани бунга ёрқин мисолдир. Лекин носирларимиз ўз «мен»ини чуқур англаган, интеллектуал дунёси беҳад кенг бўлган ҳаёт қаҳрамонларини ҳозирги босқичда қандай тасаввур қилаптилар?

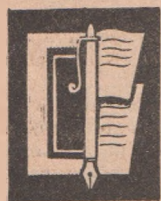
Полвоннинг хотини боласини олиб уйига кетиб қолган. У ўлик чиққандай ҳувиллаган ҳовлида хонашинин. Ҳеч ким билан гаплашмайди, ҳатто ҳолидан хабар олиб турган ўз синглиси Адолат ҳам оёқ узади. Аламига чидай олмаган Полвон хотинининг кийим-кечагини қиймалайди, ёқади. Салим сақичнинг ёқасидан олади (М. М. Дўстнинг «Дашту далаларда» ҳикояси).

Йўқ, Полвоннинг бағри кенг. У турмушда содир бўладиган ҳеч бир можаро одам қалбига кек уруғини сочмаслиги кераклигини яхши тушунади. Полвон хотинини, синглисини, Салим сақични, .. итини яхши кўради. Уларсиз яшашни тасаввур қила олмайди. Ҳатто қайиниси икки жўраси билан калтаклаганида ҳам, бирон дақиқа бўлсин, унинг юрагидаги одамларга муҳаббат туйғуси дарз кетмайди. Инсоний қадр-қиммат улуғворлигини тўла англаши боисидан, у одам табиатидаги эзгуликка ишонади!

«Дашту далаларда» ҳикояси ўз «мен»ини чуқур англаган бош қаҳрамони билан адабиётимизда янги босқич мевасидир.

Зиёдулла калнинг от кўнглини аёл кўнглидек нозик ҳис этиши, одамларни ўзидек севиши (Т. Муроднинг «От кишнаган оқшом» қиссаси), унинг ўз «мен»ини нақадар ёрқин англашидан дарак беради, яъни ўзгани қадрламаслик, охир оқибатда, ўз қадримизга етмасликдир. Ваҳоланки, адабиётимизнинг янги бир қаҳрамони Ғайбаров фикрича, «ҳаммамиз бир-биримиз туфайли кун кўрамиз», барибир, «Кўмишади, эт суякдан ажралади, сўнг қоруқ суяк қолади... Умуртқа очилади... Охири ҳок бўлади...» оддий хок...» Мунгли, лекин аччиқ ҳақиқат бу. Туб замирида одамни эзгуликка ундовчи даъват бу!..

Ўз «мен»ини тушуниб етиш инсониятни ҳалокатдан асраб қолувчи буюк гўзалликни англашга ва ҳис этишга олиб келади. Сўз санъати усталари бу муқаддас вазифани амалга оширувчилар сафининг олдида борадилар.

Турсунали Азизов,
Жўра Саъдуллаев

АДОВАТ ВА АДОЛАТ

ХУЖЖАТЛИ ҚИССА

I

Уша йили куз жуда инжиқ келди. Октябрнинг иккинчи ярмидан ёгингарчилик бошланиб, ҳаво бирдан совиди. Терим бошидан машинага зўр берган хўжаликлар октябрь ойидаёқ планни дўндириб қўйган, бошқалар сўнгги маррага столмай доғда эди. Чунки, ҳаво совигач, терим суръати пасайиб кетди. Қари-қартаглар, болалар, болали аёллар далага чиқолмай қолишди.

«Қизил Октябрь» колхози областда биринчи бўлиб — 5 октябрда планни бажарди. Район ҳам пешқадамлар қаторида бордию, кун совигач, имиллаб қолди. План тўлишига ҳали узоқ эди. Шунинг учун ноябрь охирида ҳам «пахта масаласи» кун тартибда турарди. Райком секретарлари, область раҳбарлари, хўжалик бошлиқлари, катта-кичик вакиллар бедор, беором эди. Бюроларда, райижроком мажлисларида юракни пармаловчи аччиқ-аччиқ гаплар бўлиб турибди. Асаблар таранг тортилган.

Аҳмаджон кечаси соат иккилар бўлишига қарамай район штабига маълумот топширолгани йўқ. Пахта ортилган прицеп ҳозиргина сушилқадан заводга жўнатилди. У ўн беш чақирим йўл босиб, қачон заводга боради-ю... Раис колхоз топширган пахтани аниқлаб, райкомга шахсан Ҳақимжон Қўзиёвчига қўнғироқ қилиши керак. «Бугун ҳам тонг отар бўлар экан-да,— ўйлади Аҳмаджон.— Бугун ўзи бор-йўғи икки прицеп пахта жўнатилди. Шунча уриниш, шунча техникаю одам кучини овора қилгани билан бугунги пахта 0,05 процентни ташкил қиларкан. Бу — ўн кунда ярим процент дегани. Йўқ, пахта эмас. Ёмғирда бўкиб, ириб, чириган бир нарса. Ундан келадиган даромад эса, шу кунги юриб турган техниканинг ёқилғисига ҳам етмайди. Бир ёғи, одамлар ҳам қийналиб кетишди. Кун совуқ бўлса? Шунинг раҳбарлар ўйлашмасмикан? Бу кетишда келаси йил ҳосили нима бўлади? Буёғи — қиличини кўтариб қиш кираяпти. Ер музлаяпти. Шудгор нима бўлади? Яхоб-чи?»

Аҳмаджон ташқарига чикди. Майдалаб ёмғир ёғар, изгирин совуқ томчиларни юзга урарди. Раиснинг таъби тиррик бўлди. Ичкари кирди. Қабулхонада мудраб ўтирган шофёрини уйғотиб, тайинлади:

— Трактор парк чойхонасидан инженерни, сушилқадан агрономни олиб кел! Дарров!

Ҳадемай инженер билан агроном кириб келишди. Иккови-ям ҳоргин.

— Хўш, биродарлар, об-ҳавонинг кетиши бу. Нима қиламиз?

Аҳмаджон хаёл суриб, деразадан ташқарига тикилганича туриб қолди.

— Бирор янгилик борми?— сўради агроном.

— Қанақа янгилик, Жалилов?

— Ҳа, энди, юқоридан «отбой» беришдимикин, деяпман-да...

— Йўқ,— деди қовоқ осиб раис.— Табиат-ку, аллақачон «отбой» берди-я. Лекин раҳбарларимиз «чурқ» этишмаяпти. Ҳамон ўша: «Бўл, бўл!».

— Нега чақирдингиз бўлмаса?— яна сўради Жалилов.

— Таваккал қилмасак бўлмайдиганга ўхшайди,— деди Аҳмаджон уҳ тортиб.— Бу кетишда, янги йил арафасигача бораверадиганга ўхшаймиз. Шу, Андрей тоғанинг еридан гўзапоя юлишним, шудгорним бошласак. Нима дейсизлар?

— Шудгорнинг-ку, аини вақти-я. Бироқ, районда ҳали ҳеч кимга руҳсат берилгани йўқ. Гап тегиб қолмасмикан?— эътирозга ўхшаш гап қилди агроном.

— Раиснинг маслаҳати ўрилди. Ахир, келгуси йилни ҳам ўйлаш керак-да,— гап қўшди инженер.— Далада ҳеч вақо қолмади. Бир чигитлаб териб оляпмиз.

— Таваккал қиламиз,— деди Аҳмаджон.— Лекин бу гапни уччаламиздан бошқа ҳеч ким билмаслиги керак.

— Тракторчилар-чи? Одамлар-чи? Ойни этак билан ёпиб бўларканми?— деди агроном норози оҳангда.

— Гап шу,— қатъий деди Аҳмаджон.— Биз бугунги кунним, эртаниям ўйлашимиз керак. Шудгорни бошлаймиз. Райком сезиб қолса, тўғриси айтаямиз. «Пахта фронтдан» озодсизлар. Пахтани қолган жойидан ўзим давом эттириб тураман.

Агроном билан инженер бир-бирига қараб олишди-да, индамай чиқиб кетишди.

II

Эртаси куни ҳам ҳаво хийла совуқ бўлди. Кечаси шивалаб ёққан ёмғир қорга айланди-ю, кўп ўтмай тинди. Ер музламаган. Қайтага юпқа қордан кейин билқиллаб, шудгор талаб бўлиб қолди.

Аҳмаджон тушга яқин сушилқа олдида турган эди, агроном келиб қолди. Алланечук саросимада, руҳи паст эди. Раис бир бало бўлган бунга, дея дилидан ўтказди.

— Ҳа, тинчликми?

— Тинчлик эмасдайроқ, раис.

— Хўш?

— Халқ контролидан одамлар келишибди. Мен Мамажон аканинг бригадасида эдим. Ўзлари дала айланишиб, менинг олдимга боришди. Сизни сўрашган эди, кечаси соат бешларда ҳам оёқда эди, бироз дам олсин, дедим. Биргалашиб яна дала айландик. Андрей тоғанинг бугун корчёвка қилинган ерини кўришган экан ўзлари. Бир сиқим пахта териб олишибди. Аптекага кириб, тарозичада тортидик. Акт тузишди. Бир гектар ерда қирқ етти килограмм пахта нобуд бўлган, деб хулоса чиқаришди. Менга ҳам имзо чектришди.

— Тушунтирмадингизми?

— Тушунгани истаса бўладими, раис? Шу бир гектардаги қирқ етти килограмм пахтани бир чигитлаб териш шундай изгиринли кунда осонликча кўчмайди, ўйлаб кўринглар, неча кун керак бўларди-ю... десам, барибир, пахта-пахта-да, огаини дейишди. Бу сафарча шу ишимизни кечиринглар, ҳали ҳеч қанча ерни корчёвка қилганимиз йўқ. Корчёвкани тўхтатиб териб оламиз, десам, худди шу

гапингизни бюрода айтасиз, деб писанда қилишди. Соат олтига райкомнинг бюросига таклиф қилишди.

— Оббо, яхши иш бўлмапти-да. Энди карнай чалишини кўрасиз буларнинг. Бутун районга, ҳатто бутун областга жар солишади. Кимга тегишларини билишмай туришувди. Нима қилдик?

— Билмадим...— агроном гуноҳқор боладек бўйини қисди.

— Бўйингизни қисаверманг яккаш, ўртоқ Жалилов!— деди раис агрономни жеркиброк.— Пахтани ерга қўлганимиз йўқ. Шудгорда турибди. Нарн борса, яна териб олаверамиз-да. Жиноят қилиб қўйганимиз йўқ-ку, ахир. Биз ҳам халқ ишини ўйлаяпмиз. Одамларнинг, давлатнинг келаси йилги мафаятини кўзлаяпмиз. Ахир, пахта иши шу йил билан тугамайди-ку?

Агроном қадди ростлангандай бўлди. Чунки, раиснинг гапи асосли. Лекин, барибир, Аҳмаджоннинг ҳам дили ғаш эди.

— Бюрога икковимиз борамиз эканми?

— Йўқ. Ҳамма активлар, бригада бошлиқлариям борсин, дейишди.

Правление идораси томондан партком секретари Ҳабибуллаев етиб келди. У ҳам бюро бўлишини эшитган эди.

— Корчёвка учун жозолашмаса керак?— алланечук ташвиш ичда сўради Ҳабибуллаев.

— Буни энди райком билади,— деди раис ўйчан.

— Сизга ҳам боғлиқ, Аҳмаджон. Боғлиқлиги шундаки, нима дейишса, «хўп» денг. Кечирим сўранг. Вақт нозик. Биламан, чўрткесарлик феълнингиз бор. Баъзан ҳақман, деб туриб оласиз. Ноҳақлик кўрсангиз, ўт олиб кетасиз. Бир сафарча ўзингизни босиб, сизларники маъқул десангиз, олам гулистон.

Ҳабибуллаевнинг маслаҳати ўринли эканини Аҳмаджон тушуниб турар, лекин ўз юрагига буйруқ беролмаслигини, виждон олдида чекиномаслигини ҳам ҳис этиб, икки ўт орасида қовриларди. Бюрода муҳокама қилиниши уни чўчитмасди. У ўзининг ҳақлигини англаб етган, шунинг учун бу калтис ишга дадил қўл урганди. Алам қиладиган ери шундаки, райком биринчи секретарининг нафсониятини кўриқлаймиз, деб баъзи ходимлар кўпинча енгилтаклик, беандишалликка боришар, кўра-била туриб, оқни қора деб мунофиқлик қилишарди. Аҳмаджон ўзига таскин берди: «Ҳеч қуриса саксон процент пахтани машиналарда териб олганини, теримнинг бошидан то охиригача областда биринчи ўринда турганини, раҳбарлик даврингда хўжалик соф фойдасини беш ярим баробар кўпайтирганини, колхозда кўллаб янги турар жойлар қурдирганини, аҳоли хонадонларини юз фоиз газлаштирганини ҳисобга олишар. Виждонларини ютмас».

Кабинетга киргач, Аҳмаджон яна хаёлот уммонига шўнгиди. Ҳақимжон Қўзиевич биринчи секретарликка сайланганидан кейин бўлиб ўтган айрим воқеалар кўз ўнгидан ўтаверди.

Чигит жадал экилаётган кезлар эди. Шўри ювилган майдонларни текислаб, ариқ олдириб, чигит суви беришни энди бошлаганди. Бу усул колхоз шароитига жуда қўл келиб қолганди. Ер намига экилган чигит бот униб чиқарди. Ғўза бақувват ўсарди. Пахта барвақт етиларди.

Бир куни Қўзиевич қишлоққа чиқиб келди. Йўл-йўлакай далага сув тарашаётганини кўриб, шитоб билан идорага кириб борди. Аҳмаджон бухгалтер олиб кирган ҳужжатларга имзо чекиб, далага шошилди турганди. Бир қарашда Қўзиевичнинг авзойи бузуқлигини пайқанди. Бухгалтер эшикни ёпиб улгурмай, Қўзиевич:

— Бу қанақанги ўзбошимчалик? Нимангизга ишонасиз? Кимга ишонасиз?— деб бақириб берди.

— Ҳақимжон Қўзиевич, ишонадиган, орқа қиладиган тоғларим йўқ,— деди Аҳмаджон ўрнидан туриб.— Бўлганида ҳам мурожаат қилмасдим.

Қўзиевич диванга ўтирди. Нимага у бунчалик тутоқиб кетганидан беҳабар Аҳмаджон ҳам бориб ёнига ўтирди.

— Бирор гап бўлдимми ўзи, Ҳақимжон Қўзиевич?

— Нима қилмақчисиз? Нега ерларга сув тараясизлар? Бу аҳволда экиш нима бўлади?

Гап нимадалигини Аҳмаджон энди тушунди.

— Биз ҳар йили шундай экамиз,— кулимсираб деди у.—

Бу усул еримиз шароитига мос. Чигит текис униб чиқади, кўчат бут, бақувват бўлади.

— Бюро қарорини олдингизми? Экиш шу ҳафта тугаши керак. Сиз бўлсангиз умумий суръатни бўшаптирлясиз! Қарорга зид иш қилаясиз!

Ҳақимжон Қўзиевич ҳамон ҳовуридан тушмасди. Раис жим тураверди. Биринчи секретарь бу ўзбошимчалик бюрода муҳокама қилинишини айтиб, чойга ҳам қарамай жўнаб кетди.

Бюро мажлисида асосан Ҳақимжон Қўзиевич гапирди. Аҳмаджонни райкомнинг йўлига қарши чиқишда, колхоз маблағини совиришда, экишни пайсалга солишда айблади. Бошқарма бошлиғи Азимов бир-икки оғиз гапириб, бу усул ўтган йиллари яхши натижа берганлигини далилламақчи бўлган эди, дакки эшитди:

— Ўртоқ Азимов, ўйлаб гапиринг, райком қарорини қувватлаб қўл кўтармаганмисиз?

Бюро Аҳмаджонга ҳайфсан эълон қилди. Лекин у шу билан қутилмади. Экинши ҳаммадан кейин тугатса ҳам чигит бир текис униб чиққанига, тўла кўчат ҳосил қилганига қарамай, Қўзиевич, гапини икки қилгани учун, ёз бўйи дакки бериб силталаб юрди. Бироқ, Аҳмаджоннинг парвоий палак: дашномларни хотиржам эшитарди-да, колхозига шошиларди. Далага чиқиб, бир-икки одам билан учрашса бас, ҳаммасини унутарди. Уринсиз таъналарни эслатган кишиларга: «Раҳбар бўлганидан кейин гапирмасинми?»— деб қўяқолар, ўзи ишини пухталайверарди...

Терим бошланиши арафасида юз берган тўқнашув ҳам кескин бўлган эди. Ғўзаларнинг барги тўқтирилган, машина теримини қутишарди. Ҳар куни қўнғироқ устига қўнғироқ бўлар, райондан, қишлоқ хўжалик бошқармасидан вакиллар келар, хуллас, теримни бошлаш тўғрисида устма-уст буйруқ бериларди. Аҳмаджон эса, шошилмасди. «Тўполон» кучайса, ҳали хомрок, роса етилсин деб қўярди. Раиснинг бу «ўзарлиги» биринчи секретарга ёқмади. Тоқати тоқ бўлган Қўзиевичга ўзи колхозга етиб келди. Тўғри Нўмонжон бригадирнинг даласига борди.

Нўмонжон беш-олти кишини ёнига олиб, дала чеккасида ўрилган ғўзаларнинг пахтасини тераётган эди. Райкомнинг машинасини кўриб, Нўмонжон унга пешово юрди.

— Ассалому алайкум, келинг, ўртоқ Қўзиевич,— деди у машинадан тушиб келаётган биринчининг ёнига бориб.

— Нега машина тўхтаб турибди?— Қўзиевич саломга алик олишни ҳам лозим топмай бригадирга ўдағайлади.— Нега пахта терилмапти?

Нўмонжон дафъатан тилига келган гапни айтди:

— Правление қарори...

— Сизга партбилетни правление берганими, райкомми?!— бақирди Қўзиевич.

Гапи биринчига ёқмаганини сезиб, Нўмонжон жим тураверди.

— Қани, машинани ўт олдириб-чи,— деди Қўзиевич бир четда жовдираб турган механизатор йигитга.

Абдуҳамид индамай машинасини ўт олдириб, четдаги эгатга тўғрилади. Шу пайт унинг хаёли жойига келдими, машинадан тўхтатиб, моторини ўчирди, ерга сакраб тушди.

— Яна нима бўлди?— бетоқат бўлиб унинг ёнига борди Қўзиевич.

Абдуҳамид эгат оралаб кетди. Ғўза барглари ҳали тўла тўкилиб улгурмапти. Чакнаб очилганидан ғўр кўсаги кўпроқ. Машина кўпини мажақлаб, узиб ташлайди. Бу фикрини Қўзиевичга айтди, яна уч-тўрт кун қутиш керак экан, деди. Қўзиевичнинг жазаваси тутди:

— Ҳой, ҳаммангиз эсингизни еганмисиз?! Район ўн процентдан ошди! Область қунига икки процентга чиқди! Сиз ҳали оёқда ўралашиб юрибсиз. Буни тушунасизми, йўқми? Қани, ишни бошланг!

— Уволи ўзингизга, ўртоқ Қўзиевич,— деди бағри эзилиб Абдуҳамид.

Машина эгат бўйлаб юриб кетди. Бункерга дастлабки тутам пахта отилиб тушди. Нўмонжон трактор орқасидан секин борар, ариққа тўкилиб қолаётган кўк кўсақларни териб оларди. Бир пастда яктагининг бари тўлди. Йиғламоқдан бери бўлиб шийпонга чиқиб борди. Шу пайт Аҳмаджон келиб қолди-ю, дарҳол теримни тўхтатди.

Секретарнинг гапи яна икки бўлди. Шу куни яна навбатдан ташқари бюро мажлиси чақирилди.

— Етилмаган пайкалларга машинани қандай киритай, ахир?— бюро аъзоларига мурожаат этди Аҳмаджон.— Бунга виждоним йўл қўймайди. Мен пахтакорман-ку?! Бу кўсақларни етиштиргунимизча озмунча тер тўқдикми? Нима, озгина кутмай, борини йўқ қилайликми? Одамларнинг меҳнатини кўкка соурайликми?

Бюро аъзолари жим ўтиришарди. Секретарь эса, район машина теримида область бўйича орқадалигини, бунга мана шу Аҳмаджонга ўхшаш коммунистлар тўғаноқ бўлаётганини пеш қилиб, орага «гап сизгайдиган» вазият вужудга келтиришга уринарди.

Шунда кимдир: «Хўп денг, раис, хўп денг!»— дея маслаҳат берди. Раис «хўп» демади. У охириги марта огоҳлантириш олди. Лекин Аҳмаджон ўз билгандан қолмади. Пахтани меъёрига етказиб териб олиб, колхоз планини областда биринчи бўлиб бажарди...

Мана, бугун ўша можароларнинг давоми бошланди. Аҳмаджон илгари Ҳақимжон Қўзиёвич бунчалик кекчи деб ўйламаган эди. Дўппини бундай олиб қўйиб ўйласа, биринчининг ҳамма ҳаракати «бўй бермас» раисни тизгинлаб олишга уринишдан бошқа нарса эмас экан. Шу хаёл билан Аҳмаджон даст ўрнидан туриб кетди. Хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Энди шудгорни бошлайман, деганда яна «қўлга тушди». Бу сафаргиси, олдингиларидан бошқачароқ. Шу пайтгача иш билан ўзини оқлаб, ҳақ эканлигини исботлаб кетарди. Бу сафар қандай исботлаб бўлади? Шудгор қилишда ҳақ эканини исботлаш учун яна бир йил муддат керак. Ҳақимжон Қўзиёвич эса, энди бир йил кутмайди. Масалани шу бугуноқ ҳал қилади. Қўлида далили бор. Ахир, бир чигитлаб пахтани ердан териб олиб, аштекада тортишибди-я. Бу айб билан қаматтириб қўйиш ҳам қўлидан келади унинг.

Аҳмаджон миясига келган бу хаёлдан чўчиб кетди. «Кўпам унчалик беюзликка бормас,— ўйлади яна.— Ахир, бюро аъзолари бор. Халқ бор. Коммунистлар бор. Қолаверса, раҳбар партия органлари бор. Наҳотки тушунишмасан? Тушунишадди. Албатта, тушунишадди.»

III

Бюро узоқ чўзилмади. Ҳақимжон Қўзиёвичнинг ўзи мажлисни очди, дарҳол раисга ёпишди. Колхозда теримнинг сусайиб кетишидаги асосий сабаблардан бири теримчиларга шу кунларда ҳақ берилмаётгани, деди. Аҳмаджоннинг тепа сочи тикка бўлиб кетди. Ҳар куни эргалаб кассир машинада бригадаларни айланади. Ҳар килограмм пахта учун йўғирма тийиндан нақд пул таркатади. Шунини эслаб, лўқма ташлади:

— Ҳар қалай, колхозчилар ҳақларини олиб туришибди. Аммо, пахта даярли тугади. Ерларни тозалаб, шудгорга тайёргарлик кўраямиз...

Раиснинг гапи озгида қолди. Районнинг орқада судралиб бораётганидан Қўзиёвичнинг фигини чиқиб турган эди, раиснинг лўқмаси унинг қонини қайнатди. У ғазабдан кўкариб, раисга бақирди:

- Чиқиб кетинг!
- Нега чиқаман?
- Чикинг деяпман сизга!

— Чиқмайман, ўртоқ Қўзиёв. Бу ерга мана булар билан келганман, шулар билан бирга чиқиб кетаман,— деди Аҳмаджон ён атрофида ўтирган колхоз активларига ишора қилиб.

Бюро аъзолари, обком вакили Қурбонов ханг-манг бўлиб қолишди. Қурбонов масаланинг моҳиятига етмаётгандек кўринарди. Гоҳ Қўзиёвга, гоҳ бюро аъзоларига, гоҳ Аҳмаджонга қараб-қараб қўярди.

Мажлис аҳли, ҳатто обком вакили ҳам ўз раъйини қайтаролмай бир оғиз сўз қўшмай тургани Қўзиёвни дадилланттирди.

— Қодиров партиядан ўчирилсин, ишдан олисин деган таклиф бор,— деди у хонанинг кенг ойнасида осмонда сузиб ўтаётган қора булутга қараб.— Ким гапирарди?

Райижроком раиси Мамадалиев ўрнидан турди.

— Мен Аҳмаджон Қодировни партиёга қабул қилинган чоғидан бўён яхши биламан. Орамизда, шу районда ўсиб улгайяпти. Таникли механизатор эди, орден олди. Районда комсомолларга етакчи бўлди. «Қизил Октябрь»да иш орқага кетганида партия ташкилотчиси қилиб юбордик. Райком уни оғир жойга ташлади. Аҳмаджон партиянинг ишончини оқлади. Икки йилдирик, раис. Ўтган йилни эслайлик, ўртоқлар,— Мамадалиев энди ўзини рўй-рост тутиб олди, бюро аъзоларига бир кўз ташлаб, сўзида давом этди.— Биринчи йилёқ колхозни қолоқлик боғқоғидан чиқариб олди. Планини ошириб бажарди. Колхоз биринчи маротаба фойда олди, тўғрими, ўртоқ Азимов?

Бошқарма бошлиғи Мамадалиевнинг сўзларини тасдиқлаб ўтирар, ҳозир қандай қилиб Қодировнинг жонига ора киришни ўйларди. Лекин Ҳақимжон Қўзиёвичга ба қелиб бўладими? Оғиз очсанг, ёқангдан олади. Ана, тўлганиб ўтиришини қаранг. Мамадалиев районда эски одам, кекса, шу андиша биланми, Қўзиёв ҳозиргача унга терс гап айтган эмас. Райижроком раиси ўрнига бошқа одам гап очсин, кўради кўрадиганини. Партфелини ёпиб, муҳрни топширма-са тинчимайди.

Лекин ҳозирги гаплари... Ахир, биласан-ку, Азимов, Аҳмаджоннинг ҳақлигини. Биринчининг раъйини деб, биринчининг обрўйи деб, дехқончилик тартиби бузилиб кетди-ку?! Янги сайланган куни: «Пахта мамлакат бойлиги, Ватан қудрати. Нима қилганда ҳам пахтага эътиборни кучайтираемиз»,— деганди. Бу сўзларнинг тагидаги ним касасини Азимов ўша қишдаёқ ҳис этди: катта-катта бедазорлар шудгор қилиниб, чигит экишга тайёрланди. Қўкламда маккага ажратилган ерларга ҳам чигит экилди. Бир йилда районда ҳосил ўн тўрт минг тоннага кўтарилди. Район номи газета-ю радиодан тушмай қолди. Қўзиёв босар-тусарини унутди. Лекин қиш ўрталаридаёқ колхозлар отлик-яёв хашак қидириб қолди.

Шуларни ўйлаб, Азимовнинг вужудини аланга чулғади. «Қачонгача давом этади бу? Бир одамнинг амри билан тузуккина район бир гурулладию, чўкиб бораёпти. Ҳали областда бунга пайқашмайяпти. Қўзиёв ҳам амал-тақал қилиб юрибди. Учини учига тўғрилайман деб нимаики бўлса қилаёпти. Қинғир ишларига шерик бўлганларнинг ошиғи олчи ҳозирча... Лекин охири вой. Буни биласан-ку, Азимов!..»

Шу хаёллар билан у аста кўзғолди.

— Ўртоқ Мамадалиев ҳамма гапни айтди...

Қўзиёв ўрнидан ирғиб турди:

— Нимани айтди? Нима деди? Узингизнинг гапингизни айтинг! Сизда ҳам мундоқ мустақиллик борми ўзи, Азимов?! Қачонгача бошқаларнинг чирмандасини чертиб юрасиз?

Азимов қўлини силтадию, қайта жойига чўкди. Райкомнинг иккинчи секретари Зоҳидов унга бир қараб қўйди, кейин секингина ўрнидан турди. У ҳамшиша япалоқ бетини бир оз кўтаринқириб гап бошлар, кўпчилик Зоҳидов ойнага қараб доклад қилиш машқини олади деб ҳазиллашиб юришарди. У ҳеч қачон суҳбатдошига тик қарамайди. Стол устидаги қоғозларни титқилаб, деразага кўз ташлаб ўтирарди. Унинг бирор масалада биринчи бўлиб фикр билдирганини ҳеч ким эслай олмайди. Зоҳидов фақат биринчининг фикрига қўшилади, уни қувватлайди қўл кўтарарди.

— Ҳозирги одамлар шундайки, ҳар биримизнинг кимлигимиз, нималарга қодирлигимиз синовдан ўтаётти.— дея одатдагича сипо бир охангда сўз бошлади у.— Ноннинг ушоғи ҳам нон. Ерга тушса, каттамызми, кичикмызми, қўш қўллаб оламиз, кафтимишга олиб, пуф-пуфлаймиш. Хўш, пахта-чи? Бир тутам пахта деб лой кечамиз, сув кечамиз. Тунларни уйқусиз ўтказамиз...

Боядан бери дам оқариб, дам қизариб ўзини қўйгани жой топа олмай, гоҳ умумий бўлим мудирини ёнига чақириб шивир-шивир қилиб, гоҳ сўзловчиларга дакки бериб ўтирган Қўзиёв креслонинг суянчигига ястаниб олди. Зоҳидов Қўзиёв томонга назар ташлаб олди-да, гаплари биринчига мойдек ёқаётганини, унинг тарағн асаблари бўшашиб, ҳузур қила бошлаганини ҳис этди. Бу ҳиссиёт уни яна дадилланттирди. У бир тутам пахтадан нималар олиниши мумкинлигини санаб кетди.

Қурбонов Зоҳидовдан кўз узмай ўтирарди. Зоҳидовнинг

сўзлари жарангдор-у, таъсирсиз, ҳиссиз туюлди назарда. «Одам ҳам шунчалик бўладими,— ўйларди Қурбонов.— Катта амалда, жамоат орасида ҳам шундай яшаб бўладими? Ҳайбаракалалачилик, катталарнинг тегирмонига сув қуйиш ҳам эви билан-да. Субут қани? Принцип қаёқда қолди? Бундай одам ҳар оҳангга йўрғалайверади. Афсуски, баъзи раҳбарларга шу тоифа одамлар ёқади. Бундайларни ҳаммаша иссиқ бағрларидега олиб юришади. Бирор бошқа ишга ўтишса, изма-из олиб кетишади, янги идорада ҳам уларга юмшоқ кресло топиб беришади».

— Худди шундай вақтда.— Қурбонов бу сўзларни эшитди-ю, огоҳ тортди. Энди Зоҳидов давр масъулияти ҳақида жаврарди,— худди шундай гоёт масъулиятли даврда Қодировнинг хатти-ҳаракати ҳар бир коммуниста галати туюлади...

— Шу фикрингизга қўшиламан, ўртоқ Зоҳидов,— кинояли лўқма ташлади Қурбонов.— Ростдан жуда галати.

— Ана, эшитдингларми, ўртоқлар,— Зоҳидов бюро аъзоларига бир кўз назар ташлаб, сўзини давом эттирди.— Ўртоқ Қурбонов ҳам ажабланмоқда. Очиғи ғазабланмоқда. Ҳа, бу ўзбошимчалик районга қимматга тушади ҳали.

Қурбонов ялт этиб Зоҳидовга қаради. Унинг япалоқ, оқиш юзига қирмизи бир ранг югурган, унда аллақандай бир кўтаринкилик зуҳур этарди.

— Бинобарин, мен Ҳакимжон Қўзиевичнинг таклифига қўшиламан...

— Раҳбар хушёр бўлиши керак,— Қурбонов Ҳакимжон Қўзиевичга бир қараб қўйди. У бошини эгинқираганини кўриб, ўрнидан турди.— Унинг позицияси аниқ бўлмоғи лозим. Мен Қодировни яхши билмайман. Уни иккинчи кўриб туришим. Биринчи бор кўрганамга ҳам ўн йилдан ошди. Шу мавсум яна кўришиб, бир-икки суҳбатлашдик. Раҳбарнинг хушёрлиги ҳақида гапирганимда, аввало, унинг истиқболни кўра билиши, стратегияда зукко бўлиши лозимлигини назарда тутдим. Ҳозир мен ўртоқ Зоҳидовнинг бир фикрини маъқулладим. Бу Қодировнинг қилмиши галати эканлиги ҳақидаги фикр. Бу — тўғри. Қодиров чиндан ҳам галати иш қилиб қўйибди. Бу нима деган гап? Тарозининг палласи лишиллаб турганида, район учун бир гектар балчиқдан териб олинган шу қирқ килограм чирик пахтанинг салмоғи сезилиб турганида, Қодировнинг бу ҳаракати чиндан ҳам галати туюлади. Хўш бўлмаса, у нимани ўйлади? Масаланинг моҳияти мана шунда. Қодиров эртанги кунни ўйлади...

Боянд бери креслода бир дунё бўлиб ўтирган Ҳакимжон Қўзиевичнинг чехраси тундлашди. Оҳиста сурилиб, стол устидаги қоғозлардан бирини қўлига олди.

—... У келгусини ўйлаяпти, ўртоқлар. Колхоз планини тўртдан бирига ошириб бажарди. Районга, қолаверса, областга катта ёрдам берди...

— Муддаонгиз нима Қурбонов?— биринчи секретарь унга ёш болага қарагандай нигоҳ ташлади, аччиқ киноя қилди.— Орденаг тавсия этайликми?

— Қодировнинг бу йилги шароитдаги иши орденаг сазовор,— бўш келмади Қурбонов.

— Бас қилинг!— Ҳакимжон Қўзиевич столни муштлади.— Бу ер бозор эмас, райком бюросида ўтирибсиз. Қолаверса, обком вакилисиз, обком эса пахта деяпти. Бунинг унутманг.— Ҳакимжон Қўзиевич ўрнидан турди, ўзини бир оз босиб насиҳатга ўтди:— Пахтанинг тутами ҳам пахта. Пахта — партиявийлигимиз мезони,— у бюро аъзоларига бир-бир назар ташлади.— Хўш, яна ким гапирарди?

Кўпчилик ҳамон жим. Ҳозир қалтис вазият вужудга келганини, Қўзиев аччиқ устида, адоватни устун қўйиб, хато қилаётганини бюро аъзоларининг аксарияти англаб турарди.

— Овозга қўяман,— деди Қўзиев.

Қўзиевдан кейин Зоҳидов, Райимжонова, ташкилий бўлим мудири Паттовев қўл кўтарди.

— Ўртоқ Раҳимов, сиз қаршимсиз?— секретарь райком раисининг ўринбосарига қаттиқ тикилди.— Бизнинг таклифимизга қўшилмайсизми?

Раҳимов аста қўл кўтарди. Мамадалиев унга бир қараб қўйди-ю, ўтираверди. Азимов ҳам аллақандай бир қоғозни титиб ўтирарди. Прокурор Шонезматов бир Қодировга, бир рўпарасидаги Райимжоновага қараб қўяр, важоҳат тан

ҳозир туради-ю, бор гапини тўкиби соладиган кўринарди. Лекин ўзини босди. Фақат қисқагина қилиб:

— Мен мутлақо қаршиман бундай қарорга,— деб қўйди.

— Мен ҳам қаршиман,— деди Мамадалиев ўрнидан оғир кўзголиб.

— Ўртоқ Азимов, сиз-чи?— Қўзиев хотиржам кўринар, лекин ич-ичидан титраб-қақшаётгани кўпчиликка аён эди.

— Нотўғри қарор қабул қилинапти чоғимда...

— Чоғимда... Фалончининг фикрича...— қочирик қилди Қўзиев.— Яна сўраяпман, розимсиз-йўқми? Ўз фикрингизни айтинг. Партиявий фикрингизни.

— Партиявий фикрим шуки, Ҳакимжон Қўзиевич,— Азимов оғир гавдасини бироз олдинга ташлаб олган, шу билан ўзини босиб тургандек дон-дона гапирди,— райономизда пахтачилик издан чиқиб борапти...

— Чалғитманг,— Ҳакимжон Қўзиевич энди яна креслога суяниб олди.— Масаланинг моҳияти бўйича гапиринг.

— Қаршиман...

Қўзиев аччиқ кулди. Азимовга ортиқ эътибор бермай гапирга бошлади.

— Масала тамом, ўртоқлар,— у Паттовевга юзланиб, кўшиб қўйди.— Кечқурун «Қизил Октябрь»да умумий йиғилиш чақиринглар. Биз тўққизда этиб борамиз. Бюро мажлиси ёпиқ.

Аҳмаджон бошлиқ колхоз активлари залдан шалвираб чиқиб кетишди. Уларнинг хаёлида бир фикр чарх урарди: «Мана ҳалол меҳнатига берилган баҳо! Партия раҳбарининг шу тутими қайси қолипга сиғади?»

Аҳмаджон йўл-йўлакай ўйлаб борарди: «Бошинга ҳар не келса, тилингдандир». Бунга ўзбошимчалгим, қайсарлигим сабаб бўлди. Менга ким қўювди олишишни. Битта емай, яримта нон еб, агрономми, бригадирми бўлиб ишлайверсам бўлмади? Йўқ, бўлмас эди! Ахир бизни шу руҳда тарбиялашган. Шу руҳда ўқитишган. Ноҳақликни курашиб енгмоғимиз керак! Ҳа, курашиб!»

Партком секретари ўйлаб борарди: «Бир коммунистни партиядан ўчириш наҳотки шунчалик осон бўлса? Масаланинг моҳиятига чуқур қараш керак эди-ку? Қодиров хато қилган бўлса, уни тузатиш, танбеҳ бериш керак эмасми? Колхоздагиларнинг фикрини нега сўрашмади? Мен ҳам латтаман-да! Нега гуриб кетмадим ўрнимдан? Нега фикримни рўй-рост айтмадим? Ахир, партия Устави нормалари ошкора бузилди-ку? Назаримда, асабий бир вазиятда секретарининг оғзидан чиқиб кетган бир оғиз сўз бюро қарорига айлиниб қолди шекилли?»

Инженер ўйлаб борарди: «Бу масалада бош айбдор менман. Раиснинг буйруғи бўлса, корчёккага тракторни мен киритдим. Бюрода нега менга бир оғиз гап айтишмади? Нега нукул Қодировга ёпишишди. Биринчи секретарининг Аҳмаджонда хусумати борга ўхшайди.»

Қурбонов қизил папкасига қоғозларни жойлар экан, ўйларди: «Қодиров — райком аъзоси, бинобарин, уни партиядо қолдириш-қолдирмаслик пленум ваколатидаги масала. Қўзиев нега бу муҳим қондани четлаб ўтди? Бюро аъзолари ҳам бу принципиал масалада лом-лим дейишмади?»

IV

Колхозчиларнинг умумий йиғилиши кеч бошланди. Президиумда ўтирган Қўзиев бюродаги ҳовридан бироз тушгандек кўринса ҳам, ичиди ғижинарди: «Бу раисни ишдан бўшатиб, буйруғимга «лаббай» дейдиганини қўйма-сам, мени кўпчиликнинг ичиди бевурд қилавериб, жонимга тегаяпти». Қўзиев амалга минаётганда, бир неча йил райком секретари, райком раисининг раиси бўлиб ишлаган бир қария насиҳат қилиб деган эди: «Зотдор итлар кўп болалаганда уларнинг орасидан битта-яримтаси арслон чиқиб қолади. Унинг арслон чиққанини ўз онаси ҳам пайқамайди. Лекин бўри буни сезади, пайт пойлаб ўша арслон бўладиган кучукчани бўғиб кетади. Чунки арслон улғайса, бўрнинг шўри-да. Гапимни англадингми, ука. Мана, биринчи бўлган. Районинг раҳбарлар орасида ҳам арслони чиқиб қолиши мумкин. Ана шундақасида хушёр бўлсанг, марра сеники».

Ҳали, колхозга чиқиш олдидан нимагадир ўша таниши-

нинг насихатини эсладию, эти жимирлаб кетди: «Нахотки арслон пайдо бўляпти? Ҳа, худди ўзи! Тўғри айтган экан оқсоқол. Бу арслонни тиши чиқмасдан туриб гумдон қилиш керак. Бироқ... бу бола ҳам анойилардан эмасга ўхшайди. Юқорига ёса-чи? Барибир, ёзгани билан хатини обкомга юборади. Обком билан эса, бюродан олдин келишиб олдим-ку».

Қўзиев залга нигоҳ ташлади. Одамлар сийрак эди. Бехтиёр боя келганида партком секретари Ҳабибуллаев билан ўртада ўтган гап-сўзларни эслади:

— Уч марталаб маҳаллаларга машина юбордик. Одамлар келишмаяпти. Бўшатадиган раисимиз йўқ, мажлиста бор-маймиз дейишибди.

— Мундоқ яхшилаб тушунтирмадингизми? Бюронинг қарори бу, бажариш керак, демадингизми?!

— Одамлар... меҳнатни билади. Қайси раҳбар кўпроқ ишласа, яхшироқ шароит яратиб бера, ўшани маъқуллайдига. Аҳмаджон раис бўлибдики, одамларга яхшилик қилипти...— чўчибок деди Ҳабибуллаев.

— Менга қаранг, сиз кимсиз, биласизми? Колхоздаги райкомсиз! Ҳали сиздан шу гап чиқди? Райком бюроси қарор қилди-ку? Энди уни бажариш сиз билан бизга қолди. Халқни қаёққа етакласангиз, юраверади. Тушунасизми шунга, йўқми?

— Тўғрику-я,— Ҳабибуллаев ҳамон юмшоқ гапиришга уринарди,— лекин, ҳозирги одамлар, ҳозирги деҳдон эски деҳдондан фарқли, Ҳакимжон Қўзиевич. Ҳозиргилари ўқинишди, сермулоҳаза, фойдадан зарарни айиради.

— Бўпти, бошни қотирманг,— Қўзиев бирин-бирин тўп-ланаётган одамларга назар солиб, партком секретарини жеркиб ташлади.— Қани, йиғилганларни таклиф қилинг. Ади-бади айтишиб ўтиришга вақт йўқ. Раисни бўшатамизу, кетамиз.

Залдагиларнинг аксарияти коммунистлар эди. Колхоз активлари, механизаторлар, шоферлар. «Бир ҳисобдан шуниси ҳам яхши. Бирпасда юмолук-ястик қилиб кетамиз»,— Қўзиев ўрнидан туриб, йиғилишни очди-ю, бюро қарорини ўқий бошлади. Залда бошланган шивир-шивир гала-говурга айланди. Буни кўриб Қўзиев ўқишдан тўхтади, одамларга бир қараб қўйиб, ёнидаги райижроком раисининг ўринбосарга юзланди. У залдан кўз узолмай ўтирганини кўриб гижинди. Узи гапира бошлади:

— Умуман, пахтани пайҳон қилгани, раҳбар органлар кўрсатмасини бажармагани учун Қодиров партиядан ўчирилди. Энди сиз билан биз уни колхоз раислигидан бўшатиш масаласини ҳал қилишимиз керак.

— Нима учун бўшайди?

— Ким бўшатмоқчи?

— Қодировга раҳмат, биримизни ўн қилди!

— Менга сўз беринг!

Орқароқдан бир мўйсафид туриб, олдинга бошлади.

Ҳабибуллаев мўйсафидни минбарга таклиф қилди.

— Шу ердан ҳам гапираверман, партком болам,— деди отахон ва одамларга ўтирилди.— Мени танийсизлар. Ҳамма «Собир лейтенант» дейди. Негаки, уруш кўрганман, жангу жадалда бўлганман. Ешим бир ерга борди. Аммо Аҳмаджондақа раисни энди кўриб турибман. Қулоғи эл-юртнинг кўксига. Боши меҳнатда. Саҳарда ҳам, хуфтонда ҳам ё даладан ё идорадан топасиз. Колхозчининг ҳамёнига пул тушди, хонадонларимизда газ ёниб турибди. Қишлоқ обод бўлди. Яна нима керак? Барака топсин раис. Бизга башқа раис керакмас.

— Яшанг, бува!

— Аини ҳақ гап!

Қўзиев ҳамон минбар ёнида тик турарди. Бу ҳолатидан ўнғайсизландими ёки бошқа бир нарсанинг хаёлига борди-ми, жойига бориб ўтираётган Собир отага гап қолди:

— Хўш, пахтага нима дейсиз? Қаёқдаги гапларни гапириб, нега Қодировнинг айбини хаспўшламоқчи бўласиз?

— Аҳмаджонда айб бўлсайканки, хаспўшласам. Қисқаси, бизга план тўлмаса ҳам, фойда бўлмаса ҳам мукофот олаверадиган раис керакмас. Тўйганмиз.

Залда яна гала-говур кўтарилди:

— Тўғри!

— Аҳмаджон ўрнида қолсин!

Ҳабибуллаев Қўзиевга қараб қўйди. Залдаги олаговурни босиб, бир оз бўлса ҳам тартиб ўрнатиш учун қўнғироқни босиб-босиб чалди. Бироз тинчлик ўрнатилгач, Қўзиев яна гапира бошлади:

— Биз, коммунистлар — партиянинг солдатимиз. Бугун раҳбармиз. Эртага қани, энди бўшатиш, ўрнингизга бошқа, дурустроқ ишлайдиган раҳбар келади, деса, албатта, хўп деймиш. Шундай эмасми? Кеча раисларингиз кун талабидига раҳбар эди. Бугун у партиянинг бугунги талабига дош беролмай қолди. Партиянинг айтганини бажара олмаяпти. Ўзбошимчалик, ўзбилармонлик қилади. Бундан олдинлари ҳам икки-уч марта шу ўзбошимчалиги учун райком бюросида муҳокама қилинган. Ниҳоят бугун у яна ўжарлик қилди. Райком бюросини менсимасди. Хуллас, ўз билганидан қолмасдан қайсарлик қилди. Пахтани нобуд қилди. Ҳар гектарда қирқ кило-я? Буни ўйлаб керак. Хўш, ўзларинг ўйлаб кўринглар-чи, шундай раҳбар билан райком қандай келишиб ишлайди?

Яна орқа томондан овоз келди:

— Колхознинг иқтисодини кўтарди, партиянинг талаби план бўлса, уни дўндирипти. Ҳалол меҳнат билан бажараяпти. Кўзбўямачилик қилиб эмас!

— Кимсиз? Қани, ўрнингиздан турунг-чи?!

— Ферма мудури Аҳадовман.

— Биз раиснинг пахтанинг охириги мисқолини териб олиш масаласидаги ишидан норози бўлиб, бу йиғилишни чақирдик. Кейинги сафар ферма масаласига ҳам қайтамыз. Сиз нимага аралашасиз бу ишга?

— Ие!— деди Аҳадов ён-верига боқиб.— Мен шу колхознинг аъзосиман. Коммунистман. Қолаверса, правление аъзосиман. Нимага бу ишга аралашидан мени маҳрум қилмоқчисиз?

Қўзиев ферма мудирининг дадил гапидан, одамлар уни маъқуллаб туришгандан довдираб қолди. Ҳали Ҳабибуллаев айтганчалик шекилли. Бу колхознинг одамлари ҳар бир ишни мулоҳаза қиладиганга ўхшайди, дея ҳаёлидан ўтказди. Дадил бўл, овозга қўй, деб ўз-ўзига далда берган бўлди.

— Овозга қўяман, ўртоқлар,— деди Қўзиев гўё одамларнинг норозилигини эшитмагандай.— Кимки бюро қарорига мувофиқ Қодиров раисликдан олинсин деса, қўл кўтарсин.

Зал ари уясидек гувулларди. Ким нима деяётганини билиб бўлмасди. У ер-бу ердан одамлар туриб чиқиб кета бошлашди.

— Бу қандай тартибсизлик, ўртоқ Ҳабибуллаев?— ўшқирди Қўзиев.

Ҳабибуллаев оғир қўзғалди. Ҳозир у икки ўт ичида қовуриларди. Бюро қарори деса, колхозчиларнинг юзига оёқ қўйган, икки йилдан буён бирга ишлаб, катта бир хўжаликнинг оғир юкни биргалашиб кўтариб келган Қодиров олдида принципсизлик қилган бўлади. Аҳмаджоннинг ёнини олай, деса, мана бу Қўзиев кўзларини чақчайтириб, райком бюроси қарорини пеш қилиб турибди.

Хўш, Ҳабибуллаев, қачонгача мум тишлаб туравера-сиз?— таҳдид билан шивирлади Қўзиев.

Бу вишиллаган, зуғумли овоз партком секретарини ўзига келтирди. Залга қараб туриб, ўнг қўлини бироз кўтарди:

— Ўртоқлар, ўртоқлар, тартибни сақлайлик. Ҳар қолда...

Ҳабибуллаев ортиқ гапира олмай қолди. Энтикиб, юраги гупуллаб уриб кетди, кўксига оғир санчиқ сездди. Графийдан сув қўйиб, хўплади. Унинг ҳолатини кўриб, зал сув қуй-гандек жим бўлиб қолди. Ҳозир пашша учса билингудек эди.

— Энди очигини айтиб қўя қолай,— деди бу жимликни бузиб Ҳакимжон Қўзиевич.— Қодировни химоя қилаяписизлар. Бу — яхши. Колхозда обрўйи борлигини биламыз. Бироқ, райком уни партиядан ўчириб ишдан олишга қарор қилганида, бу жиҳатни ҳам кўзда тутди. Қодиров тажрибали агроном. Ишлайверади ёнингизда. Хўш, пахтани лойга, қорга булғатиб ташлаша — жиноят. Органлар унинг жиноий иши билан шуғулланишса, ўзингиз биласиз нима бўлишини. Биз шу жиҳатларни ҳисобга олдик.

Одамлар жим ўтириб қолишди. Ҳабибуллаев уларнинг ҳозирги кайфиятини сезиб турар, лекин кўксигаги оғрик икки оғиз гапиришга йўл қўймасди. Шу пайт орқароқда яна олаговур кўтарилди:

— Қўйсангиз-чи, тоға.

— Яна нима дейсиз?

— Менда гап бор. Ҳой бола, четроқ турсанг-чи!..

Бу Собир отанинг изтиробли, ҳаяжонли овози эди. У талпиниб, илдам юриб, яна залнинг тўрига ўтди. Ҳамма мўйсафидни кузатиб, у яна нимани гапирмоқчи, дея интиқ эди. Ниҳоят, Собир ота нафасини ростлаб, одамларга қараганича гап бошлади:

— Болаларим, Аҳмаджон ҳар биримиз учун азиз, қадрли. Келинг, шу жигаримиз кучга тўлиб, ўсиб-улғайиб, камол топиб турганида, жувонмарг бўлмасин. Яхши — ҳамиша азиз. Емондан асрасин, унинг юзини тескари қилсин. Аҳмаджонга жабр қилиб қўймайлик. Ҳақиқат эгилади, қалқийди, илло синмайди. Адолатли ҳукуматимиз бор экан, ҳақиқат асло забун бўлмайди. Райком ўғлим бугун Аҳмад-жонни бўшатаман, деб қасам ичган кўринади. Майли, раис бўшасин, илло қамалиб кетмасин. Ҳозирча хўп дейлик, азизлар. Бир кун келиб, у ўз ўрнини топар.

Собир ота президиумга ўтирилиб, қани овозга қўйинг энди, деди. Ҳақимжон Қўзиевич тунд чеҳра билан ҳалиги гапларини такрорлади. Биринчи бўлиб Собир ота кўл кўтарди. Бора-бора у ер-бу ердан кўллар кўтарила борди. Қўзиевнинг ўзи йиғилишни ёпиқ деб эълон қилди. Ташқарига чиқаверишда ферма мудирини Аҳмад Қўзиевга рўпара бўлди:

— Уртоқ Қўзиев, ҳар ҳолда яхши бўлмади. Сиз қишлоқ хўжалик артели Уставини буздингиз. Арзимизни тингловчилар топилиб қолар. Ҳақ жойда қарор топади. Ишонамиз.

— Араингиз барибир райкомда ҳал бўлади, — деди қаҳр билан биринчи. — Тушунарлими?

Аҳмад йўл бўшатди. Секретарь шахдам юриб ташқарига чиқди. Унга эргашиб ҳамроҳлари ҳам машинага ўтиришди.

Машина ёмғир ёғиб ўтган текис асфальт йўлда гизиллаб борар, биринчи секретарь эса ҳамроҳларига ҳам, шоферига ҳам нарво қилмай, машина чироғи ёритган йўлдан кўз тикканича ҳаёл суради: умуман, ферма мудирининг гапида жон бор, Устав бузилди. Мен-ку, бу ишни қилдим. Мақсадга эришдим. Бўй бермасди, синдирдим йўғон бўйини. Энди тамом. Уртада Аҳмаднинг ақл бўлишига бало борми, кўпчиликнинг орасида обрўйини тушириб, Раис-ку ўзи шунча. Ферма мудириям бало экан. Яна битта арслонча чиқиб қоладиганга ўхшайди. Унинг ҳам пўстагини қоқиб қўйиш керак. Ревизия қилдирсак, сараги-саракка, пучаги-пучакка ажралади-қўяди. Эҳтимол, раис билан пинхона қилган чигил ишлари топилиб қолар. Ана ўшанда бир ўк билан икки қуённи урган бўламиз. Икки арслоннинг бошини бир қозонда қайнатамиз. Икки арслоннинг...

V

Аҳмаджон бюро мажлисидан тўғри уйига қайтди. Шу-шу идорага ҳам чиқмади, далага ҳам. Чарчаган экан, икки кеча-кундуз мириқиб ухлади. Учинчи кундан бошлаб яна ўзини қўйгани жой тополмай қолди. Аввалига ҳаётнинг бу ўйини унга бир ҳазилдек туюлганди. Шунчаки, сиёсатдир, пўписадир, деб ўйлаганди. Йўқ, гап кўпайди. Довруғи бутун областни тутиб кетди. Уйига ҳол сўраб келувчилар кўпайди. Уларнинг баъзилари ариза ёз, областга, Тошкентга туш деб маслаҳат берар, баъзилари шунчаки гап, кўпам қўйинманг, ҳаммаси ўрнига тушиб кетади, дейишарди.

Аҳмаджон эса, ўйлаб ўйига етолмасди. Туғрилибдики, далада, деҳқонлар орасида механизаторлик қилиб, комсомол мукофоти олди. Сиртдан ўқиб юриб дипломли бўлди. Бригада бошлиғи бўлди, агрономлик қилди. Партком секретари бўлиб ишлади. Мана, икки йилдирки, колхозга раҳбар эди. Ун олти йиллик меҳнати, ўн бир йиллик партия стажини бор. Шу фурсатда фақат эзгуликни, инсонпарварликни, ерга-элга муҳаббатни ўйлади. Ўзини ўйламади, шахсий манфаатини ҳеч қачон ҳалқ, эл-юрт манфаатидан устун қўймади. Мол-дунё орттириш қўйига тушмади. Маншатдан меҳнатни устун қўйди. Бир зум идора ишларидан ҳоли бўлди дегунча, даласига, одамлар орасига югурарди. У меҳнатда, одамлар билан мулоқатда завқланарди. Ҳордигини чиқарарди. Даладаги ишларининг нуумидан, одамларнинг ширин-ширин суҳбатидан ортиқ мукофот, гаштли ҳаёт борми, дунёда деб ўйларди. Ахир, берган йўл-йўриқларинг амалга ошса, бундан қониқиб ҳосил қилсанг, шунинг ўзи катта мукофот эмасми?

Аҳмаджон ҳамиша ўз ишига, коммунистик идеалларга эътиқод қўйиб яшади. Ана шу буюк эътиқод уни меҳнатда юқори поғонага кўтарди. Унинг отаси ҳам, устоз-раҳнамоси ҳам Коммунистик партия эди. Мана энди уни табарруқ эътиқодидан айиришди. Бир оғиз ҳақиқат уни шу қўйга солди. Ҳақ гапни гапирман, деб ўжарлик қилмай-тавба қилдим, сизлар ҳақсизлар деб бош эгиб ўтирганда-ку, ҳеч қандай гап бўлмасди — бошига бу хил маломат ёғилмас эди. Шундай риёкорлик қилиб, давр-даврон сураётганлар озми? Нега парткомнинг гапига қулоқ солмади. Ҳарна бўлсаям парткомнинг ёши улугроқ. Ҳаётда Аҳмаджондан кўра кўпроқ нарсани билади.

Наҳот, шунча меҳнатлари зое кетади? Наҳот энди ҳаммаси тамом?! Ҳали ҳеч нарса йўқолгани йўқ. Партия бор, одамлар бор. Партия меҳнатининг қадрлайди, қаддинги дол қилдирмайди. Сарагини саракка, пучагини пучакка ажратлади. Қўзиев — райком эмаску, у райкомнинг биринчи секретари. Бюрога ҳам шу Қўзиев тазийқ қилди. Менгаям ҳиммат қўлини чўзувчилар чиқиб қолар одамлар орасидан. Ҳа, умид билан янаш керак. Фақат, умид билан!

Кечки пайт партком секретари Ҳабибуллаев кириб келди. Уни райкомга чақирибди. Аҳмаджонга характеристика сурашибди. Бюро қарорини расмийлаштириб қўйиш учун бўлса керак. Ташкилий бўлими мудирини Ҳабибуллаев олиб борган характеристикани ўқиб кўриб, қайтариб берибди.

— Бунақа мақтовга тўлиқ характеристикани собиқ раисингизга қаҳрамон унвони берилаётганда ёзиб келасиз. Ҳозир эса, уни партиядан ўчириш масаласи турибди. Ўчирилди ҳам. Фақат расмийлаштириб қўймоқ кевак.

— Аҳмаджон нима қилибдики, уни қоралаб характеристика берайлик?

— Бу райком топшириғи. Шу ишни бажарсангиз, вази-фангизда ишлайсиз, бўлмаса...

— Ихтиёрингиз. Виждоним бундай қилишга йўл қўймайди.

Аччиги келган Паттов характеристикани ўзи ёзиб, Ҳабибуллаевдан имзо чекишни талаб қилибди. Партком секретари кўнмабди. Шунда кўзи олдида раиснинг ҳисоб карточкасига олдинги бюрлардаги айблари учун ҳайфсан ёзибди.

Аҳмаджоннинг кўз олди қоронғилашди. Илгари ҳеч қандай партия жазоси олмаганини ўйлади. «Вой аблаҳ-ей, вой иблис-ей, партия ташкилотининг миясига тушган қурт бундайлар. Виждонини сариқ чақага алмаштиради. Вой ноқўр-ей». Ўтган йилги бир воқеа хаёлига келди. Аҳмад-жонни орденга тақдим қилишмоқчи эди ўшанда. Паттов уни чақириб: қўлимдан ҳар иш келади, буёғи ҳимматингизга боғлиқ дея шама қилганди. Боплаб таъзирини берганди ўшанда.

Кўрамиз ҳали, дея бўш келмаганди Паттов масхараомуз тиржайиб. Раис эса, унинг гапини ҳазил, деб тушуниб кетаверганди. Орден эса Аҳмаджонга ёзилмаганди. Паттовнинг кўрамиз ҳали деган сирли сўзи ҳозиргина Ҳабибуллаевдан эшитган гапларидан кейин Аҳмаджоннинг қулоғи остида қайта жаранглади.

Аҳмаджон бу гапдан кейин ўз ёғига яна қоврила бошлади. Вужудини аланга қолади. Изтироб ичиди пичирлади: «Қачонгача орамизда шундайлар яшайди-я? Билиб тура-миз, кўриб тура-миз қилаётган ишини. Лекин айбини бўйнига қўя олмаймиз. Ҳамма ишга бурнини тикади. Бурчини ҳолис бажармайди, таъма қилади. Берсанг, яхши-сан. Бўлмаса, бошинга бир иш тушганида, жарга қула-тишнинг пайидан бўлади. Мансабидан фойдаланиб, қасдини олади. Кўзининг бақрайтириб туриб тўхтаб қилади. Виждо-ни азоб чекмасмикан? Эҳ-ҳа, бундайларда виждон бормиди?

Бундайлар ўз хўжасини тулқидай авраб ўз йўлига солиб олади. Хўжайинининг олдида сувилон бўлиб кетади. Энг мушкул ишларини дўндириб, садоқатини исботлайди. Ана ундан кейин бошқаларни аёғи учда кўрсата бошлайди. Гапига қирмаган, йўриғига юрмаган одамларни турли йўллар билан қора қилиб кўрсатади. Ҳатто ишдан четлатти-ради. Устидан иғво уюштиради. Имзосиз хатлар ташкил қилдиради...

Буларнинг ҳаммаси бориб турган иблислик, бориб турган кабиҳлик эканини биламиз. Лекин кирдижорини очиб ташлай олмаймиз. У панд бериб кетаберади. Бошингизга бўҳтон тошини ёғдиради.

Паттоевнинг яна бир номаъқулчилигини эслади. Қўзиев районга янги келган кезлари эди. Бутун районда шов-шув бўлиб ўтганди бу гаплар. Аҳадов менинг уйимга тез-тез келиб туради. Ўртада рўзгоримиз бор, икки болам бор, энди мени оёқости қилиб хабар олмай қўйди, деб бир аёл райкомга шикоят ёзибди ўшанда. Шикоятда гўё Аҳадов фермадан аллақанча ем-хашакни сув қилиб юборди деб ҳам кўрсатилганди. Ҳақимжон Қўзиевич дарҳол милицияга топшириқ берган, Аҳадов қамоққа олинганди. Ўшанда бу шикоят билан партия комиссияси шугулланди, элак-элак қилиб текширди. Бироқ фактлар тасдиқланмади. Бир ҳафтадан кейин Аҳадов ишига қайтди. Хатни ёзган аёл эса коммунист экан. Уни тўхматчилиги учун бюро мажлисида муҳокама қилиш зарур бўлганда, Паттоев ўртага тушиб, Қўзиевни йўлга солиб, хатни, бюро қарорини йўққа чиқарганди. Епиқлиқ қозон епиқлигича қолаверганди. Ҳа, бундай уддабурролик ҳаммининг ҳам қўлидан келавермайди. Бир балоси бўмасеа шудгорда қуйруқ ва келур?

Аҳмаджон ана шуларни ўйлаб тонг оттирди. Шанба куни кечқурун яна партком секретари Хабибуллаев ево шошилиб келиб қолди. Бир чой устида райондаги, колхоздаги янгиликлар, янги раис Холматовнинг ишлари юзасидан суҳбатлашиб ўтиришди. Бироздан кейин партком секретари мударрага кўчди:

— Бекор ётиб зерикандирсиз? — деди Аҳмаджонга юзланди. — Энди бирорта иш қилсангиз. Кеча правлениеда маслаҳатлашувдик.

— Нима иш қиламан, комиссар? — дея ҳазиллашди Аҳмаджон эски одати бўйича. Кейин бирдан жиддийлашди. — Ўттиқодимни юлиб олдилар, ишонган, ихлос қўйди нарсаларим пучга чиқиб турибди. Партия ташкилоти ҳам ўз аъзосини ҳимоя қила олмади.

— Кучим етмади, раис, — маъносиланди партком секретари. — Ташкилий бўлим мудирининг ўзи биз билан ишларни хоҳласангиз раисни ёмон, деб характеристика ёзасиз, деб турибдию, биринчи нима дерди. Шундай кетмас, ҳақиқатни сўровчилар бор. Ҳозир қаттиқ турганимиз билан беҳуда. Юқоридагиларнинг ҳаммасига сизни ёмон-отликқа чиқариб, ишонтириб юборган.

— Сизга таъна қилмайман. Тушунаман. Бироқ, принцип қани? Идеалларимиз қаёққа совурилди? Бир-икки бемаъни бутун сувни лойқалатаверадими? Партиянинг одиллиги, қудрати қаёққа кетди?

— Ҳали кўрсатади партия ташкилоти ўзининг нимага қодирлигини, Аҳмаджон, — деди Хабибуллаев. — Ҳақ жойида қарор топади. Коммунистлар қараб туришгани йўқ.

— Хўш, нима иш берасиз энди, комиссар?

— Шу, хоҳлаган ерингиздан бирорта бригадани берсакми? Ахир агрономсиз. Ерга ўчлигингизни биламиз. Ерсиз турулмаслигингизниям биламиз... — Хабибуллаев синчковлик билан Аҳмаджоннинг юзига термулди.

— Майли, розиман.

Партком секретари Аҳмаджоннинг авзойида ҳеч қандай ўзгариш кўрмади. Қайтага унинг кўзлари ўткир, ранги-рўйи кип-қизил, ҳар қандай ишга тайёр тургандай шиддаткор эди. «Бардошини қаранг-а? Сабот-матонатига тасанно. Бу одамни партия сафидан ўчиришгани билан дилдан партиявийлигини, эътиқодини суғуриб олишолмабди. Одамнинг бошига иш тушганда унинг бардоши яна бир қарра синовдан ўтаркан. Агар Аҳмаджон амалга ишқибоз одам бўлганда, аллақачон ўзини йўқотиб, чўкиб қоларди...»

— Хўш, ишни қачон бошлайман?

— Ўртага эрталаб ҳамма бригадирлар райком бюросига тасдиққа олиб борилади.

Аҳмаджоннинг юраги шиг этди.

— Яна бюромни, комиссар? Мени шу бюродан холи қилинг. Илтимос Қўзиевнинг номини эшитсам вужудим зирқайди.

— Расмиятчилик бу энди. Аҳмаджон. Бормасангиз, бизни менсимгани учун тасдиққа келмабди, дейди.

Аҳмаджон ўйланиб қолди. Бормайин деса, биргадир бўлиб ишлаб, бир ўзини кўрсатгиси бор. «Таваккал, — дея ўйлади яна. — Жонимни олмас, кўзига тик боқаману, тасдик деса ўтаман, бўлмаса чиқиб келавераман-да. Бировни уялтирадиган, ерга қарайдиган иш қилмаган бўлсам. Нимасидан қўрқаман. Қайтага мени кўрганда ўзи титрасин. Виждони азоблансин».

— Бўпти, бораман!

Район партия комитетининг бюросидан Аҳмаджон бир ҳолатда чиқди. Бригадирликка тасдиқланмади. Унинг бир ўзимни кўрсатаман деган умиди ҳам пучга чиқди. Лекин иродаси букилмади. Ана шунда виждони обкомга боришга ундади. Камтарлик қилиб, уйда ётаверса, назарида бундан багтар бўладигандек эди.

Область партия комитетининг қишлоқ хўжалиги бўйича секретари очиқ чехра билан кутиб олди. Аҳмаджон бўлган воқеаларни айта бошлаган эди, ҳаммасидан хабарим бор, Қурбонов муфассал гапириб берган, дея уни тўхтатди.

— Қўзиев телефон қилиб, бригадирликка тасдиқланмаганингизни айтди, — деди обком секретари Аҳмаджонга ҳам ачинши, ҳам раҳми келгандай бир ҳолат билан боқиб.

Унинг авзойидан: «Секретарининг айтганини қилиб, тек юраверсанг бўлмасмиди?» — деган маънони уқиш мумкин эди.

— Сизнингча, шу тўғрими? — овози қалтираб гап бошлади Аҳмаджон. — Мен партияга хиёнат қилмадим-ку, ахир? Айбим шуки, ерни севаман. Ундан бу йил ҳам, келаси йил ҳам мўл ҳосил олинса, дейман.

— Сизни тушунаман, — деди секретарь. — Ҳозирча кетаверинг. Ўртага обкомнинг биринчи секретари билан гаплашиб, ишингиз масаласини ҳал қиламиз. Райкомга ҳам тайинлаймиз. Бўлар иш бўлиб ўтди. Сиз — деҳқонсиз. Албатта, сизни ишсиз қўймаймиз. Кейин, илтимос, бундан сўнгра раҳбар одам билан олишманг.

Аҳмаджон обкомдан чиқяпти-ю, ўйларди: «Барибир, ҳамма ҳам райкомнинг биринчи секретари айтганини қилар экан-да. Унинг уддабурролигини қаранг-а, бригадирликка тасдиқланганини ҳам дарров етказибди-я. Обком секретарининг Холиқулов билан гаплашиб, ишингизни ҳал қиламиз деган гапи рост бўлса, у киши нима дер экан?»

Ўртасига Аҳмаджонни Холиқуловнинг ўзи чақиртирди. Аҳмаджон билан узоқ суҳбатлашди. Ҳатто Аҳмаджон раисликка сайланган йили ҳашаротга қарши курашдаги қийинчиликлар, кечаси унинг колхозига борганини эслади. Ўшанда Холиқулов колхоздаги ишлардан хурсанд бўлиб кетган эди. Обком секретари Аҳмаджондан ҳол сўради, уни овулган бўлди.

— Яхши деҳқонсан, — деди сўнгра у, — лекин шаронгга қарамайсан. Ужарлигинг бор. Районда Қўзиев билан ишлайсан. Унинг гапига қулоқ сол. Биз маслаҳатлашиб, сени «Пахтакор» совхозининг қум ичида ташкил этилган янги бўлимига қўйишга келишдик. Бўлим бошлиғи бўласан Нима дейсан?

— Раҳмат дейман фақат! Раҳмат! — Аҳмаджоннинг кўзидан ёш чиқиб кетди. Гўё унинг раисликдан оливиши, партиядан ўчирилишидан обкомнинг биринчи секретари беҳабар қолгану, энди уни яна ўша эътиқод қўйган партиясига тиклашаётгандай суюлди унга.

— Хафа бўлма. Хизматларингни биламиз. Теримнинг қизигида шундай бўп қолди. Ўзингни қўлга ол. Ўртадан бошлаб ишни бошла. Мен райкомга, совхозга телефон қилиб қўяман.

Аҳмаджон ўрнидан қушдай енгил турди.

Чўл... Қумтепалар қор билан қопланган. Туман. Қора қарғалар тўп-тўп бўлиб учиб юрибди. Райондан бораверишдаги катта йўлнинг чап томонида қад кўтарган гиштли уйлар олдида ора-чора одам кўринади. Шаҳарга ўхшаб уйлар қурилгану, ҳали уларда одам йўқ. Икки юз хўжаликка мўлжалланган бу қишлоқда фақат эллик-олтмиш хонадон истиқомат қилади. Чойхона, нонвойхона, сартарошлик йўқ. Боғча биноси бор, лекин болалар ҳам, тарбиячилар ҳам йўқ. Мактаб деб аталадиган битта турар жой бивосида ҳамма синф болалари бирга, битта ўқитувчи томонида ўқитиларкан. Битта турар жой биносининг пештоқига «Бўлим идораси» деб ёзиб қўйилибди. Аҳмаджон совхоз директорининг орқасидан ичкари кирди. Хона совуқ. Ҳеч ким йўқ. Иккита стол узунасига, битта стол кўндалангига қўйилган.

— Идорангиз мана шу.

Аҳмаджон илгари бу ерлардан кўп ўтган бўлса ҳам посёлка чига қирмаган экан.

— Ўссизгина давлатнинг маблағи, — деди охишта Аҳмаджон.

— Шундай чиройлик, бежирим уйлар қурилибдую, эплаб ўтириша олмаганларини.

Директор шофёрини юбориб, бўлим агрономи, бухгалтерини топдириб келди. Бўлим активлари уй-уйларидан чақиртирилди. Хуллас, бўлим бошқарувчиси Аҳмадjon билан бўлим активларини таништириш маросими бўлиб ўтди. Аҳмадjonни шу ерда бир юк машинаси билан қолдириб, директор жўнаб кетди.

Аҳмадjonни бир ажойиб туйғу ўраб олди. Один ўз кишлоғини эслади, ўша ерда обрў-иззат, халқ кўнглига йўл топганини ўйлади. Бунинг сабабларини қидирди. Аввало халқнинг дилидагини топиб, ўшаларга хизмат қилганидан, ободончиликка рўжу қўйганидан деб билди бу обрўнинг сабабини. У ўз ишини режалашга тушди. Аввало, чойхона, нонвойхона, сартарошхона жуда-жуда зарурлигини, буларсиз яшашнинг маъносизлигини ўйлади. «Энди мана шу заминнинг фарзандиман, — ўйларди Аҳмадjon, — Эндиги обрў шу заминнинг эъзози, шу заминнинг инъоми орқали келади менга. Шунинг учун ҳам шу замн одамлари билан, меҳнаткаш инсонлар билан тил топишиб ишлашим керак».

Ишлар бир қадар юришди, уни унутмаган ёр-биродарлари тез-тез хабар олишиб, ёрдам қўлини чўзиб туришди. Дўстларнинг ёрдамида, ўзининг жонсарақлигида ўйлаб қўйилган режаларининг кўпи амалга оша бошлади. Ерларга яхоб берадиган сувчиларга чойхонада палов дамланадиган, нонвойхонада иссиқ нон ёпиладиган бўлди. Энди Аҳмадjonнинг кўнгли анча ёришган, жони-дили бўлган ер билан ҳар куни дардлашар, дала айланар, соф ҳаводан яйраб нафас олар, сабрсизлик билан баҳорни кутарди. Унинг мақсади деҳқон боласи эканини бир исботлаш билан хумордан чиқиш эди.

Февралнинг бошларида районда пахтакорларнинг қурултойи ўтадиган бўлиб қолди. Бир куни бўлимга ёшгина мухбир келди. Район газетасидан экан. Аҳмадjon уни далага бошлаб чиқди, ишнинг боришини гапириб берди. Қурултой куни газетда Аҳмадjon Қодировнинг «Чўл пахтаси мўл бўлади» сарлавҳали кичкина мақоласи чиқарилди. Унга кўзи тушган ташкилий ишлар бўлимининг мудири Паттоев Қўзиёвнинг кабинетига ҳовлиқиб кирди:

— Мана буни кўринг, Ҳақимжон Қўзиёвич?! Авазовнинг иши ҳаммаси. Биз кечагина Қодировни партиядан ўчирдик. Газетачилар уни кўкларга кўтариб, район партия комитетининг органида мақтаб юришибди!

Зудлик билан Қўзиёвнинг кабинетига газета редактори чақиртирилди.

— Бу нима қилганингиз, ўртоқ Авазов? — Қўзиёв қўлидаги район газетасини зарда билан редакторнинг олдига улоқтирди.

— Нима экан? — редактор ҳайрон бўлиб, газетани қўлига олди.

— Яна билмасликка оласиз-а ўзингизни, қойил! Биз Қодировни вазифасидан бўшатиб, партиядан ўчирдик. Сиз эса, уни кўкларга кўтаришсиз. Тушуняпсизми, нима қилаётганингизни?

— Тушуняпман. Ҳақимжон Қўзиёвич, — вазмин деди Авазов. — Биз унга яхши пахтакор сифатида сўз бердик. Мақоланинг бюро қарорига сираям алоқаси йўқ. Ахир, бизда матбуот эркинлиги бор.

— Биласизми, ўртоқ Авазов, бу районда виждон — менман! Сўз эркинлиги ҳам, матбуот эркинлиги ҳам мана менман! Менинг чизигимдан чиқишга, ўзбошимчалик қилишга асло йўл қўймайман. Шунини билиб қўйинг. Керак бўлса, ҳар бир мақолани текшириб чиқараман. Тушундингизми?

— Яхши тушуна олмадим. Тўғри, Қодировни партиядан ўчиргансизлар. Лекин пахтакорликдан эмас. Нега бўлмаса, уни бўлимга бошқарувчи қилиб қўйдиларинг? Ахир бўлим бошқарувчиси партия аъзоси бўлиши шарт-ку! У райком номенклатурасидаги кадр-ку?

Редакторнинг бу гапидан кейин Қўзиёв бироз ўйланиб қолди. У ўзича мулоҳаза қиларди: «Мен Қодировни «Қизил Октябрь»да бригадирликка сайлашга рухсат бермадимки, коллективидан ажралиб, еридан ажралиб, бир азоблансин, таъзирини есин деб. Буёқда унинг кўнглини кўтарувчилар, руҳини тетиклаштурувчилар бор экан. Демак, Авазов ҳам Аҳмадjon тарафида. Бузоқнинг югургани сомонхонагача.

Бунинг қўлидан нима иш келар эди. Бир марта бюрода нўстагини қоқсам, ўридан туролмай қолади. Аҳмадjonдай тавбасига таянгириб қўйиш ҳеч гап эмас. Унинг ҳам попути пасайиб, бригадирликка десаям хўп бўлади деб қолди-ку...»

У қизил муковали дафтарчага бир нималарни ёзиб қўйди.

VII

Ҳабибуллаев отпускадан қайтганини эшитиб, Аҳмадjon кўргани борди. Эшикни Саломатбибининг ўзи очди. Аҳмадjonни кўриб қувониб кетди.

— Салом, аяжон, яхши келдиларингизми? — ҳол-аҳвол сўраган бўлди Аҳмадjon.

— Саломатмисиз? Азияхон омонмилар? Болалар юришибдимми?

Саломатбиби уни меҳмонхонага бошлар экан, атрофида гирдиқапалак бўлар, оиласи, бола-чақаларининг соғлигини суриштирарди. Унинг ҳаракатларидаги очикликни, дилгирликни Аҳмадjon хуш кўрар, Ҳабибуллаев билан икки йиллик биргаликдаги иш мобайнида бу хонадоннинг ўз одами бўлиб қолганди.

— Кираберинг, айланай, — деди Саломатбибининг ўзи меҳмонхона эшигини очиб. — Мамажон ака, Аҳадов ҳам шу ерда.

У ичкарига кириши билан дастурхон атрофида ўтирганлар гур этиб ўринларидан кўзғолишди. Улар сўрашиб туришганида ташқаридан Қодирали ака шанғиллаб гапириб кирди:

— И-е, и-е, жамоат жам-ку? Айни муддао!

Ўтиришгач, Аҳмадjon Ҳабибуллаевдан ҳол-аҳвол сўради. У қисқа-қисқа жавоб берар, гоҳ Аҳадовга, гоҳ Мамўжон акага қараб-қараб кўярди. Аҳмадjon ўртада ҳозиргина жиддийроқ бир гап бўлиб турганлигини пайқади, ўнғайсизланди.

— Сухбатни бўлиб қўйдим, чамаси? — сўради охири.

— Нега бўлар экансиз, Аҳмадjon? — деди Аҳадов мўйлабларини бураб.

Шундагина Аҳмадjon унга синчиклаб разм солди: йўғон диккайиб турувчи мўйлаби бежирим қирқилган, бошига япғини чуст дўппи кийиб олганди. Умрида костюм кийишни ёқтирмайдиган, ёзда ятак, қишда пахтали қора чопондан бошқасини тан олмайдиган одам ёқали ним пушти ранг қўйлақда, шунга мос оч жигарранг костюмда ўтирарди.

— Айни вақтида келдингиз, Аҳмадjon, — деб қўйди у Ҳабибуллаевга маъноли қараб.

— Нега иланг-биланг қиласанлар? — шанғиллаб кетди Қодирали ака. — Бўримисанлар, тулкимиз?

— Гап бундоқ, Аҳмадjon. — деди Қодировнинг аланг-жалаң қилиб ўтирганини кўриб Ҳабибуллаев, — дам олишдан Москва орқали қайтдим. Мамажон ака билан Аҳадовлар этиб боришди. Биргаллашиб Марказжўмга кирдик.

— Чакки бўлибди, — деди Аҳмадjon чин кўнглидан хафа бўлиб. — Ҳамма иш ўтиб кетувди. Бекор қилибсизлар. Энди яна гап-сўзга қолибмиз-да.

— Тўғрику-я... — гап бошлади Мамажон ака мўйлабини бураб, — аммо лекин меҳнатни қилсак, ҳамма ишни аъло бажарсак-да, эвазига орқаворатдан дашном эшитиб юрсак... Бизлар ҳам одаммиз, коммунистмиз. Хатни ўша эрта кўклам чоғи, ўша можаролар авжига чиққанида ёпмоқчи эдик. Лекин иш билан бўлиб, мавридини топмадик. Бироқ, шу тўрт-беш ой ичида қанчадан-қанча софдил одамларимизнинг асаби бузилмади? Жамоат ишига, колхоз ишига қанча путур етмади?

Мамажон аканинг мулоҳазаларини Қодирали ака қувватлади.

— Биз иззатталаб эмасмиз, — деди у чўккалаб олиб. — Меҳнатимизга яраша ҳақимизни олиб турибмиз. Лекин песмохов қилиниб, ноҳақ жазоланишлар ҳаммамиз учун исод. Буни ўйлаб кўрдингизми, ране? Ҳамма нарсага ақлимиз етиб туради. Бироқ, андеша бор, райкомнинг ҳурмати бор. Лекин райком деганимиз яккаш Қўзиёвнинг ўзи эмас-ку?! Қўзиёв аслини олганда ўзини биринчи секретарь қилиб сайлаган партия органининг обрўсини, нуфузини тўқаяпти. Бунга энди чидаб бўлмайди.

Йил-ўн икки ой дала ичидан чиқмайдиган бу одамлар шундай гапларни қаердан ўрганишдийкин? Узлари брига-

дир-у, худди арбоб каби фикр юриштиади-я?! Одамларимиз қанчалик ўзгариб, ўсиб кетди. Шу бир йилги суронлар ҳам уларни чиниқтириб юборди. Дарҳақиқат, раҳбар деҳқон фикри билан, унинг дунёқарашини билан ҳисоблашмаса хато қилади. Қишлоқ одамлари химиялаштириш, техникалаштириш, қўйингки, юқори даражадаги деҳқончиликни юришдан ташқари, партия ишига, Советлар ишига, жамият ишига аралашадиган даражага етишгани бўлса керак. Шундай одамлар билан биргалигидан Аҳмаджоннинг боши осмонда эди шу топда...

VIII

Аҳмаджон область партия комитетининг бюро мажлисидан хурсанд қайтди. Адолат устун чиққанидан юраги ёрилгудек эди. Ўзини ўша чўл ерлари устида баланд парвоз этаётган, бўронларни писанд этмай самода чарх ураётган темир қанот бургутдек ҳис этарди. Чўлда энди иш бошлаган эдим-а, менга қолса шу шўр ерда пешонами бир синаб кўрмоқчийдим. Нега бу қадар тез ҳукм чиқаришдийкин?

Шофер Аҳмаджоннинг қувноқ чекрасига, қувончидан чақнаган кўзларига тикилиб-тикилиб қўяр, бу шодликнинг боиси нимада эканини сўраша ботинмасди. Район марказига яқинлашганларидагина Аҳмаджондан сўради:

— Уйга ҳайдайми?

Аҳмаджон соатига қаради. Тўртдан озроқ ўтибди.

— Далага, чўлга!

Машина райондан ўтиб тўғри чўл йўлига тушганида, Аҳмаджон обком бюросидаги гапларни яна бир бошдан эслай кетди.

— Сизни партияга тикладик. Колхоз раислиги лавозими-га ҳам тикланасиз!

Салобат тўкиб турган обкомнинг биринчи секретари Холиқулов шу гапларни айтаётганига Аҳмаджон сира-сира ишонқирамасди. Бир чеккада Қўзиев, Зоҳидов бошларини эгиб ўтиришбди. Қўзиевнинг авзойи бузуқ. Аҳмаджонни мажлисга таклиф қилгунча анча-мунча гап эшитган, шекилли, руҳи паст.

— Партияга тиклаганликларинг учун минг раҳмат!— Аҳмаджоннинг овози ҳаяжондан тўлқинланди.— Лекин энди раисликка бормасам. Ахир, энди икки ой ишлаяпман бўлимда. Шу ерда аввал ўзимни бир оқлай...

— Йўқ, бўлмайди. Раисликка борасиз. Сизнинг ҳақ эканингиз исботланди. Энди ўзини оқлайдиганлар сиз эмас, бошқалар экани ҳам маълум бизга. Тушунарликми?

Аҳмаджон нималар содир бўлаётганини ўйлаб боши қотарди. Тушимми бу ё ўнгимми? Ахир, ҳақ жойига қарор топар экан-да? Қанчалик ёпирилмасин, адолат адолат олдида ҳеч нима экан-да? Меҳнатингни аввало эл билсин, қолаверса, партия кадрласин экан?

Унинг кўзларини дув ёш босди. Томоғига бир нарса тикилиб, овози чиқмай қолди. Бу ёш халқ эъзозининг юқорилигиданми, халқнинг унга бўлган муҳаббатиданми ёки бошига шунча ташвишлар тушиб, яна бонгидай ишлари ўрнига келиб кетганидан хурсанд бўлганиданми, ўзи ҳам аниқ билмасди. Унинг юраги тўла ҳаяжон, қувонч, юзидан нур ёғиларди.

... Машина чўлга етиб келди. У эрталаб топширган ишларини кўздан кечириш учун далага йўл олди. Сўнгги картадарда ерларнинг шўри иккинчи марта ювилаётган эди. Сувчилардан бугун озик-овқат қандай бўлганини, мукофот пулини олишдими, — йўқми сўраб билди. Йўл-йўлакай картадар бошида тўхтаб, суғорилган ерларни тегиб кўрди. Сув қанча чуқур кетганини билмоқчи бўлди. Бир қафт

тупроқ олиб қидлади, эзиб кўрди. Ундан қўлида шўр нам қолди. «Ер йиғилапти»,— дилидан ўтказди у. Тилига текизиб, шўрланганлик даражасини билмоқчи бўлди. Бу билан гўё у ер билан тиллашди, дардлашди. Айни пайтда кўзига ёш олиб қайрлашди ҳам.

... Район партия комитетининг пленумида Қўзиев қатнашмади. Пленум ниҳоятда узоқоқлик вазиятида ўтмоқда эди. Нотиқлар район партия комитети бюроси, унинг секретарлари фаолиятидаги номақбул услубларни чуқур, ошқора таҳлил ва танқид қилишар, партия ҳаёти нормаларидан чекиниш қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлигини фактлар асосида далиллашарди.

Афсус, Қўзиевнинг ўзи қатнашмаяпти-да, ўйлашарди баъзилар. Шу аччиқ ҳақиқатларни ўз қулоғи билан эшитиб, совуқ терга ботиб, хулоса чиқарганида, унга сабоқ бўлармиди?

—... Бу воқеалар ҳаммамизга ибратли сабоқ бўлди, ўртоқлар,— сўзини давом эттирди Холиқулов.— Райком, унинг бюроси кишилар камолоти, кадрлар тарбияси, экономикага раҳбарлик масалаларини яхлит бир бутунликда ҳал этиш лозимлигини унутиб қўйди. Партия раҳбарлигининг ленинча принциплари бузилди. Пала-партишлик, маъмуриятчилик авж олди. Районда партия сафларининг мақсад бирлиги таъминланмади. Коллектив раҳбарлик, илмий ёндашув ўрнини яккабошчилик эгаллади. Соғлом танқид ва ўз-ўзини танқид асосида камчиликлар принципал таҳлил қилинмади. Райком бюроси бу сабоқдан тегишли хулоса чиқариб олиши керак.

Винобарин, райком ва унинг бюроси худди шу ҳолат қарор топиши учун кун сайин муттасил иш олиб боришлари лозим. Коммунист деган юксак номга доғ туширувчи шахсларга нисбатан қаттиқ жазо қўлланиши ҳам табиий. Аммо бу масалани енгил-елпи қараб чиқиш, коммунистнинг тақдирини, унинг муқаддас обрўси билан ўйнашиш деган гап эмас. Партия сиёсати масалаларини эркин ва амалий муҳокама қилиш партия аъзосининг даҳслез ҳуқуқидир. Бу қоида партия ички демократиясининг муҳим принципи бўлиб, ҳеч бир партия органи ундан чекиниши, уни четлаб ўтишига йўл қўйилмайди. Коммунистнинг эътироф этилган обрўси муқаддас, зеро ҳар бир коммунистнинг юксак партиявийлиги ва ташаббускорлиги партиянинг омманинг ташкилотчиси ва жамиятга раҳбарлик ролини янада мустаҳкамлайди. Бу ленинча ҳақиқатни асло унутмайлик, ўртоқлар!

Район партия комитетининг биринчи секретарлигига Зокиржон Салимович Қурбонов сайланди. Пленум тугагач, Холиқулов Аҳмаджонни ўз ёнига чақириб, елкасига қоқди:

— Бардошлигинг, Коммунистик партияга бўлган эътиқодинг учун сенга ташаккур!

Аҳмаджоннинг юраги гурс-гурс урар, ҳаяжонини ичига сиғмас, гўё ҳамма унга тикилиб, шу ишларнинг бош сабабчиси мана шу йигит дейётгандай туюларди. Унинг юраги эса, шундай нидо қиларди: ҳамма ишни тўғри қилдинг. Эътиқодинг учун курашдинг ва ғалаба қилдинг. Виждонинг пок. Сени ҳеч ким ҳеч қаерда айбламайди. Ҳақиқат учун, адолат учун, коммунистик эътиқод учун курашдинг... Ҳа!

Аҳмаджон пленумдан шундай хаёллар билан чиқди. Машина «Қизил Октябрь» колхозини томон физиллаб борар, бутун олам нурга буркангандай эди. Унинг хаёлида минг турли режалар чарх урарди... У энди эътиқод нашидасини, тантана қилган адолат нашидасини сурарди... Бу шундай ширин, тотли туюлардики, уни коммунистлар, колхознинг барча аъзолари раис билан биргаликда баҳам кўраётгандай эди.

Қудрат Дўстмухамедов

МАШИНА СУВ БИЛАН ЮРАДИМИ?

Мухтарам ўқувчи! Бир лаҳза тасаввур қилинг, сиз шахсий машинангизда олис сафарга чиқдингиз. Тўсатдан бензин тугаб, машина тўхтади, дейлик. Лекин ташвишланманг. Бир қутигина махсус кукун олишни унутмаган бўлсангиз, йўлда қолмайсиз. Челаққа сув қуюсиз, ҳалиги кукунни сепиб, аралаштирасиз — тамом, бензин тайёр.

Бу фантазия эмас, яқин келажакда амалга ошадиган реал ҳақиқат. Қувончли ери шундаки, бу ҳақиқатни юзага чиқаришда ўзбекистонлик олимлар самарали изланишлар олиб бормоқдалар. Бу соҳада Тошкент автомобиль ва йўллар институти олимларининг тадқиқотлари диққатга сазовордир. «Ёшлик»нинг штатсиз муҳбири Қудрат Дўстмухамедов яқинда ана шу институтдаги учта йирик олим билан суҳбатлашди. Суҳбатда институт ректори, республикамиздаги йирик фан арбобларидан бири профессор Абдусалом Абдуғаниевич Муталибов, институт қошидаги лаборатория мудири, техника фанлари доктори, профессор Тоҳир Маҳмудович Маҳмудов, СССР Давлат мукофоти ва Беруний мукофоти лауреати, техника фанлари доктори Олег Дмитриевич Мурашов иштирок этдилар.

«Ягона фан-техника сиёсати эндиликда ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқди. Келгусида биз ҳам бугунги, ҳам эрғанги куннинг машиналари, механизмлари ва технологияларини яратиш соҳасида жуда катта иш қилишимиз лозим!»

Ю. В. АНДРОПОВ

Биринчи суҳбат

авол. Абдусалом Абдуғаниевич, автомобильларни бензин-сув аралашмаси билан юргизиш фикри бир вақтлар кўп шов-шувга сабаб бўлдию, кейин бирдан тинчиб қолди. Одамлар ҳамон бу масалага қизиқмоқдалар. Афсуски, матбуотда ҳам бирон хабар чиқмапти. Мазкур масала ўз аҳамиятини йўқотдими?

Жавоб. Асло. Бу масала ҳанузгача кун тартибда турибди. Бунинг кўп сабаблари бор. Биринчидан, бутун дунёда нефть ва нефть маҳсулотларига талаб йилдан-йилга ошиб кетяпти, имкониятлар эса, чекланган. Нефть танқислиги сезилиб турган бир шароитда бензинга ўн фоиз сув қўшиш қанчалик мадад бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас. Иккинчидан, қаяққа қараманг — автомобиль, автомобиль, автомобиль! Ундан чиқаётган заҳарли газларни илгари кўзимиз кўрмасди, фақат ҳидини сезиб, ўзимизни четга тортардик. Энди-чи? Ундан қочиб қутулиш амримаҳол. Айниқса, шаҳарларда. Дунёда шундай шаҳарлар ҳам борки, автомобиллардан чиқаётган газ ҳаммаёқни тумандек қоплаб олади. Тўғри, шаҳарларни кўкаламзорлаштириш заҳарли газларни камайтиради, бу борада катта ишлар қилинапти, барибир бу муаммодан кўз юмолмаймиз. Битта «Жигули» дан бир йилда 880 килограмм ис газни чиқади! Бензинга сув аралаштирилганда бу миқдор қарийб тенг ярмига камаяди. Қаранг, ҳаво қанчалик тозаланади!

Шу нарсани ишонч билан айтиш мумкинки, «бензин-сув» аралашмаси устида олиб бораётган илмий-амалий ишлар тезда яна ҳамманинг оғзига тушади. Одатдагидек шофёрлар бензокалонкалардан ёқилғи қуйиб кетаверадилар. Ташқаридан қараганда гўё ҳеч нарса ўзгармагандек, аслида эса махсус қурилмалар бензинга ҳам, дизель ёқилғисига ҳам 10—30 фоизгача сув аралаштириб беради. Шу тариқа биз бир томондан нефтни иқтисод қилсак, иккинчидан шаҳар-қишлоқларимиз ҳавоси анча тозаланади, соғлигимизга ҳам путур етмайди.

Иккинчи суҳбат

Савол. Тоҳир Маҳмудович, бир қараганда бензин билан сувни аралаштириб юбориш ақлга тўғри келмайдиган гап. Минг шопирганинг билан сув

идишнинг тубига чўкиб, бензин юқорига чиқиб қолаверади-ку!

Жавоб. Химиявий хоссалари жиҳатидан бири-бирига мос келмайдиган икки суюқликни аралаштириш учун учинчи, воситачи модда керак. Уни нефть маҳсулоти — парафиндан оламиз, номини эмульгатор, деб атаганмиз, яъни бензин ва сув аралашмаси — эмульсия тайёрлаб беради. Автомобиль бакига ана шу эмульсия қуйилади.

Бензин билан сувни бир идишга солиб, ичига эмульгатор ташлаб қўйган билан эмульсияга айланиб қолмайди. Бу уч моддани махсус қурилмаларда қатъий технологияга асосланиб аралаштирилади. Ҳозир биз тайёрлаётган эмульсия олти ойгача бузилмасдан сақланади. Биз эмульгаторнинг янги турларини қидиришимиз. Баъзида топган янги модда-миз кутилган натижани бермайди, шунда биз уни халқ хўжалигининг бошқа соҳаларида қўллашни тавсия қиламиз. Лаборатория шароитида тайёрланаётган эмульгатор тажрибаларимизга етиб турибди, эмульсия ишлаб берадиган станциямизнинг қуввати ҳам дуруст.

Савол. Одамлар орасида бензин ва сув аралашмаси тўғрисида гап борганида «Мана, энди, баъзи қўли эгри сотувчиларнинг ови юриб қоларкан-да, сувни истаганча қўйиб паққос солаверади» қабилдаги гапларни эшитиш мумкин.

Жавоб. Бундай хавотир ўринсиз. Мен айтган воситачи модда — эмульгатор маълум миқдордаги сув учун мўлжаллаб чиқарилади. Қўшилаётган сув озгина ортиб кетса, аралашма ҳосил бўлмайди. Бояги бояги, сув пастда, бензин юқорида туриб қолаверади. Эмульгаторнинг ўзини тайёрлашда ҳам қаллоблик қилиш мумкин эмас, чунки бунинг учун бутун бошли заводни қайта қуриш лозим бўларди. Дарвоқе, завод тўғрисида: «бензин-сув» аралашмаси кенг кўламда ишлатиладиган вақт етганида эмульгатор тайёрлаб берадиган завод қурилади, ёқилғи тарқатадиган станциялар махсус қурилмалар билан жиҳозланади.

Савол. Маълумки, чет элларда ҳам бензинга сув аралаштирилади. Улар ишлатадиган эмульгатор билан биздагининг фарқи борми, йўқми? Умуман, биринчи бор шу муаммо билан ким шуғулланган? Қайси мамлакат бошлаб берган?

Жавоб. Тарихга бир назар ташласак, бензинга сув аралаштириш ғояси хйла эскилигини кўрамыз. Биринчи марта 30-йилларда германиялик кимёгар олимлар махсус порошок кашф қилиб, унинг ёрдамида аралашма олганлар. Аммо, капитализмга хос аёвсиз рақобат шароитида нефть монополияларининг эгалари бу ишни юзага чиқармади.

60—70 йилларда бутун дунёда энергия манбалари танқислиги сезила бошлади. Табиийки, олимлар яна ўша ғояни эслаб қолишди. Дунёнинг турли мамлакатларида иш бошлаб юборилди. Бу муаммога биринчи бўлиб қўл урганлар қаторида мен профессор Абдусалом Абдуғаниевич Муталибов билан унинг шогирди Олег Мурашовни эслатгим келади. У пайтда мен Фанлар Академиясининг химия институтида ишлар эдим.

Қўйилган масала жуда муҳим, долзарб эди. Автомобиль ва йўллар институтининг автомобилчи олимлари ўзларига маълум барча чораларни қўллаб, «бензин-сув» аралашмасини тайёрлашган, анча яхши натижаларни қўлга киритишган, лекин аралашма дастлаб турғун чиқавермаган.

Биз кимёгарлар, автомобилчи олимлар билан ҳамкорлик қилишга киришдик. Аввало янги ара-

лашманинг нимага тез айниб кетиш сабабини аниқладик. Аниқ бўлишича, бензинда эримайдиган эмульгатор сувда эритилиб, кейин унга бензин қўшилган, бошқача айтганда, бензин молекулалари сув молекулалари ичига киритиб юборилган экан. Биз изланишни тескари йўналишда бошладик, яъни аввал бензинга махсус ишлов бериш йўлини тутдик. Топилажак эмульгаторимиз фақат бензин ичида эриб кетиши лозим, кейин сув қўшиш мумкин. Кўп машаққатли тажрибалар натижасида шундай моддани топдик.

Аввалги аралашманинг ранги эритувчи моддаларники сингари оқ бўлса, кейингисида бензин ёки дизель ёқилғиси ўз рангини сақлаб қолди. Бу шунчаки гап эмас, сув молекулалари ёқилғи молекулалари ичига жойлашди, деган сўз эди. Биз муҳим ихтиро арафасида турардик.

Янги усул билан тайёрланган аралашманинг суви ажралиб қолмади, ёниш қобилияти ҳам жуда яхши чиқди. Бензинга ўн фоиз сув қўшганимизда автомобилнинг қуввати камаймади. Двигатель қисмлари ҳам занглаш хавфидан қутулди, чунки сув темирга тегиб улгурмай ёниб кетаётган эди. Шунга қарамай, ҳар эҳтимол учун аралашмага сапамин деган моддадан (буни ҳам ўз лабораториямизда яратганмиз) озгина қўшиб юбордик. У двигатель ичида юққа парда ҳосил қилиб, занглаш эҳтимолини янаям камайтирди.

Ҳамма талабга жавоб берадиган аралашма ана шу тарихда биринчи бор бизнинг институтда яратилди.

1977 йили Марказий телевидениенинг «ВРЕМЯ» информацион программасида институтимиз олимларининг ютуқлари кўрсатилгандан сўнг, илмий тадқиқотлар учун шароитимиз янада яхшиланди. Биз ўтказаятган тажрибаларга чет эллардаги, жумладан капиталистик мамлакатлардаги мутахассислар ҳам қизиқиш қолишди.

Савол. Аралашмани ишлатиш чет элларда қай даражада?

Жавоб. Бу масала билан йирик капиталистик мамлакатлар ҳам шуғулланади. Улар ичида Япония анча олдинда. Бу мамлакатнинг табиий-географик шароитлари шунга тақоза қилади. Территорияси кичкина, аҳоли зич, автомобиллар беҳисоб. Биргина Токионинг ўзида ўн миллиондан зиёд автомобиль бор. Шаҳар ҳавоси ниҳоятда ифлосланганидан уддабурон одамлар махсус идишларда тоза ҳаво сочишади. Аҳвол шу даражага етганидан кейин Япония ҳукумати Токиодаги ҳамма автомобилларни аралашмага ўтказиш ҳақида қарор қилди. Япон инженерлари бензинга 30 фоизгача сув қўшишади.

Савол. Лабораторияда олиб борилаётган бу тажрибалар студент ёшларда катта қизиқиш уйғотса керак?

Жавоб. Албатта. Автомобилни сув аралаштирилган ёқилғида юргизиш масаласи энг жозибали темалардан бири. Ешлар ихлос билан тинглашади, саволларни ёғдириб ташлашади. Улар беихтиёр химия фанига мафтун бўлиб қолмоқдалар. Бу табиий. Ёқилғи, унинг ёниши, ишқаланиш, мойловчи моддалар, бўёк, ниҳоят, ёқилғига сув аралаштириш, ҳаммаси — химия! Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда химиядан махсус дарслик китоб ёзаяпмиз, яқин йиллар ичида у студентлар қўлига тегади.

Учинчи суҳбат

Савол. Олег Дмитриевич, бензинга сув аралаштириш фикри сизларда қандай туғилган эди?

Жавоб. 1974 йили илмий ишларимизни маслаҳатлашиб ўтирган эдик. Илмий раҳбаримиз Абдусалом Абдуғаниевич мана шу ғояни ўртага ташладилар. Биз, шогирдлар ҳайрон қолдик. «Машинага сув билан бензинни аралаштириб қўйиб бўларканми? Сув бир амаллаб ёнгандаям ҳаммаёқни занглатиб юборди-ку?» дедик. Талашдик, тортишдик, ҳар ким ўз фикрини илгари сурди. Орадан анча вақт ўтиб ҳаммамизнинг гапимиз бир ердан чиққандан сўнг шу муаммо устида ишлашга қарор қилдик.

Ишнинг бошланишида автомобилга ўрнатилган махсус қурилма ёрдамида сувни бензин билан аралаштириб, двигателнинг ёниш камерасига пуркадик. Бундай аралашма автомобиль қисмларини бузолмайди, чунки қандайдир секундлар ичида ёниб битади.

Бензин билан сувни амал-тақал қилиб аралаштириб юборадиган усуллар ўша пайтда баъзи илмий доираларда маълум эди, лекин олинадиган аралашма бир неча минутга чидарди, холос, кейин суви ажралиб қолаверарди. Биз турли йўллар билан аралашмани турғун ҳолатга келтиришга ҳаракат қилдик. Ишга кимёгарларни жалб қилиш зарурати туғилди.

Шундан сўнг ишимиз юришиб кетди, тез орада кўзланган натижага эришдик. Топилган эмульгатор энг чидамли, энг яхши ёнадиган аралашма берди.

Автомобиллар аралашмада ишланганда захарли газлар, чунончи, азот оксидлари 30 фоизга, ёнилги сарфи эса, 5 фоизгача камайди. Бу — қўшилган сувдан ташқари! Гап шундаки, бензинга сув қўшилгани муносабати билан ёниш камерасига оdatдиган кўпроқ «ҳаво-ёнилги» аралашмаси киритиш лозим эди. Шунда бензин миқдори аввалги даражага етган бўларди. Лекин бундай зарурат туғилмади, натижада бензин тежамига эришилди.

Двигатель иши ҳам осонлашди: биринчидан у ортиқча қизиб кетмади, иккинчидан унинг конструкциясига ҳеч қандай ўзгариш киритмасдан АИ-93 бензини ўрнига А-76 ни ишлатиш мумкин, учинчидан, детонация, яъни ёқилгининг муддатдан илгари ёниб кетиш ҳодисаси рўй бермади.

Буларнинг ҳаммаси двигателнинг хизмат муддатини ошириши муқаррар. Аралашмада ишланган

двигателлар зангламади, қисмларнинг едирилиши ҳам одатдагидан ортиб кетмади.

* * *

Сухбатнинг якунида Абдусалом Абдуғаниевич бир масалага тўхталди:

— «Автомобилларда ишлатиладиган одатдаги ёқилгидан ташқари табиий ва суюлтирилган газ бор, ёқилги ва сув аралашмаси бор. Институтимиз олимлари учала йўналишда ишлашяпти. Эришилган натижалар кишини қувонтирадиган даражада. Масалан, Тошкентдаги бир қисм таксилар суюлтирилган газда ишлайди. Бу ҳам келажаги зўр йўналиш, Иттифоқимизда биринчи бўлиб бизнинг институт олимлари билан 3-таксопарк ходимлари томонидан жорий қилинган иш. Махсус баллонларга қамалган оддий газ билан ишлайдиган автомобиль ҳам бор. Яқинда буям Иттифоқда биринчи, иккита «Жигули» автомобилни шу ёқилгига мосладик, ҳозир юриб турибди.

Институтимиз мамлакатнинг ҳамма автомобиль заводлари билан алоқа ўрнатган, илмий ишларнинг натижалари билан ўртоқлашиб турибди.

Сухбатнинг асосий мавзусига қайтсак, шуни айтиш керакки, сув аралашмаси ёқилгида ишлаб турган синов автомобилларимиз ҳам кўп, илмий изланишлар ҳам давом этапти. Умуман, бундай ёқилги олиш дунё бўйича келажаги порлоқ йўналиш, чунки сув ҳаммаёқда бор, газ эса — камчилроқ. Ўйлаймизки, яқин йиллар ичида сув аралашган ёқилги ишлатиш оммавий тус олади.

Институтимиз ёқилги соҳасида эришган ютуқлар албатта чегара эмас, бир босқич, холос. Ҳали амалга оширилмаган имкониятлар, ёқилги ва сув сирлари сон-саноксиз.

Одатда биз, институтни аъло баҳолар билан тугаллаб, илмга ихлос қўйган ёшларни лабораторияга ишга олиб қоламиз. Ёқилги соҳасидаги илмий ишларимизда уларнинг ҳам ҳиссаси қўшиляпти. Ишончим комилки, бир кун келиб улар бўлажак катта ютуқларнинг автори сифатида танилиб қолишади.

Абдулҳамид Муҳаммадиев

*Излаганим удир, кутганим ҳам у,
Чиқдим йўлларига — нигоҳим маҳтал.
Кетган сониялар билан келди-ку
Жонон қизғалдоғим юз очар маҳал.*

*Эриниб уйғонди сирли узоқлар
Ҳаволарни тугди оғочлар ҳиди.
Соғинчли долғалар қўзғалган чоқлар,
Унга атаганим муҳаббат эди.*

*Ул-чи, муҳаббатим самода, дея,
Оловга ялинди, ўтга эланди.
Кўзига қон тўлган қуёшни суй
Дудоқлари қонга беланди...*

* * *

*Тушларингдан жой берасан нурларга,
Тўшагингда ойлар билан ухлайсан.*

*Сирларингни ишонсан уларга,
Сен улардан ёмонликлар кутмайсан.
Тўшагингда ойлар билан ухлайсан*

*Тушларингга кириб чиқар оҳанглар,
Тўшагингда не куйларни ўйлайсан.
Куйларимдан ахтарасан сен ранглар,
Биласанки, бу рангларда куймайсан.
Тўшагингда ойлар билан ухлайсан.*

*Тушларингга кириб борад мезонлар,
Тўшагингда боғларингни ўйлайсан.
Естигингда тўкилади хазонлар,
Биласанки, хазон каби сўлмайсан.
Тўшагингда ойлар билан ухлайсан.*

*Тушларингдан жой берасан нурларга,
Тўшагингда гулларимни суймайсан.
Сирларингни ишонмайсан уларга,
Сен уларни қучоғингдан қувлайсан,
Тўшагингда ойлар билан ухлайсан.*

Турғун
Дадабоев

Вақт

Ҳ А Ж В И Я

Нима бўлди-ю, ишга тасодифан кечикиб бордим. Аксига олиб, касаба союз раиси кўриб қолди. У дарҳол кафтдай дафтарчасини очди-ю, фамилиямни ёзиб қўйди. Сўнг меҳнат интизоми ҳақида ваъз айта кетди. Мен баҳона қидириб, ўзимни оқлай бошладим. Раис уришиб берди:

— Маҳмадоналик қилма! Сен доим ишга кечикиб юрасан. Танобингни тортиб қўймасак бўлмайди. Қани, бу ёққа юр-чи!

Иккимиз директор кабинетига кириб бордик.

— Ҳм, нима ҳунар кўрсатибди бу бола? Ишга кечикибди? Ундай бўлса, жазо бериш керак. Токи бошқаларга ибрат бўлсин! — деди директор.

— Мен... атиги беш минут... албатта, бошқа такрорланмайди, — дедим дудуқланиб. Бошлиғимиз қоғоздан бошини кўтарди, менга ёмон кўз билан қаради:

— Беш минут дедиларми? Беш минутда қанча иш қилиш мумкин, ўзингиз биласизми? Беш минутда космонавт Сибирдан Африкага етади, каллаварам!

Улар беш минутнинг қадри ҳақида бир соатча гапиришди.

— Тўхтанглар, — дедим тоқатсизланиб. — Нега Болтабоевга чора кўрмайсизлар?

Ҳа, амакиваччани хафа қилиш одобдан эмасда-а? У киши ҳам ҳар куни бир-бир ярим соатдан кечикиб келадиганлардан. Турдимуро-

дов-чи? Хоҳласа, келади. хоҳламаса — йўк. Чунки у, иккалангизга ҳамсоя бўлади. Тешаева эса, ойида икки маротаба кўринади ишда. Шунда ҳам ведомостга имзо чеккани келади. Хўш, уларга нега жазо берилмайди?

Директор столга муштини қўйди.

— Ҳой, менга қара биздан ҳисобот олгани кирдингми, тирранча? Бодроқдай очилмай, ўзинг учун жавоб бер! Бошқалар билан ишинг бўлмасин!

— Э, ҳали шундай денг? Демак, ош-на-оғайниларни хафа қилишга тил бормас экан-да? Майли, ундай бўлса мен...

— Ўчир овозингни! — деб бақирди директор ва фабком раисига юзланди. — Кўрдингизми раис, одамларни эркалатиб юборгансиз. Бунақа ўзбошимчаликка чек қўйиш керак. Ахир беш минут — олтиш секунддан, уч юз бўлади. Ҳазилми бу?! Бир минутда, айтайлик, ўнта машина ёки элликта соат ишлаб чиқарилса, биласизми қанча бўлади?

Касаба союз раиси бармоқларини букиб, хўп ҳисоблади-ю, бир нима деб жавоб беролмади. Уларни қийнамай, дедиму, шартта директорнинг масаласини ечиб бердим:

— Эллик машина ёки икки юз эллик соат бўлади, домла.

— Бир ҳафтада-чи? — у.

— Бир ҳафтада беш минутдан кечиксам, йигирма беш минут бўлади. Йигирма беш минутда икки юз эллик машина ёки бир минг икки юз эллик соат ишлаш мумкин.

Директорнинг чеҳраси ёришди:

— Бир ойда қанча бўларди, Босволдиев?

Мен ўйлаб ўтирмай бир ойлик ҳисобни айтиб ташладим. Директор ирғиб туриб, қўлимни қисди.

— Яша, ўғлон! Ўзинг туппа-тузук, тушунган йигит экансану, тагин адашиб ишга кечикиб 'юрибсан-а? Яхши эмас, ука, яхши эмас...

— Мен атиги икки мартагина кечикдим... Уч ойда. Узр...

Директор ёйилиб кўлди:

— Майли, майли, Босволдиев. Энди кечикманг-а, келишдикми?

Мен ерга қараб бош ирғадим. Директор касаба союз раисига жавоб берди. Эшик ёпилгач, деди:

— Энди гап бундай, йигит. Сен ҳисобдан зўр экансан, билдим. Бекорга сени бўлимдагилар мақташмас экан. Институтни қизил диплом билан битирган, дейишса, ишонмасдим. Рост экан. Хўш, бизнинг ўғил ҳам математика факультетида ўқийди. Аммо, ярамаснинг уқуви йўкроқ. Сессия бошланса, типирчилаб қоламан. Ҳар кимга бир учраб, юзим шувит бўлади.

Шунга, хафа бўлмасанг... кунига бир соат, ярим соат дегандай ўғилчага қарашиб турсанг, а? Мен ҳам яхшиликка яхшилик қиладиганларданман. Машингни тузукроқ қилиб қўярдим. Мима дединг?

— Эрталаб бўлмаса, ишдан кейин вақтим йўқ, домла...

— Эрталаб-да, ука, эрталаб! Ҳар куни сенга бир соат жавоб. Ишга соат ўнда эмас, бор, ана ўн бир яримда келақол. Бўладими?

— Бўлади-ю, лекин, касаба союзнинг қўлига тушсам...

— Э, у ёғи билан ишинг бўлмасин, ўзим

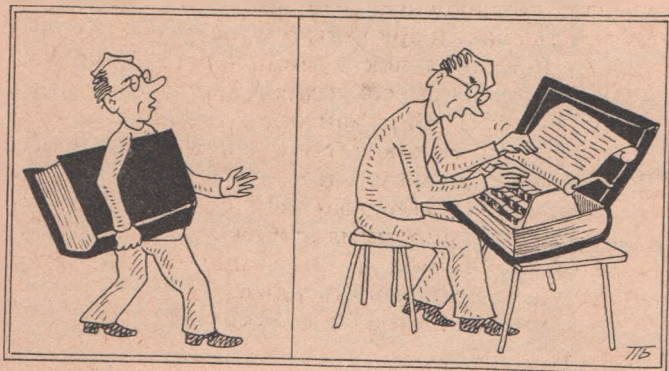
раиснинг қулоғига қуйиб қўяман. Қўрқма! Директор яна қўл чўзиб, тирсагимдан маҳкам қисди:

— Гап битта, а, ўғил бола!

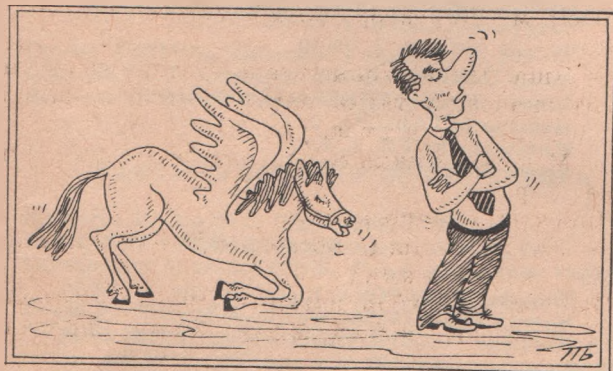
Мен ўйланиб қолдим: «Кунига бир соатдан ишга кеч келсам, haftасига беш соат. Бу — уч юз минут дегани. Уч юз минутда ўнтадан уч минг машина, ўн беш минг соат чиқмай қолади. Бир ойда эса...»

Кўз олдим қоронгулашиб, қўрқиб кетдим. Директор эса, афтимга қараб илжайиб турарди...

Душанбе

Сўзсиз сурат.

Сўзсиз сурат.

Расмларни Б. ТОЖИЕВ чизган

ГАПДАН ГАП...

* *
*

Уни элга шеъри танитмади. Қишлоқма-қишлоқ юриб, ўзини ўзи танитди.

* *
*

Агарнинг гапини Магарга, Магарнинг гапини Дигарга етказиб юриб ҳам кун кўриш мумкин экан...

* *
*

Кўп ёзиб кўмилгунча, теран ёзиб тилга туш.

* *
*

У шоир бўлмаса ҳам шоирлик ҳужжати бор.

Т. СУЛАЙМОН

1983 йил «Ёшлик» журнали саҳифаларида эълон қилинган асосий асарлар рўйхати

НАСР

Зоҳир АЪЛАМ. Икки ҳикоя. 7, 37-43.
Евгений БЕРЕЗИКОВ. Чўчиманг, каптарлар! Қисса. 9, 9-42
Машраб БОБОЕВ. Мина портлади. Драма. 2, 5-22.
Шароф БОШБЕКОВ. Тушов узган тулпорлар. Драма. 8,
11-28.
Асад ДИЛМУРОДОВ. Ҳукм. Ҳикоя. 5, 11-16.
Ашуралӣ ЖУРАЕВ. Кўзминчоқ. Ҳикоя. 6, 21-24.
Сойим ИСҲОҚОВ. Тоға. Ҳикоя. 7, 45-50.
Қамчибек КЕНЖА. Чимилдикда берилган сўз. 5, 23-28.
Абдусайд КҮЧИМОВ. Қочоқ. Ҳикоя. 3, 7-11.
Рауль МИРҲАЙДАРОВ. Акс садо. Ҳикоя. 10, 33-41.
Сухроб МУҲАМЕДОВ. Бўсага. Кичик қисса. 6, 36-48.
Асқад МУХТОР. Жар ёқасида чақмоқ. Қисса. 1, 5-32.
Омон МУХТОРОВ. Бировнинг ҳаёти. Ҳикоя. 7, 21-28.
Учқун НАЗАРОВ. Соҳил. Кичик қисса. 6, 9-19.
Шодмонбек ОТАБОВ. Бахтли кун. Ҳикоя. 2, 23-27.
Олим ОТАҲОНОВ. Икки ҳикоя. 9, 44-55.
Темур ПУЛАТОВ. Шинаванда. Қисса. 4, 31-45 ва 5, 31-45.
Сотволди РАЖАБОВ. Тоғлар ортида. Кичик ҳикоялар.
7, 53-58.
Аббос САИДОВ. Менинг оппоқдагинам. Ҳикоя. 8, 36-45.
Салоҳиддин СИРОЖИДДИНОВ. Маржон. Ҳикоя. 1, 36-44.
Хайридин СУЛТОНОВ. Езининг ёлғиз ёдгори. Қисса. 3,
19-46.
Саъдулла СИЕЕВ. Бир чора замон истаб... Қисса. 11, 6-31 ва
12, 7-36.
Музаффар ТУРСУНОВ. Чизгилар. Кичик ҳикоялар. 3,
14-16.
Ориф ФАРМОНОВ. Бошга тушганда. Ҳажвий ҳикоя. 4,
23-28.
Маматкул ҲАЗРАТҚУЛОВ. Қуёш мен томонда. Қисса. 11,
35-51.
Мурод ХИДИР. Кумуш кўнгироқлар. Иншолар. 4, 17-20.
Шукур ХОЛМИРЗАЕВ. Бодом қишда гуллади. Ҳикоя. 7,
6-17.
Ўткир ҲОШИМОВ. Квазарлар. Кичик қисса. 4, 5-15.
Шухрат ҲОШИМОВ. Кичик ҳикоялар. 8, 58-62.
Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ. Кичик ҳикоялар. 11, 53-56.
Ақбар ЮНУСОВ. Уста. Ҳужжатли ҳикоя. 10, 24-28.

НАЗМ

Ҳабиба АБДУҲАКИМОВА. 3, 16.
Усмон АЗИМОВ. 1, 3-ва 7, 29-31.
Матназар АБДУЛҲАКИМОВ. 8, 63.
Ҳамроқул АСҚАРОВ. 9, 79.
Абдумажид АЗИМОВ. 9, 60.
Тошпўлат АҲМАД. 11, 52.
Ёқубжон АҲМАДЖОНОВ. 5, 21-22.
Муҳаммад АЛИ. 1, 33-35.
Ҳосият БОБОМУРОДОВА. 3, 53.
Барот БОЙҚОБИЛОВ. Достон. 10, 17-23.
Хуршид ДАВРОН. 1, 3.
Шукур ДАДАШ. 4, 46.
Гулчехра ЖУРАЕВА. 2, 28-29.
Улмас ЖАМОЛ. 5, 29.
Тилак ЖҲРА. 9, 43.

Жаҳонгир ИСМОИЛОВ. 12, 53.
Мирза КЕНЖАБОВ. 2, 48-49.
Қамчибек КЕНЖА. 11, 61-62.
Жамол КАМОЛ. 2, 40-41.
Ўктам МИРЗАЕРОВ. 12, 46.
Исмоил МАҲМУД. 4, 54.
Тўра МИРЗО. 6, 34-35.
Омон МУХТОРОВ. 12, 37.
Абдулҳамид МУҲАММАДИЕВ. 12, 73.
Гулчехра НУРУЛЛАЕВА. 7, 19-20.
Абдулхай НОСИРОВ. 10, 40.
Анвар ОБИДЖОН. 4, 16.
Нурилло ОСТОНОВ. 9, 8.
Эътибор ОХУНОВА. 10, 30-32.
Рауф ПАРФИ. 6, 25-26.
Гулчехра РАҲИМОВА. 4, 4.
Гулрухсор САФИЕВА. 4, 55.
Қадам САИДМУРОДОВ. 6, 61.
Муҳаммад СОЛИҲ. 2, 52-55.
Нафиса СУЛТОНҚУЛОВА. 4, 62.
Ойгул СҮЮНДИКОВА. 4, 73.
Шарифа САЛИМОВА. 7, 35.
Тўра СУЛАИМОН. 8, 9-10.
Сирожиддин САИДОВ. 8, 30-31.
Садриддин САЛИМОВ.
Азим СҮЮН. 10, 41.
Шукур СОДИҚОВ. 10, 52.
ТУЛҚИН. 9, 72.
Аҳмад ТОШХУҲАЕВ. 8, 29.
Фарид УСМОН. 2, 56-57.
Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА. 3, 3-5.
Дилбар ҲАЙДАРОВА. 3, 6.
Баҳор ХОЛБЕКОВА. 3, 18.
Ойдин ҲОЖИЕВА. 6, 27-31.
Матлуба ҲАМРОЕВА. 6, 72.
Одил ҲОТАМОВ. 7, 44.
Саъдулла ҲАКИМ. 7, 51-52.
Чўлпон ЭРГАШ. 4, 29-30.
Анвар ЭШОНОВ. 2, 3.
Замира ЭГАМБЕРДИЕВА. 3, 16.
Мақсуда ЭРГАШЕВА. 3, 17.
Муҳаммад ЮСУФ. 8, 7-8.
Анвар ЮНУСОВ. 9, 72.

ҚАЛДИРҒОЧ

Шарофат БОТИРОВА. Шеър. 10, 29.
Мақсуд БЕКЖОНОВ. Шеърлар. 11.
Набижон БОҚИЕВ. Кичик ҳикоялар. 12, 38-45.
Олимжон БҮРИЕВ. Шеър. 6, 60.
Юсуфжон ЛАТИПОВ. Икки ҳикоя. 10, 43-52.
Нормурод НОРҚОБИЛОВ. Ҳикоялар. 2, 30-37.
Сулаймон ОБЛОҚУЛОВ. Кичик ҳикоялар. 1, 42-44.
Инобат РИЗАЕВА. Шеър. 12, 45.
Сирожиддин САИДОВ. Шеърлар. 1, 41.
Хайрулло ҚОСИМОВ. Шеър. 6, 60.
Чўлпоной ҲУСАИНОВА. Шеър. 2, 68.
Мунаввар ҲОШИМОВА. Шеър. 2, 69.
Мейлибек НОРБОВ. 12, 49.

БШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

- Абдугани АБДУВАЛИЕВ. Классик бўлмамдим. 6, 78.
Абдусамат АБДУЛҲАҚОВ. Танимади. 5, 79.
Урозбой АБДУРАҲМОМОВ. Қайлиғимнинг қариндошлари. 3, 78.
Восит АҲМАД. Виждон енгилди. Ҳажвия. 6, 78-79.
Тўхташ АШУРОВ. Юбилей. 7, 79.
Нафас ДЎСАМОВ. Поэзияда «даъваткор рух» 2, 78.
Турғун ДАДАБАЕВ. Вақт. 12, 74-75.
Н. Елин, В. Кашаев. Қаловини топиш керак. 10, 78.
Анвар МУҚИМОВ. Тўйдан кейин ноғора. Интермедия. 1, 78.
Қилич НУРМУҲАМЕДОВ. Сизга бўлмайди. 5, 78-79.
Ҳабиб СИДДИҚОВ. Қайта ишлаш. Ҳажвий ҳикоя. 11, 79.
Хўжамурод ТОШТЕМИРОВ. Илтимос. 10, 77.
Ориф ФАРМОНОВ. Уч конверт. 8, 79.
Қувноқ ҚИТМИР. «Омад кулиб боққанда», 1, 77-78.
«Африкалик масхарабоз» 3, 76. «Ғалати бир нарса», 4, 77. «Начора, қисматда бор экан». 7, 78.
Қувноқ ҚИТМИРНИНГ ён дафтарида. 5, 79. Қувноқ Қитмир саволлари. Анкета. 1, 79.

ПУБЛИЦИСТИКА

- Омон МАТЖОН. Сочилган дурлар диёри. 1, 72-74.
Саъдулла КАРОМАТОВ. Езувчи сўзи — давр виждони. 11, 3-5.
Жўра САЪДУЛЛАЕВ, Турсунали АЗИЗОВ. Адоват ва адолат. Ҳужжатли қисса. 12, 62-70.
Йўлдош СУЛТОНОВ. Сўзланмаган нутқ. 8, 76-78.
Қодиржон СОБИРОВ. «Доглар кетмиш мажруҳ кўнгилдан...» 8, 32—34.
Уста ва устазодалар, 2, 58-61.
Собиржон СИДДИҚОВ. Қадамингда гуллар очилсин. 3, 54-57.
Ўктам УСМОНОВ. Вақт ғанимат, дўстлар. 5, 8-10.
Ҳожиакбар ШАЙХОВ. Равшанлик. 11, 57-60.
Алиназар ЭГАМНАЗАРОВ. Она юртинг омон бўлса. Ҳужжатли қисса. 6, 65-71

ҚУТЛАЙМИЗ

- Пўлат МҮМИН. Шоир туғилганининг 60 йиллигига. Шеърлар. 1, 45.
Асқад МУХТОР. Шеърин суҳбатлар. 2, 65.
Умарали НОРМАТОВ. Дўстим ҳақида сўз. 3, 63.
Озод ШАРАФИДДИНОВ. Ниҳолнинг камоли. 2, 62-64.

Сарвар АЗИМОВНИНГ 60 ЙИЛЛИГИГА

- Сарвар АЗИМОВ. Ижодкор — граждон. 6, 6-8.
Одил ЕҚУБОВ. Серкирра истеъдод. 6, 4.
Абдулла ОРИПОВ. Жозиба. 6, 5.

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ 80 ЙИЛЛИГИГА

- Гулчеҳра ЖҲРАЕВА. Шамчирок. 5, 20.
Тилак ЖҲРА. Ғайратларим куртак ёзди. 5, 63.
Салоҳиддин МАМАЖОНОВ. Ўзбек халқининг ғурури. 5, 4-5.
Ваҳоб РҲЗИМАТОВ. Боқий умр. 5, 17-20.
ОЛМОС. Ешликдай оташнафас. 5, 30.
Ғафур ҒУЛОМ. «Шеърят — кўнгил эрмаги эмас». 5, 46—48.

ВЛАДИМИР МАЯКОВСКИНИНГ 90 ЙИЛЛИГИГА

- Миразиз АЪЗАМ. Маяковский ва биз. 7, 32.
Владимир МАЯКОВСКИЙ. Шеърлар. 7, 3. Шеър қандай ёзилади? 7, 63—67.
Азим СУЮН. Маяковский ва Есенин. Шеър. 7, 67.

АДАБИЙ ДЎСТЛИК — АБАДИЙ ДЎСТЛИК

- Қуват ЖУСУБАЛИЕВ. Улоқчи. Ҳикоя. 2, 46-47.
Алексей ИЛЪЮШИН. Сўнгги ўйин. Ҳикоя. 2, 42-45.
Ольга ИПАТОВА. Қарз. Ҳикоя. 3, 47-52.
Турғон ТҲХТАМОВ. Ўски тегирмон. Ҳикоя. 5, 65-72.
Эрвин УМЕРОВ. Эчкиқоғ топчалари. 8, 48-57.
Аҳмад ҚУРБОННАФАСОВ. Шеърлар. 6, 49.
Мўмин ҚАНОАТ. Шеърлар. 8, 46.

АДАБИЙ ТАҢҚИД

- Ўсмон АЗИМОВ. Иброҳим ҲАҚҚУЛОВ. Истеъдод — истиқбол демак. 11, 63-68.
Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ. Оддий сўз сеҳри. 4, 59-62.
Хуршид ДЎСТМУҲАМЕДОВ. Англаш лаҳзалари. 12, 60-61.
Акрам КАТТАБЕКОВ. Адолат ва жаҳолат жанги. 9, 61-64.
Тоҳир МАЛИК. Мангик тарозиси. 4, 56-58.
Абдулла МАТЕҚУБОВ. Кўхна дунё сирлари. 9, 64-66.
Маҳкам МАҲМУДОВ. «Биринчи бўса»дан «Тўй»гача. 10, 59-61.
Асқад МУХТОР, Илҳом ҲАСАНОВ. Ой яқин бўлди. 7, 58-62.
Олим ОТАХОНОВ. Ижоднинг қайноқ қони. 2, 70-73.
Шухрат РИЗАЕВ. Бобир АЛИМОВ. Бош мезон — маънавият. 1, 65-66.
Озод ШАРАФИДДИНОВ. Шеър кўп, аммо шоир-чи? 3, 58-62.

КИТЪАЛАР ОВОЗИ

- Ғулом ДАСТАГИР ПАНЖШИРИЙ. Ҳиндикуш лочини. Шеър. 10, 9.
Чакайя У ТАМСИ. Бу чеҳра. Шеър. 10, 11.
Малик ФАЛЪ. Қоронгилик. Сайёҳларга. Шеърлар. 10, 11.
Ҳасан ҚАНАФАНИЙ. Абу Ўсмон амаки. Ҳикоя. 10, 12-13.
Дадзай ОСАМУ. Олча барги ва най. Ҳикоя. 10, 14-16.

КОМСОМОЛ ВЕТЕРАНЛАРИ БИЛАН УЧРАШУВ

- Назир САФАРОВ. «Ешлик — буюк афсунгар...» 10, 53-56.

ДАВР БИЗНИНГ ТАҚДИРИМИЗДА

- Ободон ДЎСОВА. Заминнинг чин фарзанди бўлайлик. 10, 56-58.
Абдуллажон ЖУМАБОЕВ. Биз танлаган йўллар. 8, 3-6.

ЕЗУВЧИНИНГ КҮНГИЛ ДАФТАРИДАН

- Ҳаким НАЗИР. Масъуллик. 10, 62-63.

НАФОСАТ ЧАМАНИ

- Любовь АВДЕЕВА. Бевовта шуъла. 10, 65.
Юлий ГАЛКИН. Фидойи. 1, 68-70.
М. МЮНЦ. Ўйғунлик. 11, 33.
Нелли ЗИГАНШИНА. Марат СОДИҚОВ. Ижод ва бурч. 6, 32-33.
Сироҷиддин САИДОВ. Кўнгилларга кўклам бағишлаб. 10, 32.
Шерали СОКИН. Катта йўл бошида. 12, 47-48.

БИР КҮНГИЛ ИЗҲОРИ

- Комилжон ТОШМИРЗАЕВ. Яшил дафтар. 4, 70-73.
Муҳтарам УЛУҒОВА. Бахтинг заволи топмасин, синглим. 7, 74-77.

МУАММО, МУЛОҲАЗА, ТАКЛИФ

Нусрат РАҲМАТОВ. Шоҳи Зинда: ривоят ва ҳақиқат. 7, 71-73.

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

Пиримкул ҚОДИРОВ. Сўнмас юлдуз. 4, 47-49.

АДАБИЙ САВОҚ

Садриддин АИНИЙ. Уғитларим. 4, 63.

Абдулла ҚОДИРИЙ. Адабий ўйлар. 3, 70-71.

МАЪМУРЧИЛИК ПРОГРАММАСИ

Шокирвали НУРАЛИЕВ. Илдишга назар сўлсак. 4, 64-66.

«Оқ олтин» совхози «Ешлик» оталиғида. 4, 67.

Норкул ҲАЙИТҚУЛОВ. Кечаги учқур хаёл. 9, 66-72.

ОТАЛИҒИМИЗДАГИ ХУЖАЛИКДА

Борис МИЗРОХИН. Офатларни қолдириб доғда. 9, 78-79.

ТОШКЕНТНИНГ 2000 ИЛЛИГИГА

С. АЛИЕВ. Ворислар садоқати. 7, 68-70.

ДУСТЛИК ЧАМАНЗОРИ

Рафиқ ТУРСУНОВ. Биз — Ўзбекистонданмиз. 6, 73-76.

БОЙЧЕЧАК

Екут АКРАМОВА. Ажиб оҳанглар. Ҳикоя. 6, 50-52.

Турсунбой АДАШБОВЕВ. Адолатли қози. Эртак. 6, 53.

ИЖОДИЙ ПОРТРЕТ

Матёқуб ҚУШЖОНОВ. Эътиқод. 6, 62-64.

УСТОЗЛАРИМИЗ

Жуманиёз ЖАББОРОВ. Қомусий билим ва илҳом. 1, 51-53.

Юсуф ШОМАНСУР. Шайхзода сабоқлари. 1, 53-54.

ФАРЗАНДЛАР ОТАЛАР ҲАҚИДА

Ҳабибулла ҚОДИРИЙ. Нурафшон хотиралар. 3, 66-69.

ТАДҚИҚОТ, КАШФИЕТ, АХБОРОТ

Бамбер ГАСКОИН. Бобир ва унинг авлодлари. 5, 73-77.

Гамрон МИРЗО, ФОРИҒИЙ, ДИИДА. Ғазаллар. 4, 51-53.

Саидбек ҲАСАН. Ҳиндистонда Бобир даври ўзбек адабий муҳити. 4, 50-51.

ФАН — ТАРАҚҚИЕТ ҚАНОТИ

Қудрат ДУСТМУҲАМЕДОВ. Танишайлик — мен темир-танман. 2, 67-69. Машина сув билан юрадимми? 12, 71-73.

САДОҚАТ

Виктор БЕЛОЗОРОВ. Ватан сенга ишонади. 2, 50-51.

И. РАҲМОНОВ, Қ. СОБИРОВ. Дардинг билан яшайман, дунё. 5, 49-62.

Хайридин СУЛТОНОВ. Матонат достони. 10, 3-7.

ДАВРА ГУРУНГИ

«Литературная учеба» ва «Ешлик» давра суҳбати. 1, 55—56. Ижтимоийлик — гражданлик — бадийят. 12, 54—59.

«ЕШЛИК» ПОЧТАСИ

Ойхумор АСАДОВА. Профессорнинг хотинига очик хат. 2, 77.

М. Турдиқулов, А. Норқулов, И. Усмонова, Ф. Ахмадалиева, М. Сафарова, Х. Хушматов, «Беҳуда қомийлик ёки пайраха ҳиди» мақоласи юзасидан хатлар. 1, 75-76.

Гавҳар йўқотган одам. 4, 74—76.

Қўнгил гавҳари. 10, 70.

ОИЛА — ЖАМИЯТ КЎРКИ

Назиржон РАҲИМОВ. Бу — умр савдоси. 11, 69-72.

Атоулло ОҚИЛОВ. Абдукарим УСМОНХУЖАЕВ. Заргар табиат мўъжизаси. 4, 68-69.

Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ. Сен муҳаббат ёшидасан. 1, 46-52.

Бу йўлда хато қилма. 2, 74-76.

ШЕЪРИЯТ ТАЛҚИНЛАРИ

Аҳмад АЪЗАМ. Ўзгаришлар жиддий кечаёғир. 9, 75-77.

Норбой ХУДОЙБЕРГАНОВ. Жиддий ўзгаришлар бўлади-ми? 9, 73-74.

ЗАМОНДОШ БИЛАН МУЛОҚОТ

Мухтор ҲАБИБУЛЛАЕВ. Инсон ҳамиша чўққини кўзлайди. 9, 37.

Дилбар ҚУЛМАТОВА. Оқ толадай оқ толе. 12, 50—54.

СПОРТ

Мамажон МУҲИДДИНОВ. Тафаккур мўъжизаси. 11, 73—77.

Сафар ОСТОНОВ. Оммавийликдан маҳоратга. 10, 73-76.

«Пахтакор» хусусида ўн бир мулоҳаза. 3, 72-75.

МУҲОКАМА, МУЛОҲАЗА, МУНОЗАРА

Нафиса ЗОҲИДОВА. Ешлар театри қандай бўлиши керак. 6, 58-60.

Шокирвали НУРАЛИЕВ. «Қоғоз гуллар» сабоғи. 8, 64-69.

Сулаймон РАҲМОН. Сабоқни табиий гуллардан олайлик. 8, 69-75.

Иброҳим СОДИҚОВ. Яқдиллик йўқолганда. 6, 55-57.

МУКОФОТ МУБОРАК!

«Ёшлик» журнали редколлегияси журналнинг йиллик мукофотларини қуйидаги авторларга беришга қарор қилди:

1. Шоир Муҳаммад ЮСУФ-га – «Алвон гуллар исми инқилоб» шеърий туркуми (8-сон) учун;

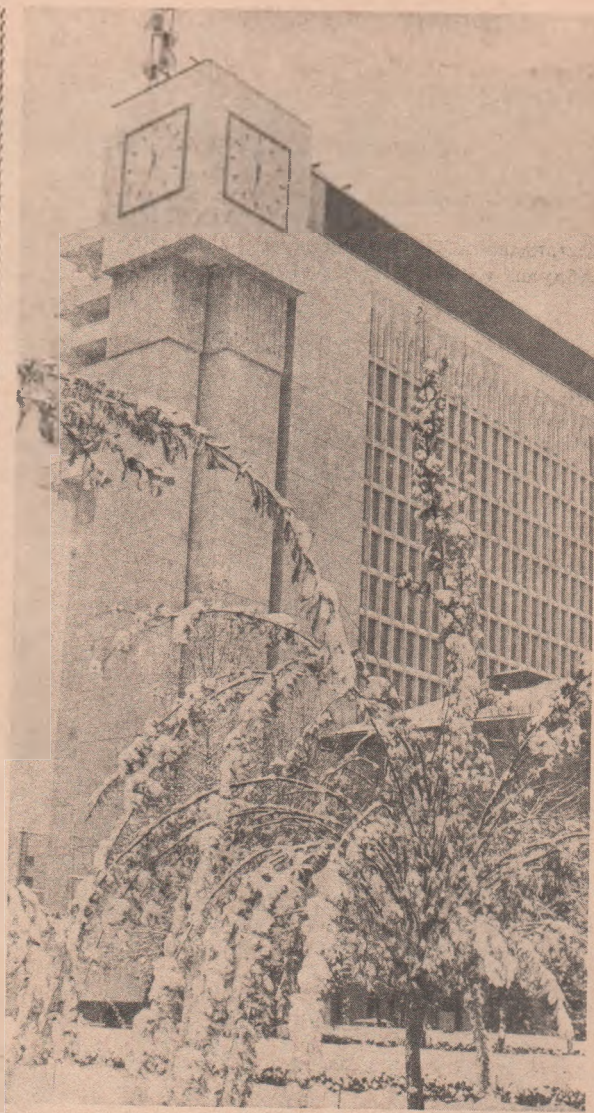
2. Шоира Мақсуда ЭРГАШЕВАга – «Эзуликнинг оппоқ қушлари» шеърий туркуми (3-сон) учун;

3. Драматург Шароф БОШБЕКОВга – «Тушов узган тулпорлар» пьесаси (8-сон) учун;

4. Журналист Қодиржон СОБИРОВга – «Замондош билан мулоқот» туркумидаги суҳбатлар (9-, 12-сон) учун;

5. Танқидчи Ҳамидулла БОЛТАБОЕВга – «Оддий сўз сеҳри» мақоласи (4-сон) учун;

6. Рассом Одилбек БОБОЖОНОВга – журнални бадиий безатишдаги фаол иштироки (1-, 8-, 11-сон) учун.

Қиш манзаралари.
Н. ШАРИПОВ ва А. ЖУМАЕВ фотолари

АВТОРЛАРИМИЗ

Набижон БОКИЕВ. 1956 йили Фарғона областининг Бағдод районида туғилган. Совет Армияси сафида хизмат қилгач, Тошкент Кабель заводига юкчи, «Ўзбексельмаш»да ишчи бўлиб ишлаган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети журналистика факультетининг 6-курсида (кечки бўлим) ўқийди.

Матбуотда биринчи марта чиқиши.

Жўра САЪДУЛЛАЕВ. 1939 йили Тошкент шаҳри яқинидаги Қатортол қишлоғида туғилган. 1967 йили ТошДУ журналистика факультетини битирган. «Камолат йўли» очерк китобининг муаллифи. «Ўзбекистон юлдузлари», «Ўзбекистон қўриқлари» очерк китобларини автордоши. Ўзбекистон Журналистлар союзи мукофотининг лауреати. «Совет Ўзбекистони» газетаси партия турмуши бўлимининг мудири.

Жаҳонгир ИСМОИЛОВ. 1952 йилда Навоий область, Қизилтепа район Тошработ

қишлоғида туғилган. ТошДУ журналистика факультетини томонлаган. Шеър ва очерклар республика матбуотида чиқиб туради. «Бухоро ҳақиқати» область газетасида ишлайди.

Уктам МИРЗАЕРОВ. 1956 йилда Нарпай районида туғилган. 1982 йилда Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини битирган. Шеърлари республика матбуотларида босилиб туради. «Ўзбекистон» нашриётида муҳаррир.

Инобат РИЗАЕВА. 1962 йилда Марғилонда туғилган. Фарғона Давлат педагогика институтининг филология факультетида ўқийди. Шеърлари «Гулхан» ва «Саодат» журналларида босилган.

Турсунали АЗИЗОВ 1933 йилда Фарғона областининг Олтиариқ районида туғилган. 1958 йили Тошкент Халқ хўжалиги институтини тугатган. Олтиариқ район «Пахта учун» газетасининг редактори.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Ешлик» («Молодость») — ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Рассом: **Ҳ. СОЛИҲОВ**
Техник редактор: **В. УРУСОВА**
Корректор: **Ўрдабек ҲОШИМОВ.**

Адресимиз: 700000. Тошкент-П. Ленин кўчаси, 41.
Телефонлар:
Бош редактор ўринбосари — 32-54-73
Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-57-34
Шеърят, адабий танқид ва санъат бўлимлари — 32-56-41.
Ижтимоий-сиёсий бўлим — 32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмаларининг қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда, «Ешлик»дан олинди» деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 25.10.83 й.да туширилди. Босишга 24.11.83 й.да рухсат берилди. Р — 02313. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 10,8. Тиражи 86933 нусха. Буюртма № 2064. Баҳоси 50 тийин. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг «Еш гвардия» нашриёти. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси. Тошкент, 700029, «Правда Востока» кўчаси, 26.

© «Ешлик», № 12, 1983.
«Еш гвардия» нашриёти.